

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

WILHELM CHRISTMAS - MØLLER

Christmas Møllers
politiske læreår

Vindrose

Christmas Møllers politiske læreår

Christmas Møllers politiske læreår

*En hjertelig tak Christmas Møllers Mindefond
der har støttet udgivelsen økonomisk.*

WILHELM CHRISTMAS-MØLLER

Christmas Møllers politiske læreår

For at få skæbne må et menneske kunne
mærkes for livet af det, som det
kommer ud for.

K. E. Løgstrup i Norm og spontaneitet

VINDROSE

Christmas Møllers politiske læreår
© Wilhelm Christmas-Møller, 1983
Omslag af John Ovesen
Bogen er sat med Optima
og trykt hos Narayana Press, Gylling
Printed in Denmark 1983

ISBN 87-7456-163-4

Alle rettigheder forbeholdes. Mekanisk, fotografisk eller anden udnyttelse af denne bog eller dele deraf er uden forlagets skriftlige samtykke forbudt ifølge gældende dansk lov om ophavsret. Undtaget herfra er korte uddrag til brug i anmeldelser.

Indhold

Forord 7

- 1 *Indledning* 11
  - 1.1 Christmas Møller – en præsentation 11
  - 1.2 Politisk skoling 17
  - 1.3 Arv og miljø 21
- 2 *Familieliv og politiske miljøer* 23
  - 2.1 Christmas Møllers barndoms miljø 23
  - 2.2 Den landspolitiske og ungdomspolitiske baggrund 34
- 3 *Christmas Møller melder sig til politisk tjeneste* 43
  - 3.1 Christmas Møllers læremester 43
  - 3.2 Grundlaget for Kiddes og Christmas Møllers samarbejde 48
  - 3.3 Det ungdomspolitiske arbejde før verdenskrigen 51
    - 3.3.1 Det sønderjyske arbejde før verdenskrigen 52
    - 3.3.2 Højres Ungdom organiseres 56
    - 3.3.3 Det parlamentariske arbejde i Studenterforeningen 67
  - 3.4 Ungdomsbevægelsens forhold til partiet 74
  - 3.5 Kiddes konservatisme 79
- 4 *Under verdenskrigen: Kamp og konspiration* 89
  - 4.1 Nu kommer den fagre tid ... 89
    - 4.1.1 De unge løver går i krig 93
    - 4.1.2 Borgerskabet går i krig 96
    - 4.1.3 Sammensværgelsen smedes 99
  - 4.2 Den konservative enevælde i Studenterforeningen 103
  - 4.3 Christmas Møller som senior og student 109
  - 4.4 Kiddes højre hånd i arbejde 114
  - 4.5 Det konservative Folkeparti og ungdomsbevægelsen 118
  - 4.6 „Systemet Kidde“ 121
  - 4.7 Hanen galede anden gang 125
  - 4.8 Kidde styrtes, og Christmas Møller går 128
  - 4.9 Splittelse og et mellem spil med Pürschel 137

5	<i>Sønderjylland på dagsordenen</i>	143
5.1	Den politiske situation ved valget i april 1918	143
5.1.1	Kiddes valgkamp	145
5.1.2	Kidde som folketingsmand	149
5.1.3	„Sønderjysk Kreds af 1918“	155
5.2	Christmas Møllers faneed	161
5.3	Flensborgbevægelsen	164
5.4	„Det er saa forfærdende fattigt at være alene ...“	174
5.5	Christmas Møllers opstilling som folketingskandidat	176
5.6	Christmas Møllers private påskekrise	179
5.7	Christmas Møllers valg til Folketinget	186
6	<i>Sammenfatning</i>	193
	<i>Materialet</i>	201
	<i>Kilder og litteratur</i>	203
	<i>Noter</i>	207

Forord

Det gælder vist for de fleste forfattere, at de står i taknemmelighedsgæld til flere mennesker, end der er plads til at omtale i forordet. To skal dog nævnes her ved navn: journalisten, dr.phil. Ole Lange og professor, dr.phil. Ole Karup Pedersen.

Ole Lange for de mange, uvurderlige opmuntringer, han har bidraget med undervejs. Ofte kunne Ole spørge: „Nå, hvordan går det med onkel John? – Du må sgu se at gøre noget ved det.“ Uden at kny har han læst flere udkast og altid fremsat bedømmelser, der var i ordets bogstavelige forstand venlige: klog kritik til konstruktiv fortsættelse. Ole er fremragende til at begejstre – sig selv såvel som andre.

Den anden Ole fungerer på sine omgivelser – som jeg har haft det held at høre til – som en bestandig faglig brand i næsen på skråsikre meninger og letkøbte slutninger. Ingen kommer helskindet fra over for ham at fremsætte påstande, der ikke kan forsvares til den sidste eftersætning – Gud nåde og trøste i øvrigt den, der ikke har eftersætningen med – dvs. ikke har ført sin tankegang til ende.

For nærværende bog har Ole Karup Pedersen desuden haft den særlige betydning at være provokation. Han har skrevet en stor studie over P. Munch. På de fleste områder er min tilgang til Christmas Møller modsat Oles til Munch. Uden hans fortolkning ved hjælp af rollebegrebet af udenrigsminister P. Munchs adfærd ville jeg sikkert ikke være kommet på den her praktiserede anskuelsesmåde i studiet af Christmas Møller.

Denne helt afgørende inspirationskilde kan ikke ses ud af min fremstilling. Af stillingsmæssige grunde – eller rettere af mangel på en fast stilling – har jeg følt mig tvunget til at tage vidtgående salgsmæssige hensyn. Markedsføring og komplicerede teoridiskussioner forholder sig til hinanden som vand til ild: teorien (for)tærer salget, derfor slukker salgshensynet for teoriens oplysning. Min oprindelige teoretiske indledning – som jeg pligtskyldigst har skrevet før selve afhandlingen – om forholdet mellem personlighed og rolle ved forståelsen af politikeradfærd – er derfor udeladt af denne udgave. Den vil jeg søge at få publiceret for sig selv.

I de år jeg arbejdede på bogen, var jeg lektorvikar i International Politik ved Institut for Samfundsfag ved Københavns Universitet. Fag-

lige miljøer er naturligvis altid stimulerende, men min arbejdsplads er det nok i højere grad end de fleste på grund af de mange meget forskelligartede indfaldsvinkler til begrebet „samfund“, som lærerkorpset her repræsenterer. Trods det betydelige stress, som nedskæringspolitikken periodisk har påført netop dette institut, er det lykkedes for medarbejderne at fastholde og udvikle et kollegialt hjælpsomt og fagligt inspirerende miljø. Mest betydning i det daglige har for mig samværet med International Politikgruppen haft, hvortil jeg også regner Margrit Hansen, en af instituttets tap'ere.

Det meste af materialet til fremstillingen beror i arkiver og biblioteker. Vigtigst har Rigsarkivet været. Dets personale – arkivarer, arkivsekretærer og betjente – udviser en daglig hjælpsomhed og arkivkundskab, der næsten er et sine qua non for de forskere, der arbejder der. Stor hjælpsomhed har jeg også mødt på Det kongelige Bibliotek, Landsarkivet for Sønderjylland og på Pressemuseet i Århus. Sidstnævnte institution har en meget righoldig, men alt for lidt benyttet arkivalsk samling til belysning af vor nyere historie. Meget af det benyttede materiale beror i privatarkiver, til hvis brug der skal indhentes særlig tilladelse. Uden sådanne tilladelser ville det have været umuligt at skrive denne bog. Og jeg takker for den imødekommenhed, mine henvendelser næsten altid er modtaget med.

Som nævnt spurgte Ole Lange undertiden til „onkel John“. Vendingen røber ret præcist den flertydighed, jeg har i min tilgang til bogens hovedperson. Jeg har bestræbt mig på, at dette særlige forhold ikke skulle sætte sig spor som skizoide træk i fremstillingen.

Christmas Møller var min onkel, og det var jeg meget stolt af som dreng. Ikke nok med at jeg husker ham. Jeg har en række erindringsbilleder af mennesket Christmas Møller, som jeg mener er analytisk betydningsfulde for den opfattelse, jeg gennem studiet af kilderne efterhånden har arbejdet mig frem til. Sådanne indtryk kan man sikkert ikke gøre sig helt fri af, og det har jeg heller ikke prøvet på. Tværtimod har disse første indtryk sammen med familieskabet udgjort det oprindelige incitament for mig til at give mig i lag med opgaven. De personlige erindringer ligger imidlertid også mange år tilbage og kan i bedste fald have lettet min forståelse af det materiale, som er fremstillingens grundlag.

Jeg føler mig derfor overbevist om, at familieskabet ikke har skrevet med i teksten som en for fremstillingen aldeles uvedkommende

variabel. Om min tryghed på dette punkt er berettiget, vil jeg lade andre afgøre.

København, juni 1983

Wilhelm Christmas-Møller

1 Indledning

1.1 *Christmas Møller – en præsentation*

Denne bog handler om den konservative politiker John Christmas Møllers læreår.

Den handler om hårdt og sejt arbejde dag ud og dag ind i årevis, om deltagelse i talløse agitationsmøder ud over landet. Den handler om magtkampe, intriger og kneb. Om det, der lykkedes, og om det, der gik i smadder, om ideelle mål og personligt stræb – kort sagt, den handler om politik og om politikere i svøb.

Skuepladsen er datidens ungdomspolitiske organisationer: Studenterforeningen, konservativ ungdom samt nogle sønderjyske foreninger. Disse „sandkasser“ for unge mennesker med en drøm om engang at underlægge sig land og rige var ikke blot oplækningsanstalter for vordende parlamentarikere, undertiden havde det direkte betydning for den landspolitiske udvikling, hvad der foregik i ungdomsorganisationerne.

Perioden er årene fra 1911 til 1920. En væsentlig del af handlingen foregår altså under første verdenskrig samt i de to følgende år, hvor striden om Sønderjyllands genforening med Danmark udspillede. Folk, der ikke nåede at opleve ungdomsoprøret i 1968, og hvad derpå fulgte, yndede at kalde disse år for tiden, da verden gik af lave.

Der er det sande i den karakteristik, at de højtudviklede samfund – herunder også det danske – undergik store forandringer i økonomisk og social henseende, som gradvis satte spor i politik. Et blandt mange af disse – og naturligvis langt fra det vigtigste – var i Danmark dannelsen af Det konservative Folkeparti i 1915. På den måde søgte kræfter i det gamle højreparti at tilpasse sig til nye og mere demokratiske tendenser i tiden.

Hermed fik de, der havde ønsket at omdanne det gamle Højre til et mere tidssvarende parti, et bedre udgangspunkt for deres bestræbelser. Ændringsprocessen begyndte dog først for alvor at slå igennem, da en ny valglov fra begyndelsen af 1920'erne gjorde det muligt for en generation af KU-skoledede unge at rykke ind i Folketinget. De nye folk var langt fra politiske novicer. Allerede ved deres indtræden havde de en mangeårig agitatorisk, organisatorisk og sågar parlamen-

tarisk erfaring bag sig.

Christmas Møller var den kendteste og mest erfarne blandt dem. I de følgende 25 år blev han hovedkraften i arbejdet på at omdanne Det konservative Folkeparti til det, han opfattede som et moderne midterparti. I en stor del af perioden var han partiets leder – og som sådan blev han kaldt et stridens tegn.¹

Det var nærmest en tilfældighed, der gjorde Christmas Møller til hovedkraften i denne fornyelsesproces og til partileder. Oprindeligt havde hverken han selv eller andre kunnet forestille sig ham i en egentlig politisk lederrolle. Den rolle påtog han sig, fordi han følte sig tvunget til det, da hans ven og læremester Aage Kidde pludselig døde af spansk syge mellem jul og nytår 1918.

Ham var det, der skulle have været fører for den ny tids konservatisme. Hverken Kidde selv, Christmas Møller eller deres mange tilhængere i ungdomsbevægelsen var i tvivl om den sag.

Aage Kidde havde faktisk skabt den konservative ungdomsbevægelse. Han forstod at samle dygtige hjælpere om sig, og Christmas Møller blev hans uundværlige højrehånd. Men det var Kidde, der med sine ideer og aggressive form havde sat sit umiskendelige politiske stempel på den nye generation.

I årene efter første verdenskrig kom disse unge til politisk skelsår og alder og invaderede dermed Det konservative Folkeparti som tillidsmænd og folketingskandidater. Hermed begyndte en erobring af partiet indefra, som kulminerede i de år, hvor Christmas Møller var dets leder.

Der vil nok være delte meninger om, hvorvidt fornyelsesprocessen nogen sinde lykkedes helt. Christmas Møller selv ville sikkert have svaret med et klart nej. Man kan vel hævde, at han faktisk afgav sit votum i den sag, da han en uge før sin død meldte sig ud af partiet.

I begyndelsen af dette århundrede var politik en beskæftigelse for modne mænd. Kvinder var indtil 1915 – allerede på grund af valgloven – udelukkede fra aktiv politik. I praksis gjaldt det samme for unge mænd. Tillidsposter i partierne blev bestridt af mænd med position i samfundet. Politikere havde et borgerligt erhverv: landbrug, fagforeningsleder, forretningsdrivende, statstjeneste. „Levebrødspolitikeren“, som er så almindelig i dag, var en næsten ukendt foreteelse.

Den politiske skoling og organisering af ungdommen var derfor et felt, som partierne gjorde meget lidt ud af. Den konservative ungdomsbevægelse var i hvert fald nærmest selvgroet. Med et moderne

udtryk kunne man kalde den en græsrodsbevægelse. Dens vækst fik næring af de stærke nationalistiske og antiradikale stemninger, som i disse år beherskede store dele af borger- og småborgerskab.

Disse principper om moden alder og borgerligt erhverv som forudsætning for politisk arbejde tilsidesatte Kidde og Christmas Møller. Faktisk gjorde de politik til deres hovedbeskæftigelse, længe før de kunne leve af det. Formentlig brugte de mere tid på politik, end f.eks. Emil Piper og andre af moderpartiets ledere fandt nødvendigt eller muligt. I deres praksis foregreb de på den måde en professionaliseret politikertype, som først blev almindelig mange år senere.

Det, der gav dem succes, var utrætteligt arbejde, en højt udviklet sans for den effektive organisations betydning samt en pågående, offensiv national-konservativ agitation. I årenes løb lykkedes det dem at gøre den konservative ungdomsorganisation til en selvstændig politisk platform, der gav dem indflydelse og sikrede dem opstilling og valg til Folketinget.

Der var flere grunde til, at det gik sådan.

Partierne var dengang løse organiserede, end tilfældet er i dag. Lokalforeningerne havde derfor stor selvstændighed også i spørgsmål vedrørende kandidatopstilling. Desuden havde deres agitation – sammenlignet med partiets – sin egen offensive profil. Det kunne ses i datidens mange nationale stridsspørgsmål, og det kunne navnlig ses i deres syn på det borgerlige samarbejde og dermed på deres opfattelse af forholdet til partiet Venstre. Mens den konservative partiledelse havde resigneret og stillede sig tilfreds med den bivognsrolle, som Venstre tildelte den, krævede Kidde og Christmas Møller jævnbyrdighed i samarbejdet, og kunne de ikke få det med det gode, var de rede til at slås for det.

Deres parlamentariske skoling havde de fået i Studenterforeningen. Her var de konservative langt den stærkeste gruppering. Her var de blevet vænnet til, at det var dem, der bestemte. Nu vandrede de ind i landspolitik sejrsvante og selvbevidste; og noget der var mindre end jævnbyrdighed med Venstre ville de ikke lade sig spise af med.

Det var deres opfattelse, at Det konservative Folkeparti kunne og burde blive det førende borgerlige parti. Og det var deres mål at gennemføre det.

I modsætning til partiledelsen faldbød Kidde og Christmas Møller et budskab. Det handlede om konservatismens fremtidige opgaver som bolværk mod det, de betegnede som „radikal-socialismen“ og den

ationale selvopgivelse. De havde succes, fordi de på flere måder arbejdede under gunstige omstændigheder. Blandt disse hørte ikke mindst, at en stor del af datidens borgerlige ungdom var modtagelig for de nye konservative toner.

Samarbejdet mellem Aage Kidde og Christmas Møller varede fra 1911, da Christmas Møller blev student, til 1918, da Kidde døde af spansk syge. Kidde øvede en afgørende indflydelse på den seks år yngre Christmas Møller. Denne støttede til gengæld kompromisløst vennen i de talrige konflikter, som dette magtglade og ofte hensynsløse menneske bragte sig ud i på vejen frem mod sine fjerne og ambitiøse mål.

Forholdet mellem Kidde og Christmas Møller er skildret flere steder i partihistorier og artikler skrevet af deres samtidige.

For eksempel skrev den noget yngre konservative politiker Aksel Møller: „Fra 1911 til Marts 1922 er Ungdomsbevægelsen helt i Kiddes og Christmas Møllers Hænder. Kiddes Død i 1918 kommer, saa underligt det kunne lyde, ikke til at betyde noget Afbræk for Bevægelsen. Heller ikke dennes Afgang fra Formandsposten ... 1916 volder noget Tab. Hans Afløser i Formandsstolen er Christmas Møller, hans Arvtager i Partiet bliver Christmas Møller, og den, der indfrier hans Ungdoms Drømme, bliver ligeledes Christmas Møller. Jeg har opgivet at finde ud af, hvad der i disse Aar er Kiddes Værk, og hvad der skyldes Christmas Møller“.²

Christmas Møller var selv den første – i helt bogstavelig forstand – til at understrege sin politiske gæld til Kidde: „Jeg vil føle det, som tager han min Haand og leder mig, naar jeg handler i hans Ideers Tjeneste, som han saa mange Gange har gjort det, og bliver Vejen vel ofte den smalle og trange, saa vil den altid blive Rettens og Sandhedens. Derfor er Aage Kidde ikke død – kan ikke dø, saa længe vi lever“.³ Ordene er den 24-årige stud.jur. John Christmas Møllers. De blev udtalt ved vennens bære under bisættelsen fra Bispebjerg den 4. januar 1919. Kisten var svøbt i et dannebrogflag, og sceneriet må for de tilstedeværende have haft et tidløst præg af faneeds aflæggelse. Her lovede den unge Christmas Møller at tage gerningen op efter sin politiske fører og sætte al sin kraft ind på at føre den til vejs ende.

Det er fristende at affærdige sådanne ord som patetisk snak i et bevæget øjeblik. Imidlertid er der udsagn fra alle perioder af Christmas Møllers liv, der viser, at han ikke glemte, hvem der havde været hans læremester. Endnu 30 år senere i erindringerne vedgik Christ-

mas Møller gælden til Kidde. Hans beundring og hengivenhed for ungdomsvennen var usvækket og sammenfattes bedst i ordene: „Min store Oplevelse i denne Tid blev mit Kammeratskab og Venskab med den unge Politiker Aage Kidde“.⁴

En anden konservativ politiker, Ole Bjørn Kraft, der var Christmas Møllers og Kiddes samtidige i Studenterforeningen, skriver, at Christmas Møller sluttede sig til Kidde med „en selvudslettende hengivenhed ... Han havde indstillet sit liv – derom er jeg overbevist – på at være Kiddes højre hånd, manden bag manden“.⁵ Kraft føjede til, at Christmas Møller følte arven efter Kidde som en byrde, og at han undertiden tvivlede på sin evne til at bære den.

Mens Kidde kun huskes af de særligt historisk interesserede, er der stadig mange, der tror, de ved, hvem Christmas Møller var. I den dagsaktuelle politiske debat henvises der jævnligt til ham. Flere af nutidens konservative politikere tager glad og gerne hans navn forængeligt, når de over for offentligheden ønsker at fremtræde som progressive. I dansk politisk historie fra 1920 til 1947 har Christmas Møller næst Stauning og P. Munch nok den mest fremtrædende plads, skønt han i modsætning til de to måtte nøjes med at gøre sin indflydelse gældende fra oppositionens pladser i folketingssalen.

Allerede i sine unge år understregede Christmas Møller, at politik er kamp, og at vilje er politikerens vigtigste egenskab. Netop kamp og vilje kom på en særlig måde til at sætte præg på hans løbebane. Det var de interne kampe i hans eget parti, der forårsagede de mest dramatiske vendepunkter i hans karriere. Og det var hans utrættelige vilje til at gøre Det konservative Folkeparti til noget andet, end flertallet i partiet ønskede, der var disse kampes egentlige baggrund.

Christmas Møllers infight med partiet gik over mange omgange, og da han til sidst groggy og forslået blev båret ud af ringen i 1947, var han faldet på den samme sag – den slesvigske – som i sin tid havde fået ham til at vælge politik som sin livsgerning.

Christmas Møller havde en sjælden evne til at kæde sin egen person sammen med den sag, han kæmpede for. Ofte gik det godt. Men når det gik galt, viste det sig at være en ulykkelig tilbøjelighed, fordi den uvægerlig førte til personlige nederlag. Hans politiske kurs kunne ved sådanne lejligheder få karakter af selvofring, der havde mindelser om den klassiske tragedie.

Uanset hvad denne tilbøjelighed førte til for ham selv i sidste ende, så betød den undervejs i hans karriere, at kun få forholdt sig lige-

gyldigt til ham. Han tvang så at sige sine modstandere og medkæmpere til at tage stilling til ham personligt gennem de sager, han gik i brechen for. Og måske hjalp han også på den måde sig selv til at undgå den faldgrube i politik, der kaldes kompromiset af dem, der er fanget i den, og opportunisme af dem, der står ovenfor og ser ned på de elendige.

Ved første øjekast er Christmas Møllers politiske liv en noget flimrende og urolig affære. To gange blev han valgt som partiets leder, og to gange følte han sig foranlediget til at gå af. To gange ophørte hans medlemskab. En gang – i 1942 – blev han nærmest ekskluderet af partiet, og én gang – en uge før sin død – var hans formentlig sidste politiske handling at melde sig ud.

Er der overhovedet nogen kontinuitet – jeg havde nær sagt – rød tråd i alt dette?

Jeg er gået til opgaven med den forhåndsopfattelse – forskere ville kalde det en hypotese – at svaret er ja.

Det er min hypotese, at væsentlige elementer til forklaring af Christmas Møllers karriere skal søges i hans politiske læreår. Han var Kiddes elev. Både den teknisk-håndværksmæssige side af politik og den programatisk-ideologiske lærte han af ham. Den 4. januar 1919 på Bispebjerg Kirkegård lovede han at gøre det til sin livsopgave at søge de mål realiseret, som Kidde havde udpeget, og som han selv tilsluttede sig helt og fuldt. I 1948 skrev han – formentlig få dage før sin død – „... idet jeg saa det som min Gerning at føre Aage Kiddes Arbejde videre ...”⁶

Disse to erklæringer fremsat med knap 30 års mellemrum indrammer så at sige den periode i Christmas Møllers liv, hvor han opfattede sig selv som den ansvarlige talsmand for den konservative vision, som Kidde oprindeligt havde udtænkt.

Jeg har altså truffet det dristige valg at tage manden på ordet – til trods for at han var politiker – og tro ham, hvor han udtaler sig om, hvad han opfattede som målet med sit livsarbejde.

Men uanset om denne Christmas Møllers selvforståelse er rigtig eller ikke, vil det efter min mening i en biografi om Christmas Møller under alle omstændigheder være påkrævet at rette søgelyset mod Aage Kidde. Thi hvad enten Christmas Møller oprigtigt stræbte efter at følge den vej, som Kidde i sin tid havde stukket ud, eller han blot mere pragmatisk og på det jævne drev politik, som han nu engang havde lært det, så bliver resultatet dog under alle omstændigheder,

at vi må tage udgangspunkt i den skoling, han gennemgik i sin ungdom under Kiddes ledelse.

Det var dér, han lærte kunsten – i det omfang han lærte den.

1.2 Politisk skoling

Den tolkning af Christmas Møllers liv, som der hermed er lagt op til, må finde sit teoretiske grundlag inden for socialpsykologien, navnlig i teorierne om politisk socialisering.

Ved at anlægge det perspektiv på den politiske biografi kommer min fremstilling til at placere sig i en mellemstilling mellem historikernes traditionelle individualpsykologiske tilgang og de politologiske studier, der bygger på rollebegrebet og teorier om magtmaksimering.

I praksis betyder det, at jeg i fremstillingen vil koncentrere meget opmærksomhed om de spændinger, der vitterligt herskede mellem Christmas Møller og mange af hans partifæller. I den forbindelse vil jeg søge belyst, om årsagen var uoverensstemmelse mellem de mål, han oprindeligt havde sat sig, og de krav og forventninger, som en senere tids konservative stillede til deres leder.

Både Christmas Møller selv og flere af hans samtidige var på det rene med, at den sandkasseleg i Studenterforeningen, som de kastede sig ud i, var en politisk forskole, hvor de kunne gøre erfaringer, der ville være gavnlige i en senere politisk karriere. I et portræt af Christmas Møller skrev Alfred Bindselev eksempelvis: „I Aarevis havde han systematisk og maalbevidst ved sin eventyrlige Flid og Viljesstyrke forberedt sig til sin politiske Gerning. Han kendte Hemmeligheden ved at ville eet. Han studerede til politisk Fører ...“⁷ I sine erindringer siger Christmas Møller i øvrigt selv noget lignende: „... for saa vidt har jeg Ret til at sige, at jeg allerede fra de ganske unge Aar studerede til at blive Politiker. Vi i Kiddes Kreds lærte virkelig Tingene ... Det lyder naturligvis naivt og er det ogsaa nok, men egentlig regnede jeg mig selv for Politiker fra 19-20 Aars Alderen, og jeg var i hvert Fald ganske sikker paa, at det var det, jeg ville være, den eneste Beskæftigelse jeg syntes passede til mig“.⁸

I dag er politisk arbejde langt mere professionaliseret, end det var i Christmas Møllers ungdom. Alligevel må man studse over udtrykket „studere til politiker“ og til „politisk fører“. Politiker er ikke noget, man læser til. Tværtimod kan man vist næsten sige. Og det gælder i endnu

højere grad om „førerskab“. For nogle år siden brugte psykologer mange kræfter på at afdække de egenskaber, der i særlig grad karakteriserede ledere. Opgaven viste sig at være håbløs. Ganske vist er leder-evner utvivlsomt en konkret foreteelse, men de egenskaber, der kan være tale om, veksler så meget fra tilfælde til tilfælde, at fænomenet unddrager sig meningsfuld generalisering. Undersøgelser af den type førte derfor ingen vegne og er for længst lagt på hylden.⁹

Der findes altså ikke noget akademi for vordende parlamentarikere, hvor de dygtigste endog kan læse til statsminister. På den anden side ved vi også, at man ikke kan gå direkte ind fra gaden og blive folketingsmand. Som regel kræves en eller anden forudgående oplæring; og den sker gennem praksis.¹⁰

På det felt minder politisk skoling om de gamle håndværks mesterlære – eller for den sags skyld om primitive folkeslags manddomsprøver. Der er nogle grundliggende færdigheder, der skal tilegnes. Hvor langt beherskelsen af sådanne teknikker rækker på vejen i en politisk karriere kan nok ikke siges.

Foruden teknisk kunnen kræves også en række egenskaber sammenfattet med begreber som råstyrke, sund fornuft, saglig indsigt, tæft og talent. Men en skoling i politisk praksis skal der under alle omstændigheder til.

For Christmas Møllers vedkommende fandt denne skoling sted i Studenterforeningen og i den konservative ungdomsorganisation.

Studenterforeningen var dengang en politisk lilleverden for sig. I sin organisatoriske opbygning havde den mange lighedspunkter med den parlamentariske styreform. Deltagelse i studenterforeningspolitikken kunne derfor give erfaringer, der næstøen uden videre kunne overføres til arbejdet i Rigsdagen. Et vidnesbyrd herom er, at mange af mellemkrigstidens borgerlige politikere havde trådt deres børnesko i Studenterforeningen. På Rigsdagen fik de undertiden hæftet betegnelsen „studenterforeningspolitiker“ på sig. Det var ikke nogen uforbeholden ros. Snarere udtrykte betegnelsen en kritik af deres særligt veludviklede talent for hårdkløveriske fortolkninger af forretningsordner og deres evne til at trække en debat i langdrag. Men under alle omstændigheder er betegnelsen et vidnesbyrd om, at de havde gennemgået en socialiseringsproces, der var lidt anderledes end deres kollegers.

Socialpsykologien er den videnskab, der beskæftiger sig med studiet af socialisering. Med socialisering tænker man på de processer, hvor-

ved et individ tilpasses til sine omgivelser.

Inden for socialiseringsforskningen betragter man undertiden den politiske socialisering – dvs. erhvervelsen af politiske holdninger og værdier – som et særligt område. Det gør man, fordi denne del af tilpasningen til omgivelserne menes at finde sted på et relativt sent tidspunkt i udviklingsforløbet. Mens mange karakteriologiske træk synes at blive fastlagt i de første leveår, tyder undersøgelser på, at erhvervelsen af politiske holdninger først kommer til i puberteten og i årene derefter.¹¹

Det betyder naturligvis ikke, at der ingen sammenhæng er mellem de egenskaber og karaktertræk, et menneske har erhvervet under opdragelsen i barndommen, og de politiske påvirkninger, som den unge er modtagelig for. Men en detaljeret viden om, hvori denne sammenhæng består, har vi ikke.¹²

Den politiske socialiseringsforsknings hovedproblemstillinger kan sammenfattes i følgende fem spørgsmål: 1. *hvem*, 2. *lærer hvad*, 3. *af hvem*, 4. *under hvilke omstændigheder* og 5. *med hvilken effekt?*¹³

Omsat til denne bog er svarene på spørgsmål 1 og 3 fastlagt på forhånd. Christmas Møller er den, der lærer, og Aage Kidde er den, han lærer af, „socialiseringsagenten“ kaldes denne funktion i fagsproget. Spørgsmål 2 og 4 – om socialiseringens indhold og om de ydre rammer, hvorunder den fandt sted, er denne bogs tema. Svaret på spørgsmål 5: „med hvilken effekt“ – dvs. langtidsvirkningen af det indlærte – vil derimod først blive skildret i et følgende bind, hvor Christmas Møllers politiske løbebane, fra han blev valgt ind i Folketinget i 1920 til hans fald i 1947, bliver behandlet.

Jeg er naturligvis på det rene med, at denne skarpe opdeling, hvor det postuleres, at den politiske læretid er til ende med indvælgelsen i Folketinget, er et kunstgreb. Alle læreprocesser – og næppe den politiske mindst – fortsætter livet igennem. Men der hersker på den anden side blandt psykologer også enighed om, at takten tager af. Vor modtagelighed og dermed vor evne til at indarbejde nye påvirkninger mindskes med alderen.

Denne udvikling har et positivt aspekt, som vi betegner med begrebet „modning“, og den har et negativt, som vi kalder „forstening“. Med det første sigter vi til, at de ydre påvirkninger bidrager til den gradvise dannelse af en fast struktureret bevidsthed – personligheden. Den anser vi for et gode, fordi den udgør det faste punkt, hvorfra individet orienterer sig i omverden. Med begrebet sigter vi også til,

at vel kan individet stadig tilpasse sig nye vilkår, men visse værdianskuelser og adfærdsmønstre ligger relativt fast.

Med „forstening“ sigter vi til en for individets fortsatte sociale udvikling uhensigtsmæssig stivnen, der stiller sig i vejen for den videre tilpasning til omgivelser, der fortsat er under forandring.

En skarp afgrænsning af de to aspekter ved personlighedsudviklingen lader sig naturligvis ikke trække op. Når talen er om politikere, hvis opgave det netop er både at kunne tilpasse sig til nye roller og en omskiftelig ydre konjunktur og at kunne fastholde det væsentlige i de anskuelser, som de blev valgt på, er afgrænsningen nok særlig vanskelig.

Problemet er også vanskelig for politikeren selv. Havner han i den første grøft, løber han en risiko for at blive beskyldt for opportunistme. Ender han i den anden, vil han sikkert vise sig dårligt egnet som politiker. For de fleste synes den første risiko dog i praksis at være større end den sidste. Grunden er måske, at hovedparten af dem, der ville havne i den anden grøft, er sorteret fra undervejs.

For Christmas Møllers vedkommende var det sidste problem det største. Når hans politiske endeligt undertiden er blevet betegnet som en tragedie, var grunden bl.a., at han var rede til at betale den pris, der var forbundet med at fastholde sine standpunkter på trods af omgivelsernes krav og forventninger.

Spørgsmålet om den enkeltes forhold til de roller, som vedkommende går ind i, rummer også et historie-filosofisk aspekt, fordi det handler om de begrundelser, vi bruger, når vi skal forklare samfundsmæssige forandringer. På den ene side har vi de traditionelle historiske forklaringer. Her opereres med den stærke personligheds særpræg og vilje, der driver „udviklingen“ i en bestemt retning. På den anden side har vi de sociologiske, der opererer med anonyme sociale kræfter som klasse, økonomi, teknik, etc. De to måder at forklare historiske processer på er i sidste ende baseret på henholdsvis et indeterministisk og et deterministisk menneskesyn. Valget mellem disse to har en moralsk-eksistentiel konsekvens, der bl.a. handler om ansvarsplacering. Den personlighedsorienterede knytter ansvaret og den, der handler, sammen, mens den sociologiske skiller dem fra hinanden ved at lægge vægt på de årsager, der kan udledes af „systemet“, „omstændighederne“ og lignende kategorier.

For politikere og andre magthavere kan sidstnævnte anskuelsesmåde være såre bekvem, men den er dybt utilfredsstillende for de

magtesløse, hvis tilværelse magthaverne griber ind i med deres dispositioner. 1980'ernes oprustningsspiral er det bedst tænkelige eksempel på, at en sådan „systemtænkning“ i bogstaveligste forstand kan være dødsensfarlig, hvis den følges til sin yderste konsekvens.

Til magtudøvelse knytter sig et moralsk ansvar, der handler om andet og mere end at overholde gældende love og leve op til omgivelsernes forventninger. Den form for ansvarlighed har sit udspring i den enkeltes eget værdisystem. Beviset er, at den manifesterer sig som en bevidst tilsidesættelse af omgivelsernes forventninger.

1.3 Arv og miljø

I biografier er det skik at skrive et afsnit om hovedpersonens slægt ofte adskillige generationer tilbage. Som regel har forfatteren et klart sigte med sine slægtshistoriske udredninger. Foruden miljømæssige forhold eftersøges også formodede slægtsspecifikke egenskaber og karaktertræk, og de bruges i den følgende fremstilling til at forklare dele af hovedpersonens livsforløb. Bag sådan efterforskning ligger ofte en formodning om, at egenskaber og karakter er tilstedeværende i arvemassen og lader sig overføre fra individ til individ ad genetisk vej.

Inden for psykologien er det imidlertid et meget omtvistet spørgsmål, hvordan arve- og miljømæssige faktorer føjer sig indbyrdes i de processer, hvorunder vi mennesker bliver til som bevidsthedsvæsner.

Efter grundige overvejelser er jeg nået til følgende opfattelse, som jeg mener har gyldighed for mennesker rundet af borgerskabet i den periode, der behandles i denne bog:

Arver man ikke andet, arver man i hvert fald sit miljø. Hermed tænker jeg på, at mennesker ikke blot fødes ind i en bestemt social klasse, men også i en mere specifik gruppe – familien.

Denne gruppe hylder sandsynligvis de politiske og sociale normer, som er karakteristiske for det pågældende statuslag, men den er derudover formidler af en langt mere særegen slægtsorienteret tradition. Den handler om lige netop denne families herkomst og udvikling, om dens kriser og vendepunkter, om glørværdige indsatser, om dadel, brøst og fortrinlighed. Forestillingerne herom kædes som regel sammen med egenskaber, der – med rette eller urette – formodes at være til stede i slægtens arvemasse. Det anses for opdragerens opgave

at fremme eller hæmme sådanne egenskaber, betinget af den positive eller negative værdi de tillægges.

Uanset hvor meget eller lidt vort voksne bevidsthedsliv er genetisk betinget, må vi altså regne med, at sådanne påståede slægtsspecifikke egenskaber kommer til at spille en rolle som miljøfaktorer i det omfang, opdrageren tror på den biologiske arvs betydning og tager hensyn hertil i sin opdragelse af barnet.

Christmas Møller kom fra borgerskabet, og han voksede op i en periode, hvor troen på de arvelige anlægs betydning var meget større end i dag. I hans mors familie, der nedstammede fra engelsk-irske indvandrere, var der oven i købet en betydelig slægtshistorisk interesse. Jeg går derfor ud fra, at en sådan slægtstradition har spillet en vis rolle for hans opvækst.

2 Familieliv og politiske miljøer

2.1 *Christmas Møllers barndomsmiljø*

Guido Leo John Christmas Møller blev født ind i et velkonsolideret københavnsk borgerhjem den 3. april 1894. Hans far, Hans Christian Møller, var fondsbørsvekselerer og havde kort før Johns fødsel etableret sig med selvstændig forretning.

H.C. Møller stammede fra Dragør, hvor hans far havde været kadrejer. En kadrejer var en mindre skibsprovanteringshandler, der med sin båd sejlede ud og solgte varer til de skibe, der ankrede op på reden. H.C. Møller blev tidligt faderløs og måtte hjælpe til i forretningen, endnu mens han gik i skole.

Efter endt skolegang i Vestre Borgerdyd kom han i vekselererlære og boede i huset hos sin chef. I H.C. Møllers hjem har de økonomiske forhold været ret beskedne, for der var ikke råd til at lade ham tage realeksamen, selv om hans lærere anbefalede det.

Efter nogle år som bogholder i et vekselererfirma gjorde han som 30-årig og på sin kones tilskyndelse springet til selvstændig forretningsmand.

For den slags virksomhed, som H.C. Møller befattede sig med – handel med penge og værdipapirer – var årene omkring århundredskiftet gode tider. Og de blev stadig bedre. Christmas Møller var som voksen tilbøjelig til at bagatellisere sin fars velstand, hvis dette pinlige emne blev bragt på bane. Karakteristisk for sin holdning i så henseende skrev han i sine erindringer om barndomshjemmet: „Det var altsaa et ganske almindeligt Borgerhjem, som arbejdede sig frem“.¹ Sådan kan det naturligvis godt udtrykkes. Det var nemlig helt fine tider for kapitalismen i Danmark, og grundlaget for hans fars forretning var netop den kapitalistiske udvikling, som fandt sted i denne periode. Den økonomiske historiker Svend Aage Hansen kalder perioden fra 1894 til 1914 for „Den accelererede Vækst“. Langt op mod det 20. århundrede havde Danmark været et samfund af bønder, håndværkere og embedsmænd. En industrialisering i større målestok begyndte først i sidste tredjedel af det nittende århundrede.

Denne industrialisering blev i betydelig grad finansieret ved kapitalimport. Følgelig skød banker, sparekasser og vekselererfirmaer op. I

1880 fandtes der omkring 40 mindre banker i landet. Omkring år 1900 var tallet det dobbelte.² Udviklingen inden for vekselererbranchen har vi ikke tal på, men den har formentlig været tilsvarende. Omsætningen af aktier og obligationer på Københavns børs steg fra 28 mill. kr. i 1894 til 253 mill. i 1913.³

Industrialiseringen var blot én side af det traditionelle bondesamfunds forandring. Udbygningen af kapitalformidlingsapparatet var dens nødvendige ledsagefænomen. Det var det kapitalistiske systems nervecenter. Her havde H. C. Møller sit virke, og var han også kun en af de mindre brikker i spillet, var han dog stor nok til at få sin del af det rigelige afkast, som tidens kapitalakkumulation forgyldte de heldige med, der havde næse for penge og konjunkturer.

Og det havde han. Han var en solid og dygtig forretningsmand. Aldrig dumdrigtig. Han faldt ikke for fristelsen til at gå ind i risikable engagementer. Hans firma udviklede sig støt og roligt også under den økonomiske krise i 1908-09, hvor mange andre gik fallit.

Københavns børs i Christian den Fjerdes hus med dragespiret var stedet, hvor alle disse pengehandlere mødtes. Vekselerer Møllers daglige og noget ensformige vej gik fra hjemmet i Bredgade til kontoret Ved Stranden – i en naboejendom til Laurits Betjent – og videre til børsbygningen ovre på den anden side af kanalen – og tilbage igen.

H. C. Møller var en robust, usammensat natur og en selfmade mand. Som så mange af slagsen dengang havde han haft lettere ved at skabe velstand for sig og sin familie, end han havde ved at nyde velstandens frugter. Mange interesser ved siden af sin forretning havde han ikke og da slet ingen af kulturel eller intellektuel art. Han læste sin Berlingske morgen og aften og formentlig yderligere et par aviser – børskurser og politik – men næppe meget andet. Han red – om vinteren i et ridehus i byen og om sommeren i omegnen af Espergærde, hvor familien havde en villa. Det var vist den eneste personlige luksus, han tillod sig.

Som dreng kom Ole Bjørn Kraft en del i Christmas Møllers hjem, og han beskriver den gamle som en meget viljestærk og hidsig mand. Han mener, at den konflikt, der efterhånden udviklede sig mellem far og søn, skyldtes sammenstødet mellem to lige stejle naturer.

H. C. Møller var dog ikke uden appetit på livet. Han lærte at sætte pris på god rødvin og rødt oksekød, hvilket i årenes løb satte sig spor i hans fyldige korpus. Efter at have været enkemand i ni år giftede

han sig i en alder af ca. 60 år med sine børns 23-årige kusine. Christmas Møller, der havde forgudet sin mor, tilgav ham aldrig. Med hende fik H. C. Møller tre børn.

Som allerede antydet havde Christmas Møller ikke noget nært forhold til sin far: „Livets Alvor, haardt Arbejde, Strenghed i Kravene var, hvad der prægede ham i min Barndomstid hjemme ... Vi to Drengesaa, som Datidens Skik var, kun lidet til vor Far. Det var hans Arbejde, der var Tappen, hvorom alting drejede sig, og kom det aldrig til et nærmere Forhold mellem ham og mig, saa tør jeg sige, at Pligtfølelse, Arbejdsomhed og næsten hidsig Retsindighed lærte jeg af ham“.⁴ Dette er nok det nærmeste, Christmas Møller som voksen kom i retning af at udtale sig med anerkendelse og forståelse om sin far.

Privat kunne han finde på at ytre sig med ringeagt om sin fars materialisme. Han savnede sikkert hos ham en ideel stræben og forstod næppe, at firmaets vækst for hans far var et lige så fængslende projekt, som politik var for ham selv. I virkeligheden lignede de hinanden. Fliden, ensidigheden, det meget snævre interessefelt kendetegnede dem begge. Også i udseende lignede de hinanden. Af skikkelse var de pyknikere med et kraftigt hoved på en kort hals. Kun den karakteristiske opstoppnæse og de let hængende mundvige, der tidligt gjorde Christmas Møller til et af karikaturtegnerens yndlingsofre, havde han fra sin mors familie.

Mens Christmas Møller aldrig fik noget personligt forhold til sin far, forgudede han som sagt nærmest sin mor, Anna Cathinca. „Jeg har aldrig set smukkere Kvinder end min Mor og min Kone“.⁵ skrev han meget galant og noget klichéagtigt i erindringerne. Han betegner hende som et stærkt menneske, der hadede alt forlorent og forløjet. „Hvad der var Sandhed for hende skulde frem uden Hensyn, og jeg tror nok, jeg følte mig mere som min Mors end som min Fars Barn“.⁶ Ole Bjørn Kraft beskriver hende som en fin og smuk kvinde med et romantisk sind. Det romantiske sindelag kombineret med læsningen af italienske romaner skal efter sigende have inspireret hende til at udstyre sønnen med de to usædvanlige navne Guido og Leo.⁷

Hvad denne romantiske sjæl med kunstneriske og intellektuelle interesser har set i den jordbundne og prosaiske mand, som hun blev gift med, er ikke godt at vide. Måske var ægteskabet for hende som for mange af datidens kvinder den eneste vej ud af en socialt og økonomisk usikker frøkentilværelse. Uddannelse havde hun – naturligvis – ikke. Sine jævne skolekundskaber søgte hun at råde bod på ved

selvstudier i sprog og litteratur. Hun blev efterhånden belæst, og det var hendes skyld, at Christmas Møller allerede før sin studentereksamen havde fået et vist kendskab til dansk og udenlandsk litteratur.⁸

Hele livet satte Christmas Møller vistnok Henrik Ibsen særlig højt. Allerede til sin 7-års fødselsdag i 1901 havde han fået „Terje Vigen“ i den store quarto udgave med Christian Krohgs smukke tegninger. Tre steder i bogen har han med store barnlige bogstaver prentet sit navn, dato og året. Da Christmas Møller var faldet ved oktobervalget i 1947, var det i øvrigt netop en Terje Vigen-travesti, den politiske versemager „Ærbødigst“ brugte i en medfølelse kommentar på bagsiden af Berlingske Tidende.

Det var ikke alene med skønlitteratur, at hans mor stimulerede ham. Julen 1905 fik han oberst N.P. Jensens flot illustrerede udgave om den fransk-tyske krig 1870-71. Også den har han omhyggeligt udstyret med oplysninger om tilhørsforhold og erhvervelsestidspunkt.

Som i de fleste af datidens hjem var det moderen, der alene stod for børnenes opdragelse. Hun var kærlig og omsorgsfuld. Fulgte med i deres hverdags små og store tildragelser. Herom vidner et brev – det eneste, der er bevaret fra hende. I 1911 var hun på en længere udenlandsrejse og herfra skrev hun hjem fra Leipzig om stort og småt og på en næsten hønemoragtig måde med talrige praktiske anvisninger til dem derhjemme.⁹

Hun var ærgerrig – og måtte som næsten alle kvinder dengang nøjes med at være det på sin mands vegne. Ham har hun til gengæld presset noget frem. Christmas Møller mener, at det var på hendes tilskyndelse, at hans far tog beslutningen om at blive selvstændig.

Den velstand, som fulgte med, har hun vidst at sætte pris på, og hun stillede den til almindelig beskuelse i hjemmets kostbare indretning og børnenes påklædning. Fint skulle det være – flot blev det i hvert fald og dyrt. Sommervillaen i Espergærde, som familien lod bygge, var nok mest hendes idé. Hun var medbestemmende ved dens udformning og lavede udkast til møblementerne, som derefter blev fremstillet hos et snedkerfirma.

Christmas Møllers mor var født Christmas. Navnet kan føres tilbage til Irland i 1300-tallet. Den danske stamfader, John Christmas, kom til København i 1790. Han var født i Devonshire i England. Han var kofardikaptajn og fik dansk statsborgerskab i 1801 – året for slaget på Rheden. Det var i den store Ostindien-handels tid – den såkaldte florissante periode – hvor Napoleonskrigene for en tid gav Køben-

havn særlig gunstige vilkår som centrum for international handel. Det kan meget vel have været den omstændighed, der fik den engelske kaptajn til at slå sig ned i byen og få dansk indfødsret i 1801, da Danmarks forhold til England blev meget spændt.

Beslutningen synes at have været profitabel for ham. Han blev velhavende og erhvervede to større gårde i Nordsjælland. Den ene af dem, „Rolighed“ ved Vedbæk, blev ca. 150 år senere købt af Den konservative Fond til kursusejendom.

At dømme efter beskrivelserne i Personalhistorisk Tidsskrift synes Christmas'erne at have været rastløse foretagere med hang til det eventyrlige – urolige hoveder – ville mere satte naturer kalde dem. Flere var kosmopolitter uden national forankring og vandrede ind og ud af lande i et væk. En del var officerer – fortrinsvis i marinen, nogle havde tilknytning til sukkeravlen på St. Croix. En enkelt, Walter Christmas, skrev bøger og skuespil. Han huskes stadig for Peder Mostbøjerne.

Christmas Møller har i sine erindringer givet udtryk for, at man ikke i hans hjem tillagde alt det med slægt og afstamning nogen betydning: „Hvert enkelt Menneske maatte være sin egen Lykkes Smed. Maaske var man egentlig et Hittebarn, og hvad betød saa alt det med Slægt og Familie“.¹⁰ Helt uden betydning har slægtsforholdene dog ikke været for ham. Et andet sted skriver han nemlig, hvordan uret kunne harme ham og gøre ham desperat: „Jeg vil nødigt det skal lyde som Selvros. Men maaske skylder jeg at vedgaa min irske Afstamning“.¹¹

Det gik stilfuldt til i Christmas Møllers barndomshjem. Børnene blev indpodet manerer, der skulle svare til omgivelserne. Maleren Svend Johansen fortæller, at det kunne være svært for drengene, der kom lige nede fra havnen i Espergærde med sejlbåde og bramfri kammerater, at omstille sig til tonen og stilen ved det stive middagsbord med skylleskåle og kappeklædt pige. Lykkedes det ikke, blev de vist bort fra bordet uden mad. Den reddede de sig dog som regel alligevel ude i køkkenet hos pigerne.¹² På nogle områder har Christmas Møller haft en stimulerende barndom. Meget i så henseende kan købes for penge. Elektrisk tog, sejlbåd, cykler og kemisæt hørte næppe til det naturlige tilbehør i ret mange børns opvækst.

Det stod dårligere til med hjemmets sociale kontakter. En egentlig vennekreds havde H. C. Møller ikke. Familien havde de heller ikke megen omgang med. Bedsteforældre var der ikke nogen tilbage af.

Mest betød nok H. C. Møllers 13 år yngre søster Dorteia. Hun kom der meget, og hende holdt børnene af. Hun var et mildt og lidt flegmatisk menneske med en stille humor, der kunne give det tilskud af jævn varm menneskelighed, som der ellers ikke var meget af til daglig.

Denne fattigdom – tør man godt kalde det – på nære menneskelige relationer, som herskede i Christmas Møllers barndomshjem, genfinder vi i hans voksenliv. Kun Aage Kidde betragtede han som ven, resten var, så længe de mente det samme som han, gode arbejdskammerater: „Det personlige Forhold, et Venskab er, har man kun til sin Kone og sine Børn“.¹³ Ved første øjekast syntes han at have et åbent og ukompliceret væsen, men faktisk var han en uhyre lukket natur. Han havde svært ved – eller ønskede måske ikke – at knytte sig til andre udover det fællesskab, som det politiske arbejde førte med sig. Hans mor, Aage Kidde og Gertrud, hans anden kone, var formentlig de eneste mennesker i hans liv, som havde lov til at komme ind på den anden side af de forsvarsværker, han ellers altid havde oppe mellem sig selv og andre.

Denne mangel på åbenhed viser sig i Christmas Møllers egen beretning om hjemmet og forældrene, som er yderst kortfattet. Det bliver kun til nogle knappe og klichéagtige karakteristikker. Om det almindelige dagligliv forældre og børn imellem er der næsten intet. Det var begivenheder i den omgivende verden – økonomiske kriser og parlamentariske kampe – der synes at have fæstnet sig stærkest i hans erindring fra barndommen. I så henseende er det sigende, at han faktisk skriver mere om J. C. Christensen, som han naturligvis ikke kendte personligt, end han skriver om sin far.

Det er givet, at Christmas Møller har ment, at hans private forhold ikke kom offentligheden ved. Han har i interviews udtalt sig i den retning. Men det er under alle omstændigheder udtryk for en holdning, der – hvor forståelig den end måtte være hos offentlige personer – røber en reservation over for andre, der i hans tilfælde var særlig stærkt udviklet. Men der er også noget, der tyder på, at der i Christmas Møllers erindring ikke stod nogen nimbus om barndommen. Hans hjem har næppe været det varme og sorgløse sted, som han med glæde kunne tænke tilbage på.

Fra hans første studieår stammer et brev, der tegner et lidt mistrøstigt billede af forholdene. Den 31. december om aftenen sad den nittenårige Christmas Møller og skrev til sin ven og kampfælle fra Stu-

denterforeningen Jens Rudolph Dahl. Dahl var på juleferie hjemme i præstegården i Brønderslev, og Christmas Møller havde det meste af juleugen været på kant med sine forældre. Denne familiefællesskabets og hjemmehyggens uge synes at have været lidt af en pest for ham. Det, der optog ham i det daglige – og det var allerede dengang næsten kun politik – lå stille, og han var derfor henvist til – meget mod sin vilje – at lade dagene slæbe sig af sted i familiens skød.

I sin kvide tyede han til brevskrivning og åbnede lidt op for de længsler, han ellers kunne døve med hektisk aktivitet. „Jeg vil gerne vide,“ skrev han, „hvordan en Jul foregaar i en Præstegaard med mange Børn, jeg tror nemlig, det *kan* være kønt.“ I sit eget hjem mente han kun at have set børns griskhed ved gavebordet og anden materialisme. „Klokken gaar mod 12 –,“ skrev han videre, „jeg sidder i et forbandet koldt Værelse – Familien samlet hyggeligt inde ved Siden af – glade over, at de i alle Tilfælde ikke er som jeg (Glæden er gensidig), – udenfor tordner Idioterne (undskyld, vi skal jo til at træde ned paa den almindelige Valgrets Grund) – som sagt udenfor paa Gaden bringer det højtopylste danske Folk sin Hyldest til det af Gud benaaede Aar 1914, – som skal gengive Folket den i 1866 saa sørgeligt og skammelig (Hør) berøvede Junigrundlov ...“

Situationen hin nytårsaften har langtfra været enestående. Juleaften var forløbet om muligt værre. Under middagen var han kommet op at skændes med sine forældre. De havde bebrejdet ham, at han brugte for meget tid på politik og for lidt på sine studier. Så havde han rejst sig fra bordet i ung vrede, „jeg havde dog faaet Gaas“, føjede han snusfornuftigt til, var gået ind til sig selv og havde skrevet sine julekort færdige. „– gik mig en Tur gennem Byen, (meget ejendommeligt – Julesalmer – glade Mennesker inden for Vinduerne – stærkt oplyste Huse, og ikke et Menneske paa Gaden). Hjem, læste lidt og i Seng.“

Alene som han dér travede rundt i julenatten, har det for ham set ud, som om alle andre mennesker i verden havde nogen at samles med i et fællesskab, som han inderligt savnede. Sin melankoli og længsel skjulte han bag den distancerende bemærkning „meget ejendommeligt“.

„Nu er 1914 inde???” lød efterskriften. Mens midnatstimen slog, og folk rundt om i hjemmene – også hans egen familie – skålede for det nye år, og andre drønedes op og ned ad gaderne med fyrværkeri og halløj, havde Christmas Møller siddet på et halvkoldt værelse

i delvis selvvalgt ensomhed og for en sjælden gangs skyld åbnet en smule på klem for sine inderste tanker. Vel skete det i ironiens distancerende og beskyttende form, men han havde dog givet lidt af sig selv i en eftertænksom stund, hvor han var nødsaget til at leve uden politik.

Forskrækket over sin egen åbenhjertighed formanede han til sidst vennen om, at brevet var helt privat.

Et sådant anfald af Weltschmerz og oprør er som bekendt ikke en sjældenhed hos unge mænd, men sammenholdt med hvad vi i øvrigt ved om Christmas Møllers barndomshjem, giver brevet nok alligevel en troværdig skildring af et miljø, hvor mangelen på menneskelig varme og fællesskab var udtalt. Og det tegner et billede af en ung mand, der oplevede denne mangel som et savn.^{13a}

Som barn synes Christmas Møller imidlertid at have været anderledes. Man må få det indtryk, at han var en glad og ukompliceret dreng med et let og lyst sind. Kåd, flabet og drilagtig var han, men aldrig sårende. Tværtimod havde hans drillerier en fundamentalt venlig form, der virkede aldeles afvæbnende på den, det gik ud over.

Han var mere end almindelig afholdt. Barndomsvennen Svend Johansen skriver, at når han tænkte på John, var det „paa noget godt og lyst ... Han var en fortryllende Legekammerat, munter, ubesværet, som formodentlig de virkelige uskyldige er det“.¹⁴

Nu føler ingen sig vel kaldet til at fare frem med bål og brand i en mindebog. Men betænker man, hvor stridbar helt ud i det selvdestruktive Christmas Møller kunne forekomme i sine senere år, står Svend Johansens udsagn om drengen John alligevel som en påfaldende kontrast.

Også Ole Bjørn Kraft fremhæver at Christmas Møller ændrede sig som voksen: „Drengen John Christmas Møller var helt anderledes, end alle, der kendte ham som den politiske lederskikkelse, ville have forestillet sig“.¹⁵ Kraft nævner, at han i tidens løb blev mere hård, at der udviklede sig noget bittert i hans sind, og at han var meget ensom.

Hvad forklaringen end kan være herpå, kan vi i hvert fald se, at der må være indtruffet en vending, der har bevirket, at den glade og ukomplicerede dreng blev en politiker med et vanskeligt og stridbart gemyt.

Christmas Møller var ikke blot en glad dreng. Allerede i skolen var han også meget flittig. Da han som 14-årig kom i gymnasiet på Østre

Borgerdyd, sad han på skolebænk med Kraft, og de kappedes om, hvem der kunne opnå den bedste karakter i fransk. Christmas Møller vandt.

Sine to sidste gymnasieår var han kostelev på Rungsted. Her faldt han aldrig rigtigt til. Han kom senere ind i klassen end de andre og var oven i købet den yngste. Han fortæller selv, at han hverken fik tilknytning til stedet eller til skolens ledelse. Han holdt sig mest for sig selv og havde ingen egentlige venner. Sagt med andre ord har han formentlig befundet sig halvskidt på kostskolen. Selv forklarer han det således: „... var vist oven i købet meget flittig og maatte allerede dengang erstatte manglende Evner med Slid.“ Bemærkningen er oprigtig. Der foreligger adskillige vidnesbyrd om, at denne opfattelse livet igennem udgjorde en vigtig del af hans selvforståelse.¹⁶

Øjensynligt blev fliden belønnet. Han nævner i hvert fald selv, at han konkurrerede med den „mest fremragende Elev i min Tid“ om at være nummer ét.¹⁷ Ensomhed – måske selvvalgt – flid og kappestrid med de dygtigste om at være den bedste synes at have karakteriseret hans skoletid.

Ida Hiul, skolens oldfrue, har tegnet et fint lille portræt af kostskoledrengen John. Han holdt sin egen avis, læste lektier til langt ud på natten og faldt ofte i søvn på sengen fuldt påklædt. Søndag morgen kunne han more sig med at kaste flødekarameletter rundt i sengen til de yngste elever, der til hans morskab tumlede omkring i sengene i indbyrdes slagsmål om godterne.

Christmas Møllers forhold til de andre elever i kostskoletiden indeholder træk, som vi kan genkende hos ham senere i livet. På den ene side den godmodige og uskyldigt glade gymnasiast, der var venlig og afslappet i selskab med de små elever. På den anden side den ensomme slider, der holdt sine jævnaldrende konkurrenter tre skridt fra livet.

Der findes mange vidnesbyrd om politikeren Christmas Møllers store hjælpsomhed og umiddelbare venlighed over for såkaldte „almindelige mennesker“. Dem syntes han altid at befinde sig godt i blandt. Men der findes også mange udsagn om, at den politiske boss var hård, diktatorisk, vrissen og mistænksom over for sine ligemænd i partiet.

Forskellen har måske haft med tryghed at gøre.

Han kunne være fri og utvungen. Men som partileder havde han måske en fornemmelse af, at de andre spidser i partiet ikke ville helt det samme som han selv. Kraft nævner, at deres kølige indbyrdes for-

hold måske skyldtes Christmas Møllers frygt for, at han, Kraft, ville gøre ham rangen stridig.¹⁸

Det lyder ikke usandsynligt. De indbyrdes magtkampe indenfor partiet med såkaldte meningsfæller synes ofte at være en lige så betydelig del af en toppolitikers tilværelse som hans meningsbrydninger med modstanderne i andre partier. Føjer vi hertil, at Christmas Møller som nævnt tvivlede på sine egne evner, kan han ofte have befundet sig i situationer, hvor han følte sin position truet.

Sammenfattende kan man nok sige, at hvis der i Christmas Møllers drengetid overhovedet var noget usædvanligt ved ham, var det hans tidligt vakte stærke politiske interesse. Allerede som 10-årig greb han begærligt efter avisen og læste lederne. Han overværede folketingsdebatter. Første gang var opgøret om Alberti. To ting fæstnede sig i hans bevidsthed: Professor Bircks indlæg og J. C. Christensens ranke holdning. Birck fik han senere et blandet forhold til på grund af dennes stilling til grænsespørgsmålet. Hans beundring for J. C. Christensen blegnede derimod aldrig. Gang på gang vendte han tilbage til dette emne, og han betegnede ham som „den pragtfuldeste Vilje i dansk Politik“. Med noget der ligner naivitet talte han om I. C.'s redelighed. En opfattelse som vist ingen af J. C. Christensens modstandere og næppe heller ret mange af hans tilhængere ville finde på at fremhæve.

Men J. C. Christensen blev altså Christmas Møllers politiske ideal: „Jeg blev politisk bevidst, netop som Ulykken styrtede ind over ham, og den sejhed og Rankhed, hvormed han tog Modgangstiden, synes jeg var fremragende – en stærk Vilje er en meget nødvendig Ting i Politik“.¹⁹ Udtalelsen er fra 1934. Få år senere begyndte Christmas Møller selv at møde modgang, og han fik i årene derefter rig lejlighed til at prøve at leve op til sit ideal.

Hans første politiske erindring handlede om valget den 3. april 1901. Det var nemlig hans fødselsdag, og han havde fået en cykel, som han kørte rundt på inde i spisestuen. Det var det valg, der udløste Systemskiftet og udnævnelse af det første venstreministerium. Efter stemmeafgivningen – den første hemmelige – kom hans far hjem med nogle bekendte. Mændene drillede deres koner med, at nu skulle de bare lige vide, hvad de havde stemt. Drengen undrede sig over, at kvinder ikke havde stemmeret, for han syntes, at hans mor var klogere end hans far. „Nu gik det nok ikke mere,“ blev det sagt af de politiserende højremænd. Ildevarslende lød det, men hvad det egentlig var, der

ikke mere kunne gå, stod dog ikke helt klart for drengen.

Episoden er et typisk eksempel på det, man i psykologien kalder association: Interessen for én ting – i dette tilfælde cyklen – bevirker, at nogle biomstændigheder huskes – i dette tilfælde samtalen om politik. Der er blevet talt meget politik i hans hjem, og meget forretning. Og det har været afgørende for hans tidligt vakte interesse. Det er fra sin far, Christmas Møller har fået denne interesse. Dengang lå Rigsdagen i den nuværende landsretsbygning på hjørnet af Bredgade og Fredericiagade kun nogle få skridt fra hans hjem, og han var ikke mere end 14 år, da hans far undertiden tog ham med til Rigsdagens aftenmøder.

Er det således ikke svært at forklare, hvorfor Christmas Møller blev interesseret i politik, er det straks vanskeligere at forklare, hvorfor han blev konservativ – eller højremand, som det hed dengang.

Alle hans politiske helte i drengeårene var nemlig venstremænd. J. C. Christensen er allerede nævnt. Men hør, hvad han mange år senere skrev, da han i 1940 kom i polemik med nogle officerer om de konservatives forsvarspolitik: „Jeg husker, som var det i Gaar, hvor begejstrede vi Drengene, som vilde være Søofficerer, var for Niels Neergaard hin berømmelige 10. og 11. Februar 1909, 250 Aars Dagen for Stormen paa København – da man ventede spændt paa, hvad Neergaards Forsvarsforslag skulde blive til, og da vi Drengene fra Højrehjem og vore Forældre med Dagen efter gjorde Neergaards Sag til vor. Og jeg husker Valgkampen i Københavns 7. Kreds i 1909, da Venstres første Krigsminister, General Madsen, var opstillet og fik Højres Tilslutning, blev valgt og skønt Venstremand baaret i Guldstol i Højres Arbejder- og Vælgerforening. Det er ikke for meget sagt, at jeg i de Dage og i de Maaneder blev konservativ for Livet; blev det for Forsvarsspørgsmaalets Skyld – der var saamænd ikke saa mange andre Grunde for en Dreng eller ung Mand til da eller senere at blive det“.²⁰

Nogen særlig god forklaring på, at han valgte Højre fremfor Venstre, kan man jo ikke kalde dette engagerede defensorat. Men grunden kan have været, at Venstre trods alt ikke i samme grad som Højre havde gjort forsvarsspørgsmålet til sin *raison d'être*. Og så kom han jo fra et udpræget højrehjem, den unge Christmas Møller, selv om han senere i livet ikke var meget for at tillægge den side af sagen nogen betydning for hans partivalg.

Beslutningen blev altså truffet i hans drengetid. Og da han som 17-årig begyndte at læse jura, var en af hans første handlinger at melde

sig ind i Studenterforeningens konservative parti. Her mødte han Aage Kidde, og hermed begyndte hans politiske læreår.

2.2 Den landspolitiske og ungdomspolitiske baggrund

Christmas Møllers interesse for politik blev grundlagt i årene mellem 1901 og 1911.

Det var partiet Venstres parlamentariske storhedstid. Den varede i realiteten kun fra systemskiftet i 1901 til udnævnelsen af ministeriet Zahle i 1913. Venstre havde altid været plaget af indre uro og fraktionsdannelse. Det satte sig spor i hyppige regeringsskifter. Fra 1901 til 1913 havde landet otte forskellige ministerier, hvoraf seks var udgået af Venstre.

Den interne uro i partiet illustreres af, at det i perioden stillede med fem forskellige konseilspræsidenter. Det skyldtes ikke som i vore dage, at arbejdet sled regeringslederen op, men at han efter kort tids funktion faldt med efterfølgerens dolk siddende i ryggen.

I 1905 dannede Venstres venstrefløj et selvstændigt parti, Det radikale Venstre. Fra 1905 til 1920 udgjorde de to venstrepartier en indbyrdes stridende midterblok, og de to fløjpartier, Socialdemokratiet og Højre, var henvist til rollerne som støttepartier.

Mens Socialdemokratiet var et parti i vækst, var Højre i forfald. Efter systemskiftet, hvor Højres magt var blevet endelig brudt, havde afskalningen fra partiet taget fart. Det havde altid været svagt repræsenteret i Folketinget, af hvis flertal ministerierne efter 1901 blev udpeget. Ved valget i 1913 fik Højre kun 7 af Folketingets 114 pladser. Fornyet indflydelse kunne partiet kun håbe på, hvis valgmanen blev ændret fra flertalsvalg i enkeltmandskredse til forholdstalsvalgmanen. Denne valgman blev første gang taget i brug ved valget i april 1918.

I 1913 udnævtes det radikale ministerium Zahle. Dets vigtigste opgave var at fremsætte et forslag til ny grundlov, som der kunne skabes enighed om mellem partierne. Det skete i 1915. Oprindeligt havde det været tanken, at ministeriet derefter skulle træde tilbage. Men i mellemtiden var første verdenskrig brudt ud. Ikke mindst af hensyn til neutralitetspolitikken blev det anset for uheldigt „at skifte hest midt i vadestedet“, som det dengang blev udtrykt.

Krigen trak i langdrag. Og det gjorde de efterfølgende fredsforhandlinger også. I stedet for to år kom ministeriet Zahle derfor til at sidde

i syv år til stigende irritation og skuffelse for den magtesløse opposition. Faktisk gik ministeriet ikke. Det blev afskediget af kongen, Christian X, på uparlamentarisk vis, uden at have haft et flertal imod sig i Folketinget. Kongens selvtaget udløste en krise og store demonstrationer, der regnes blandt de voldsomste begivenheder i landets politiske historie. Sædvanligvis går de under betegnelsen „påskekrisen 1920“.

I adskillige år forud var der sket en skærpelse af de politiske modsætningsforhold. I Folketinget havde der i realiteten udviklet sig et toblok-system med regeringspartiet og Socialdemokratiet på den ene side og Venstre og Højre på den anden. I befolkningen var modsætningerne også blevet større. Arbejdere og andre lønmodtagere oplevede, at prisstigningerne havde udhulet deres realindkomster. Borgerskabet følte til gengæld krigstidens reguleringer som en irriterende indskrænkning i den frie næring og frygtede, at der var tale om en snigende socialisme. Hertil kom, at nationalistiske kredse var dybt kritiske over for ministeriets neutralitetspolitik, som de kaldte „tyskerkursen“, idet man fandt, at den i overvejende grad tog hensyn til Tysklands interesser.

Internationalt var perioden præget af stor social uro. Revolutionerne i Rusland, Tyskland og Ungarn havde opskræmt hele det europæiske borgerskab. Her i landet gjorde syndikalisturoligheder i 1919-20 deres til, at socialistforskrækkelsen holdt sit indtog i Danmark. Det gav yderligere næring til uviljen mod det af Socialdemokratiet støttede radikale ministerium. Nu flød socialistforskrækkelse, uvilje mod reguleringspolitikken, nationalistiske krav om en grænseflytning til Dannevirke og kritikken af ministeriets forsvarspolitik sammen i en voldsom borgerlig hetz mod ministeriet Zahle.

Det var alt dette, der eksploderede i det begivenhedsforløb, som altså kaldes påskekrisen. Denne tiltagende politiske polarisering med stærke nationalistiske udladninger og voksende sociale spændinger udgør den landspolitiske og internationale baggrund, hvorunder Christmas Møller arbejdede og voksede sig ind i politik. Det dominerede hans og Kiddes arbejde i ungdomsorganisationerne, hvor de agiterede for skarpe standpunkter og med et dybt følelsesbetonet engagement i forsvars- og grænsespørgsmålene. Det er efter min mening kun muligt at forstå Christmas Møllers politik som moden politiker og partileder med denne periodes særlige problemstillinger og oppiskede stemninger som forudsætning. Disse forhold skal derfor behandles

lidt udførligere i det følgende.

Den internationale udvikling efter århundredskiftet havde været præget af tiltagende spænding mellem stormagterne. Det skabte problemer for dansk udenrigspolitik, fordi landets placering ved indsejlingen til Østersøen blev betragtet som strategisk vigtig. Det kunne derfor blive svært for Danmark at opretholde neutraliteten i tilfælde af en stormagtskrig.

Forholdet blev vanskeliggjort af, at Tyskland var den militært dominerende magt i Østersøområdet. Danmark var derfor en del af tysk interessesfære. Det problematiske ved dette forhold var, at Danmark siden 1864 havde haft et nationalpolitisk mellemværende med Tyskland, idet der fandtes et stort dansk mindretal syd for Kongeågrænsen. Derfor kunne det blive vanskeligt for en dansk regering at overbevise Tyskland om, at der var en oprigtig vilje bag neutralitetspolitikken. Hvis ikke det lykkedes at skabe tillid i Tyskland til den danske neutralitet, anså man risikoen for et tysk angreb på Danmark som betydelig.

De danske bestræbelser på at skabe tillid hos den store nabo mod syd blev påbegyndt adskillige år før krigsudbruddet af et venstreministerium under J. C. Christensens ledelse og på hans initiativ.

Det blev det radikale ministeriums opgave under krigen at føre denne linje videre. Den havde i det store og hele støtte fra alle partier på Rigsdagen, men indflydelsesrige ekstraparlamentariske kredse – fortrinsvis af konservativ observans – var imod.

Det var kendetegnende for den konservative kritik af ministeriet Zahle, at den, så længe krigen varede, fortrinsvis gik på nationalpolitiske og ideologiske forhold. Kritik af ministeriets økonomiske politik spillede en mere underordnet rolle.

Kritikerne kom da også fra kredse i borgerskabet, der stod erhvervslivet ret fjernt. De fleste var advokater, læger, officerer, embedsmænd, redaktører og studerende.

Som nævnt betegnede de ministeriets neutralitetspolitik som tyskerkursen, og de modarbejdede den, så godt de kunne. Arnestedet for deres aktivitet var Studenterforeningens konservative og især den sønderjyske forening „To Løver“, der havde til huse i Studenterforeningens bygning.

Stud.polit. Aage Kidde, Christmas Møllers politiske læremester, var blandt lederne af denne ekstraparlamentariske opposition. Allerede i 1915 samlede han i hemmelighed en udvalgt kreds af indflydelses-

rige politikere og officerer – bl.a. chefen for landets efterretningstjeneste – i sin lejlighed på Østerbro. Hensigten var at bringe en gruppe personer sammen, der systematisk og i det skjulte skulle modarbejde ministeriet.

Hermed havde han taget initiativet til den sammensværgelse, der fem år senere påvirkede kongen til at afskedige ministeriet Zahle, den handling, der som nævnt udløste påskekrisen.

Der blev hurtigt skabt en vidtforgrenet, men løst opbygget organisation med forbindelser til Sønderjylland, den franske legation, kongehuset og særlig regeringsfjendtlige oppositionspolitikere. En side af arbejdet bestod i at formidle til oppositionen sådanne oplysninger om forholdene i Sønderjylland og om forsvarets tilstand, som ministeriet af hensyn til udlandet søgte at undertrykke. En anden side bestod i at indsamle og videregive til den franske legation oplysninger af efterretningsmæssig værdi for Ententen.

Den indenrigspolitiske side af dette illegale projekt kom kun til at fungere i et par tilfælde, hvor Rigsdagen i efteråret 1915 drøftede forsvarets beholdning af ammunition og våben. Den efterretningsmæssige side derimod fungerede krigen igennem og blev stadig udbygget. Da krigen var forbi, og Danmarks fremtidige grænse skulle fastlægges ved fredsforhandlingerne i Paris, var de forbindelser, som Dannevirkebevægelsens ledere gennem deres efterretningsarbejde havde fået i Frankrig, utvivlsomt til stor hjælp i bestræbelserne på at modarbejde ministeriet Zahles grænsepolitik.

Jævnside med det her omtalte illegale arbejde førtes der af Studenterforeningens konservative og af Højres Ungdom et åbent ideologisk felttog mod radikalismen og den politik, som det radikale ministerium stod for.

Det var denne kamp mod radikalismen, der gav det politiske ungdomsarbejde dets landspolitiske perspektiv. Hermed blev arbejdet i deltagernes øjne hævet op over det sandkasseniveau, som studentpolitik ofte er blevet beskyldt for at befinde sig på. For Aage Kilde og Christmas Møller var kampen om bestyrelsesposter politisk alvor. For dem var det af landspolitisk betydning, om det var konservative eller radikale, der sad inde med magten i Studenterforeningen. De betragtede nemlig foreningen som en vigtig faktor i den offentlige meningsdannelse.

En ting er imidlertid studenternes egen opfattelse heraf, og noget ganske andet var måske offentlighedens syn på Studenterforeningens

betydning.

Det sidste er vi i stand til at danne os et ganske godt billede af.

Den 16. juli 1920 kunne Studenterforeningen nemlig fejre sit hundredårs jubilæum. Og fejret blev dagen med en for en så selvbevidst institution passende festivitas.

I sig selv siger det en del om foreningens position i samfundet, at jubilæet i hård konkurrence med genforeningsfestlighederne, der fandt sted i de samme uger, i dagevis kunne lægge beslag på dagspressens ledere og adskillige spalter referat. Ikke blot hovedstadspressen deltog. Selv et Studenterforeningen så fjerntstående organ som Landmandstidende bragte på dagen en trespalter om jubilæet.

Som nævnt fandt Studenterforeningens jubilæum sted samtidig med genforeningen. Det foregående år havde politisk set været domineret af grænsestriden, der kulminerede med påskekrisen i marts. Studenterforeningen havde haft en fremtrædende plads i kampen mod ministeriet Zahles grænsepolitik. Enkeltheder om det undergravende arbejde, der var blevet organiseret herfra, var ganske vist ikke kendt i offentligheden, men alene den del af Studenterforeningens indsats, der havde været direkte vendt til offentligheden, var mere end nok til at give den radikale og socialdemokratiske presse stof og anledning til at „hylde“ jubilæet.

Ekstra Bladet lagde ud allerede den 14. velsagtens for at være sikker på at komme først: „Vor mest reaktionære og chauvinistiske Forening: Studenterforeningen, fejrer under Højre-Senioratet Vibe-Hastrup sit Hundredaarsjubilæum paa Fredag. Studenterforeningen, der i sin Tid – men det er længe siden – var en Kulturfaktor i vort offentlige Liv, er nu mest en Opklækningsanstalt for Klikevæsen og et Studenterhovmod, der ikke længere er paa sin Plads ... Den forbenede Stædighed, Ufordrageligheden og Dumheden manifesterede sig sidst paa Genforeningsdagen, da Studenterforeningen lavede tom Demonstration ved at flage paa halv Stang“.²¹

(Det skal i parentes bemærkes, at det var Christmas Møller, der var ansvarlig for ovennævnte demonstration. Han var medlem af den daværende bestyrelse, og det var ham, der traf beslutningen.)

På jubilæumsdagen tog Ekstra Bladet fat, hvor det havde sluppet et par dage forinden: „Fra at være en Solde- og Sangklub under smaa, snævre Forhold er den blevet en stor pralende Beværtning med Selskabslokaler ... I det store og hele har Studenterforeningen altid været et Sted for „artige Børn“, d.v.s. stræbsomme unge Mennesker, der

forberedte sig paa at gøre sig Landet underdanigt ...”²²

Politikens artikler var skrevet over samme læst, men ordvalget var mere afdæmpet. Først mindedes fordums storhed i Orla Lehmanns og Carl Plougs tid. Dernæst hed det, at Studenterforeningen senere kom i miskredit og dens politiske mission reduceredes til „larmende Deltagelse i Højres Grundlovstog ... Man har unægtelig gjort den til Hjemsted for megen selvglad Chauvinisme og perfid Reaktion”.²³

I Social-Demokraten, der blev redigeret af folketingsmand F. J. Borgbjerg, omtaltes den højredrejning, som havde fundet sted i foreningen i de senere år. Den herskende klike gjorde nu foreningen til „Reaktionens Tudehorn”, hed det bl.a.

Ætsende angreb som de her gengivne er nok bedre vidnesbyrd om den betydning, man tillagde Studenterforeningen, end den borgerlige presses smigrende, men kedsommelige opremsninger af foreningens fortjenester i fortid og nutid. Men selv en Borgbjerg, der ellers nok havde næse for intriger, havde altså ikke haft fantasi til at forestille sig, at dette „reaktionens tudehorn” havde haft lidt af den samme virkning på ministeriet Zahle, som basunerne på Jerichos mure.

Et andet vidnesbyrd om Studenterforeningens position i samfundet var den stribe af honoratiores, som fandt det ulejligheden værd at deltage i eftermiddagens reception og middagen om aftenen. „Her var alt, hvad der er af Navn inden for Videnskaben, Kunsten og Litteraturen, her var en stor Del af Ministeriet, Rigsdag og Borgerrepræsentation”.²⁴ Ved middagen talte statsminister Neergaard. Kongen havde derimod måttet lade melde afbud på grund af den sene afrejse fra genforeningsfesten i Sønderjylland. Fra „Dannebrog” sendte han imidlertid et hjerteligt lykønskningstelegram, og som en krølle på det hele gjorde han ledende senior til ridder.

Det var netop Studenterforeningens rolle som opinionsdanner, pressen havde lagt vægt på og kritiseret. Hvad studenterne måtte mene om dette og hint betød ganske vist ikke i sig selv ret meget, men det fik betydning, fordi foreningen var et vigtigt medium for den offentlige debat. Dem var der færre af dengang end i dag. Folk med indflydelse betragtede det som et tilbud og en ære at tale på foreningens lørdagsaftner, og dagspressen refererede fyldigt fra disse møder. Det var foreningens bestyrelse, der tilrettelagde mødesæsonen, og de emner, der blev taget op, var i høj grad bestemt af bestyrelsens politiske farve.

Studenterforeningen var altså på én gang et medium i den offentlige debat og, som Ekstra Bladet havde skrevet, „en Opklækningsanstalt for Klikevæsen ... og artige Børn ... der forberedte sig paa at gøre sig Landet underdanigt“.

Studenterforeningens betydning som parlamentarisk forskole var næppe mindre end dens mediefunktion. Et helt kuld af 1930'ernes borgerlige politikere havde gjort deres første parlamentariske erfaringer i Studenterforeningen. Nævnes kan de konservative John Christmas Møller, Ole Bjørn Kraft, Carsten Raft, Victor Pürschel, Alfred Bindslev, Karl Bøgholm, Bent Holstein og Hans Thyge Jacobsen; venstremanden Vagn Bro; de radikale P. Munch og Hermod Lannung; og den upolitiske Gustav Rasmussen, der var udenrigsminister i to regeringer efter anden verdenskrig.

Ville man i denne opremsning have inkluderet senere topembedsmænd i centraladministrationen og ledere af store erhvervsvirksomheder, ville listen være svulmet betydeligt op.

Som unge lærte de spillet og hinanden at kende i foreningen. Siden drog de, som Ekstra Bladet havde profeteret, ud og underlagde sig landet. I kvarteret omkring Slotsholmen har de ikke kunnet gå mange skridt uden at løbe på gamle bekendte fra foreningstiden. Alle indbyrdes modsætninger til trods har de udgjort et broderskab, der næppe har været meget forskelligt fra det engelske „Oxbridge“ med hensyn til sammenspisthed og kammeraderi.²⁵

Både Studenterforeningens ydre rammer og dens organisatoriske opbygning gjorde den velegnet som udklækningsanstalt for parlamentarikere.

Foreningen havde til huse i en stor bygning på hjørnet af H.C. Andersens Boulevard og Studiestræde. Her var restaurant, avisstue, bibliotek og billard. Et betydeligt antal underforeninger udgjorde en vital del af foreningslivet. Det var grupper af medlemmer, der samlede sig om en særlig interesse. Vigtigst var de politiske foreninger – selv kaldte de sig „partier“ – konservative, Venstre, radikale og upolitiske. Det var dem, der kæmpede indbyrdes om magten i Studentereforeningens ledelse. Ved den årlige generalforsamling i april opstillede de partilister med kandidater til de forskellige bestyrelsesposter. Forud var gået langvarige forhandlinger om eventuelle koalitioner. Det hele kulminerede i en forrygende valgkamp med megen agitation for at mobilisere flest mulige vælgere, med mange injurier og meget papirspild.

Studentereforeningens ledelse bestod af bestyrelse og repræsentantskab. Bestyrelsen var delt i to organer: Økonomiudvalg og seniorat. Det var sidstnævnte, der varetog alle de daglige funktioner med mødetilrettelæggelse etc. Arbejdet her var meget tidskrævende, og den studerende, der påtog sig en post i senioratet, måtte regne med at skulle rive et år ud af sin studiekalender.

Det var repræsentantskabets opgave at kontrollere bestyrelsen. Det mødtes ca. en gang om måneden. Møderne varede fra klokken 20 til henad midnat. Medlemmerne talte stående, og forhandlingerne havde både i form og indhold en udpræget politisk-parlamentarisk karakter. Det faste mønster for drøftelserne var oppositionspartiernes kritik af og regeringspartiernes forsvar for bestyrelsens dispositioner. Hver partigruppe havde en politisk ordfører. Når det på møderne svirrede med mistillids- og afværgedagsordner – hvad det ofte gjorde – var det hans ansvar, at partiet kom ud af debatten med skindet på næsen.

Skønnede man, at forhandlingerne i repræsentantskabet havde afsløret forhold, der kunne give anledning til en ekstraordinær generalforsamling, blev en sådan indkaldt med det formål at vælte bestyrelsen.

Generalforsamlingen var foreningens øverste myndighed, og den kunne i de år samle henved 800 medlemmer. Det var ikke nogen stilsfærdig forsamling, der på sådanne aftner trængtes på Store Sal. Det krævede sin mand at være politisk ordfører ved den lejlighed. Talegaver alene gjorde det ikke – selv om de naturligvis var nødvendige – en udviklet fornemmelse for, hvad der i situationen var det politisk rigtigste, skulle han også have. Ved den mindste fortaelse lurede latterliggørelsen. Herefter gjorde larm og skrål det nærmest umuligt for den uheldige at få ørenlyd resten af den aften.

Den her skildrede lighed med det parlamentariske livs form var ikke naturgiven – eller rettere, den var ikke til at læse umiddelbart ud af love og forretningsordner. Den havde udviklet sig sædvanemæssigt, fordi der var nogle, der ønskede det sådan. Meget i så henseende var sket i årene mellem 1910 og 1920. Aage Kidde var den, der mere end nogen anden havde ansvaret herfor. Han bestræbte sig på at få alle dele af foreningslivet politiseret. Målet var, at Studenterforeningen skulle være en bastion for de konservative ideer, han hylkede. Og som det fremgår af de ovenfor citerede aviser, lykkedes det også i betydelig grad for ham.

Studentereforeningen blev ofte kaldt en politisk sandkasse. Udtrykket er rammende. Hvad der foregår i en sandkasse er leg, men leg har en socialiserende funktion, der rækker ud over øjeblikket. Der bygges op, og der rives ned, man samarbejder, og man strides, og nogle får sand i øjnene. Aktiviteterne i sig selv sætter sig ikke varige spor, men der sker en indlæring, som formentlig sætter sit præg på deltagerens fremtidige adfærd.

Det er formentlig dette forhold, der har betinget, at betegnelsen „studentereforeningspolitiker“ er blevet hæftet på de parlamentarikere, der fik deres første politiske skoling i Studentereforeningen. De udviste en adfærd, der har bevirket, at deres kolleger på Rigsdagen fandt, at de skilte sig ud som en særlig gruppe.

3 Christmas Møller melder sig til politisk tjeneste

3.1 *Christmas Møllers læremester*

Christmas Møller var kun 17 år, da han blev student, og han så ikke en dag ældre ud. Det var en meget ung og vist også noget naiv mand, der af pligt indskrev sig ved jurastudiet i Studiegården og af tilbøjelighed meldte sig ind i Studenterforeningen samt i foreningens konservative parti. Han meldte sig også straks i den sønderjyske forening Heimdal og under fanerne i Akademisk Skyttekorps.

De tre sidstnævnte foreninger var for den unge konservative, hvad Treenigheden er for den sande kristne: Vil man den ene, må man tage de to andre med i købet. For de unge konservative var det Sønderjylland og forsvarsspørgsmålet, der drev værket. Det rette sindelag skulle derfor demonstreres gennem aktiv indsats for forsvar og Sønderjylland. Den, der kunne sætte en af skyttekorpsets befalingsmandsgrader foran sit navn, havde automatisk fremmet sine muligheder for at opnå tillidsposter i partiet.

I Studenterforeningen mødte Christmas Møller den seks år ældre Aage Kidde. Han, der skulle få en aldeles afgørende indflydelse på Christmas Møllers politiske udvikling, var allerede i 1911 en af de ledende skikkelser i studenterforeningspolitikken.

Aage Kidde var født i Vejle, hvor hans far havde været amtsvejinpektør. Efter faderens død var familien flyttet til Gentofte. Begge Kiddes forældre havde haft tilknytning til Sønderjylland, og da Kidde på Frederiksberg gymnasium fik H. V. Clausen som lærer i historie, fik han stimuleret sin interesse for grænselandet, hvor Clausen kendte forholdene bedre end nogen anden i kongeriget. Han lagde navn til „Clausenlinjen“, der stort set blev identisk med den grænse mellem Danmark og Tyskland, som blev resultatet af folkeafstemningerne i 1920.

Gennem mange års rejser og studier i landsdelen havde han fået et indgående kendskab til de nationalpolitiske forhold. Hans metode var studier i marken helt ned på sogneplanet. Det skete ved en systematisk kortlægning af hver husstand i Nordslesvig, befolkningens dag-

ligsprog og nationale holdning, gårdenes ejerforhold og økonomi, de danske stemmetals variationer ved landdags- og rigsdagsvalgene.

Mødet mellem Clausen og Kidde blev til gavn og glæde for begge. Clausen fandt en brændende engageret elev, og Kidde fandt en vejleder, der kunne give hans nationalpolitiske interesse en systematisk arbejdsmetode at bygge på. Clausen tog Kidde med på sine sommerferierejser på kryds og tværs i landsdelen. De indsamlede oplysninger, som de tegnede ind på kort, og de lærte den lokale befolkning at kende.

I sin studietid fortsatte Kidde arbejdet på egen hånd, og han videregav sin viden og arbejdsmetode på det årlige ruskursus for Heimdals nye medlemmer. Metodisk set kan der trækkes en linje fra H. V. Clausens grænselandsstudier, via Kiddes berømte kurser om Sønderjylland, som også Christmas Møller deltog i, til deres engagement i grænsestriden i 1920.

I 1907 var der opstået en uoverensstemmelse mellem Clausen og Kidde. Kidde opsøgte sin lærer for at få den ud af verden. Bagefter skrev han et brev, hvori han yderligere søgte at forklare sig. Kidde var på det tidspunkt tyve år, og brevet er interessant, fordi det vidner om hans stærke engagement i det sønderjyske spørgsmål, og fordi det siger en del om hans udviklede selvfølelse, idet han med al respekt for den ældre alligevel tiltaler ham som ligemand.

Clausen havde bl.a. beskyldt Kidde for at være ambitiøs, magtsyg og opportunistisk og hævdede, at det var disse egenskaber, der drev ham i det sønderjyske spørgsmål.

I brevet svarer Kidde, at Clausen har taget frygteligt fejl og at han, Kidde, altid har taget kampen for Sønderjylland som en sådan selvfølge, at han aldrig havde grundet dybere over sine motiver.

„Er noget ægte i mig, da er det det, at jeg føler mig som dansk, ja, næsten al for meget dansk. Jeg nærer det stærkeste Ønske om at være til Nytte for den danske Sag, ikke i Ord, men i Handling, ikke ved passiv Skriven eller Snakken, men ved aktiv Indgriben og Handlen. En ikke ringe Del af min Evne og Villie er jeg beredt til at sætte ind her – men kun hvis jeg har Haab om, at det er til nogen Nytte, at sidde og arbejde med noget unyttigt eller alt for ubetydeligt, det kan og vil jeg ikke, dertil har jeg hverken Villie eller Tid. De var den, hvis Arbejde laa mine Interesser og Evner nærmest, derfor ønskede jeg at samarbejde med Dem, at lære af Dem hvorledes Arbejdet skulde gøres. Men jeg var bange for det endnu for et Aar siden, fordi jeg vilde og

vil se med egne Øjne og har saa vanskelig ved at indordne mig under andre ... tillige frygtede jeg at komme under Deres stærke Indflydelse og miste noget af den Frihed, der for mig er det første af alt".¹

Brevet viser, at Kidde allerede som 20-årig havde gjort sig sine mål her i livet klart. Uoverensstemmelsen med Clausen drejer sig derfor nok heller ikke så meget om idealisme over for opportunisme. Det var to væsensforskellige temperamenter, der var stødt sammen: forskeren og det politiske handlingsmenneske. I sætning efter sætning markerer Kidde denne forskel med et ordvalg, der trods den respektfulde form må have virket sårende på hans lærer. Vel ville Kidde sætte sig grundigt ind i grænselandets forhold, men formålet var at bruge den erhvervede viden i aktiv handling.

Kidde var et handlingsmenneske. Studier for deres egen skyld kunne ikke holde ham fast. Han var immatrikuleret som stud.polit, men opgav i realiteten hurtigt sin læsning til fordel for det politiske arbejde. Datidens berømteste nationaløkonom, professor L. V. Birck, betegnede ham som Danmarks dovneste student – heller ikke på det punkt blev han altså overgået af nogen.

Kidde var dygtig til det, han gav sig i lag med, – og han var et magtmenneske. Som han havde skrevet til Clausen, ville han „være til Nytte for den danske Sag, ikke i Ord, men i Handling“. Og man må forstå, at han ikke drømte om i det lange løb at ville handle fra et ydmygt sted i systemet. Kidde ville ikke blot frem. Han ville til tops. Det skulle ske via Højre, fordi det var det mest nationale parti – om end langt fra nationalt nok for hans smag.

Kiddes politiske karriere begyndte i Heimdal. Der havde han meldt sig ind umiddelbart efter sin studentereksamen. På kun halvanden måned lykkedes det ham ved en kombination af intriger og åbenlys kritik at vippe formanden for agitationsudvalget af pinden og selv afløse denne. Under de forhandlinger, der konfirmerede formandsskiftet, fik Kidde samtidig drevet igennem, at agitationsudvalgets formand for fremtiden skulle være født medlem af foreningens bestyrelse. – Altså to skridt med ét snuptag.²

Heimdal var i virkeligheden et studenterudvalg under den sønderjyske forening To Løver, hvis medlemskreds var ældre akademikere, mange med en fremtrædende position i samfundet.

Kidde havde ikke siddet længe i Heimdals bestyrelse, før han lod sin formand forespørge i To Løvers bestyrelse, hvordan bestyrelses-

valgene til denne forening fandt sted, hvornår der sidst havde været afholdt generalforsamling, samt om Heimdal måtte få et eksemplar af To Løvers love. Tilsyneladende ret uskyldige spørgsmål, men i virkeligheden meget pinlige at skulle besvare. Love havde foreningen nemlig ikke, bestyrelsen var selvsupplerende, og generalforsamling havde ikke været afholdt siden 1902.

Heimdal havde desuden anmodet om at få et fast tilskud til sit arbejde. Under de forhandlinger, der fulgte herom, fik Heimdals formand gennemført, at foreningens formand for fremtiden skulle være født medlem af To Løvers bestyrelse.

Hermed havde formanden, sikkert uden at vide det, underskrevet sin egen dødsdom. Tre måneder senere hed Heimdals formand i hvert fald Aage Kidde. På den måde kom Kidde i To Løvers bestyrelse. Atter var det lykkedes for ham at tage to skridt ad gangen. Hoveder røg der hver gang.³

I Studenterforeningens konservative måtte Kidde benytte en anden fremgangsmåde. Da han ikke kunne erobre organisationen indefra, sprængte han den i stedet og dannede med en lille udbrydergruppe et selvstændigt parti. Ved studenterforeningsvalget i 1908 gik han i coalition med de konservatives traditionelle modstandere og altså mod det Konservative parti. Koalitionen vandt valget, og Kidde selv kom i senioratet. Året efter sammensluttedes de to konservative partier atter, men nu med Kidde som formand. Det var denne manøvre, der havde fået H. V. Clausen til at anklage ham for opportunisme.

Hvad der måtte skjule sig af rævekager og intriger bag det her skildrede forløb kan ikke ses, men det vidner om, at Kidde beherskede flere fremgangsmåder, når det drejede sig om at tage magten i en organisation.⁴

I Højres Ungdom brugte han den samme fremgangsmåde. På det tidspunkt eksisterede der kun lokalforeninger, men ikke nogen landsorganisation. Kidde var medlem af københavnsforeningen, hvis formand var stud. jur. Poul Jacobsen. Mellem ham og Kidde opstod der hurtigt et spændt forhold. Modsætningerne skyldtes forskellige opfattelser af ungdomsorganisationens forhold til moderpartiet samt afvigende syn på, hvad der burde være Højres politiske linje.

Poul Jacobsen ønskede den størst mulige uafhængighed af moderpartiet og var i øvrigt tilhænger af, at dette stort set skulle følge linjen fra Estrups dage. Kidde mente, at nok skulle ungdomsorganisationen kunne hævde selvstændige politiske opfattelser, men det skul-

le ske ved at påvirke partiet indefra. I øvrigt ønskede han, at Højre skulle føre en politik til gavn for mellemstanden.⁵

Ved generalforsamlingen i 1910 foreslog Kidde en af sine kampfæller fra Studenterforeningen, cand.jur. Viggo Schlotfeldt som formand i stedet for Poul Jacobsen. Jacobsen blev dog valgt. Kort efter meldte Kidde, Schlotfeldt og et betydeligt antal medlemmer sig ud og dannede deres egen forening „Højres Ungdom i København“, som Schlotfeldt blev formand for.

Den nye forening fik en formålsparagraf, der stærkt understregede forbindelsen til partiet Højre: „I nøje Forbindelse med Højres Hovedledelse og Højres Ungdomsforeningers Fællesorganisation og i Tilslutning til de af Højres Repræsentanter paa Rigsdagen udfoldede Bestræbelser for en Samling om Højrepartiet ønsker Højres Ungdomsforening i København at optage et kraftigt Arbejde blandt Ungdommen for at fremme denne Samling“.⁶

Den nye forening synes fra begyndelsen at have haft indflydelsesrige medlemmer af partiet bag sig. I en beretning fra december hedder det: „Blandt vore allerede 250 Medlemmer kan nævnes Formanden for Højres Forretningsudvalg, Professor Ellinger, Højres Generalsekretær, Statsrevisor Madsen-Halsted, Formanden for Højres Repræsentantskab, Proprietær Piper, Etatsraad Hammerich, Landstingsmand Holger Petersen o.m.a.“⁷ Det synes at være lykkedes for Kidde at placere sig på en måde, der i hvert fald ikke ville komme ham til skade ved en senere karriere i partiet.

Den nye organisation fik hurtigt kørt Poul Jacobsens ud på et sidespor. Det lykkedes Kidde og Schlotfeldt at erobre den nyoprettede landsorganisation. Som det første håndgribelige resultat fik landsorganisationen fra 1911 sit eget medlemsblad, „Højres Ungdom“. Det udkom ti gange årligt. Ikke mindst takket være Kiddes talrige bidrag blev det et livligt forum for politisk debat og velegnet til at være bindeled mellem det stigende antal lokalorganisationer ud over landet.

I sin tale ved afsløringen af mindstenen for Aage Kidde den 21. december 1919 sagde Christmas Møller bl.a.: „Allerede som Rus kom Aage Kidde ind i Bestyrelsen for den sønderjydske Studenterforening „Heimdal“, Aaret efter drager man ham ind i „To Løver“s Bestyrelse ...“⁸

Det er ikke ualmindeligt, at en politisk karriere skildres på ovennævnte måde ved højtidelige lejligheder – især hvis samme karriere er ved at lakke mod enden. Det siges da, at vedkommende bliver

„draget ind i arbejdet“, „de rige evner udnyttes“, „der blev kaldt på ham“ osv. Med sådanne vendinger tegnes der et vejt og viljeløst billede af et menneske, der ellers nok er kendt som et særdeles pågående og beslutsomt handlingsmenneske, der ikke lod sig skubbe ret meget omkring.

Politik er kamp. Den, der vil frem, må slå. Her er der ingen, der høfligt holder døren for konkurrenten. Det gælder om at mase på for at komme først. De stærkeste vinder, og bag dem på valen ligger de mange, det var nødvendigt at trampe ned i kampens hede.

Alle kilder peger da også på – som det allerede er vist – at Kidde var et sådant viljes- og handlingsmenneske. Som regel var han på pletten, længe før nogen havde tænkt på at „kalde“. Hvad han opnåede af tillidshverv, havde han selv kæmpet sig til – ikke altid ærligt og redeligt – men kæmpet havde han, for han vidste, hvad han ville. Mindre end tre år efter sin studentereksamen havde Kidde placeret sig i bestyrelsen for fem foreninger. Han havde holdt et tempo af næsten to mandater om året, og han sad nu inde med en betydelig politisk og organisatorisk magt.

Samtidig havde han præsteret et dygtigt og effektivt arbejde de steder, hvor han satte ind. Han ville noget med de organisationer, som han erobrede. De skulle være kamporganisationer for hans politik og springbræt for hans videre advancement. Medlemskredsen gjorde han så vidt muligt til en disciplineret og følgagtig skare, der betragtede ham som deres ubestridte fører.

Herom skal en onskabsfuld tunge have sagt, at i denne verden fandtes kun to fuldkomne organisationer: Studenterforeningens konservative og den prøjsiske hær.⁹ Replikken er viderebragt af Aksel Møller, og tungen kan for den sags skyld bedre end de fleste andre steder have siddet i munden på Viggo Schlotfeldt. Han havde ganske vist ikke gjort tjeneste hos prøjserne, men Kiddes regimente kendte han – som årene gik efterhånden af bitre erfaringer.

Sådan var den mand, der blev Christmas Møllers politiske lærerester.

3.2 Grundlaget for Kiddes og Christmas Møllers samarbejde

Da Christmas Møller blev medlem, var Studenterforeningens konser-

vative allerede godt på vej til at blive den velsmurte partimaskine, som i de følgende år dannede udgangspunkt for Kiddes erobring af magten i Studenterforeningen. Det var Kidde, der havde banket partiet op, og opskriften var organisation og arbejde.

Hans nærmeste medarbejder i disse år var stud.jur. Henrik Brock. Meget tyder på, at Kidde har villet gøre denne til en slags næstkommanderende, der kunne aflaste ham selv for de mere rutineprægede opgaver. Som vi har set, havde Kidde mange jern i ilden. Foruden Studenterforeningen var der den sønderjyske sag samt opbygningen af Højres Ungdoms landsorganisation.

Han var derfor ofte på farten landet rundt – tit i Jylland – på talerturneer, der kunne vare op mod en uges tid. Undervejs skrev han hjem til Brock, politiske instrukser og private formaninger mellem hinanden. „Har Du faaet betalt Din Skomager!!! Laban!“¹⁰ I Kiddes breve til de yngre kampfæller var der ofte sådanne kammeratlige skoser. De viser en side af ham, som sikkert har været en del af hans daglige omgangsform med dem, han kunne lide.

Det er nok forklaringen på, at Kidde, der havde let ved at skabe sig fjender, var „forgudet“ af sine venner, som Christmas Møller har fremhævet.¹¹ Kidde havde stor evne til at samle folk omkring sig, begejstre dem og få dem til at arbejde for sig. Det skyldtes, at han ikke kun var den barske fører, der krævede kæft, trit og retning, men at han tillige var en god kammerat, der formåede at bygge en næsten spejderagtig fællesskabsfølelse op blandt sine tilhængere. Ikke kun interesse for de politiske „sager“, men også varmen ved at være med i dette fællesskab har knyttet mange til ham.

I sommeren 1911 ville Kidde have haft Brock med på den årlige rejse i Sønderjylland.¹² Det blev dog ikke til noget, for Brock kunne ikke aftvinge det nationale og politiske arbejde samme brændende interesse, som Kidde lagde for dagen. Brock var nok tjenstvillig og idealistisk, men han synes at have savnet den nødvendige politiske ambition. Derfor kunne han heller aldrig helt blive den medarbejder, som Kidde havde brug for.

Kidde havde brug for en, der var parat til at ofre al sin tid og energi på det politiske arbejde, samtidig med at han var hundrede procent loyal mod føreren. Kidde var på det tidspunkt den faktiske leder af tre forskellige politiske organisationer – Studenterforeningens konservative, Heimdal og Højres Ungdom. Alle tre steder fandt der en hurtig politisk udvikling sted, der hver for sig nok kunne kræve en

mands hele arbejdskraft. I det lange løb ville det ikke være muligt for Kidde at varetage alle opgaver. Jo mere fremgang han havde, des større blev arbejdsbyrden.

Han havde derfor et nærmest akut behov for en til at aflaste sig for den mere rutineprægede del af arbejdet. Denne skulle på én gang være selvstændig nok til at løse de daglige opgaver på egen hånd og uselvvisk nok til at gøre det udelukkende for sagens skyld uden tanke på at anfægte Kiddes førerskab.

En sådan højrehånd blev Christmas Møller.

Han havde ikke mindre brug for Kidde. Christmas Møllers politiske interesse var på dette tidspunkt fuldt udviklet, men den var ikke særlig velskolet. Vel vidste han allerede, at han ville være politiker og hvorfor, men det har næppe stået ham klart, hvordan han skulle blive det. Han havde sine standpunkter om nationale og forsvarspolitiske spørgsmål, men hvordan han bedst kunne arbejde for at fremme dem, og hvad politik i det hele taget i det daglige arbejde gik ud på, har han næppe vidst ret meget om.

Christmas Møller havde derfor brug for at komme ind i en politisk arbejdsammenhæng, hvor hans energi kunne få lov til at udfolde sig i de anskuelsers tjeneste, der var hans. Havde Kidde brug for en loyal medarbejder, havde Christmas Møller til gengæld ikke mindre brug for en vejleder. Når det blev Kidde, var grunden, at de brændte for den samme sag. Fra begyndelsen har de kunnet supplere hinanden, og de udviklede et usædvanligt harmonisk politisk makkerskab.

Dette forklarer, at Kidde, hvem mistænksomhed ellers ikke lå fjernt, synes at have haft ubegrænset tillid til Christmas Møller. I de syv år samarbejdet varede, er der intet vidnesbyrd om, at der nogen sinde gik skår i tillidsforholdet. Tværtimod udviklede de hurtigt et nært venskab.

Den slags hører vist til sjældenhederne i politik. Men Kidde havde i Christmas Møller fundet et menneske, der var rede til betingelsesløst at underkaste sig hans førerskab. Omvendt var Christmas Møllers tillid til Kidde personlig og til hans politiske planer og mål ubegrænset, – og han var tilfreds med at lægge al sin arbejdskraft på den plads i systemet, som han var blevet tildelt. Derfor var der ingen mistænkeliggørelse og frygt imellem dem.

Det er vel bl.a. det, Ole Bjørn Kraft har i tankerne, hvor han om Christmas Møller skriver, at han var med i alt som foreningsmand og organisator: „Men havde man spurgt hans kammerater i foreningen

i disse år, om de ventede, at han ville få en så stor plads i Danmarks politiske historie, ville svaret være blevet benægtende".¹³ Hemmeligheden bag Kiddes og Christmas Møllers indbyrdes tillidsforhold var, at de begge – og begge uden blandede følelser – kunne have tilsluttet sig dette svar.

Ved Christmas Møllers død blev der skrevet flere artikler om den unge studenterforeningspolitiker. Det er meget forståeligt, at forfatterne til sådanne tilbageblik ikke har formået at se bort fra det menneske, han i de mellemliggende år havde udviklet sig til. Efter læsningen sidder man imidlertid tilbage med en fornemmelse af, at det er den garvede partiejær, der er blevet projiceret tilbage i tiden og udstyret med ungdommelige træk. Vel er det en ung Christmas Møller, vi bliver præsenteret for, men det er ikke *den* unge Christmas Møller, som stod i politisk lære hos Aage Kilde i årene mellem 1911 og 1918.

Indtil Kiddes død i 1918 var Christmas Møller ikke politisk leder, og han stræbte heller ikke efter at blive det. Det var hans ambition, så godt han formåede at udfylde rollen som Kiddes højrehånd. Alle samtidige kilder peger entydigt i den retning.

Når dette forhold understreges her, er grunden, at det billede, der i det følgende vil blive tegnet af den unge Christmas Møller, måske vil overraske nogen. De fleste læsere vil i det omfang, hvor de husker Christmas Møller, have den erfarne partipolitiker i erindringen. Mange kan have svært ved at forestille sig, at der var en tid, hvor han ikke stræbte efter det politiske førerskab.

Det må også være grunden til, at Jens Rudolph Dahl, der havde kendt Christmas Møller fra de unge år i Studenterforeningen, i 1948 skrev om ham, at han var den fødte politiker. Det er vel tvivlsomt, om nogen overhovedet er det, men det er givet, at Christmas Møller i hvert fald ikke var det. At blive politiker måtte han lære – og det faldt ham langt fra let – al udvist energi til trods.¹⁴

3.3 Det ungdomspolitiske arbejde før verdenskrigen

Aage Kiddes og Christmas Møllers arbejde fandt sted inden for rammerne af tre forskellige organisationer: Højres Ungdom, Studenterforeningens konservative og de sønderjyske foreninger Heimdal og To Løver. Arbejdet inden for hver af disse havde sin egen selvstæn-

dige betydning i den helhed, som deres politiske anskuelser og mål-sætning udgjorde. Derfor kunne ingen af disse aktiviteter indbyrdes erstatte hinanden.

Det betød dog ikke, at de tillagde dem alle lige stor vægt. Der fandt en prioritering sted, og der er ikke tvivl om, at det sønderjyske arbejde stod deres hjerte nærmest. Det var så at sige motivationen for deres politiske engagement. Det understreges af, at Kidde på et tidspunkt skal have overvejet at søge tysk statsborgerskab for helt at kunne hellige sig kampen for danskheden som fast bosiddende i grænselandet.¹⁵

I det omfang, hvor det var deres mål at påvirke dansk politik og få indflydelse dér, er det på den anden side også givet, at arbejdet for den sønderjyske sag ikke kunne stå alene. De måtte have en platform, der havde alle landets unge som målgruppe. Det var her, ungdomsorganisationen og efterhånden også partiet kom ind i billedet.

I sine erindringer understreger Christmas Møller, at de anså arbejdet i Højres Ungdom for det vigtigste. Men rent faktisk var det i Studenterforeningen, de opholdt sig. Studenterforeningens bygning var det faste punkt i deres tilværelse. Her havde de deres forretningsadresse, her forefandt de nødvendige faciliteter såsom telefon og mødelokaler. Når de ikke var på talerturné i landet, var det i Studenterforeningen, de kunne træffes personligt eller på telefon. Studenterforeningen havde dengang et rigtigt klubliv, og mange af de mennesker, de kunne have brug for at tale med, kom i huset i dagens løb. Oven i købet havde To Løver sit faste foreningslokale i huset.

3.3.1 *Det sønderjyske arbejde før verdenskrigen*

Det var fremfor alt i arbejdet for den sønderjyske sag, at Kidde og Christmas Møller fandt hinanden. Heraf udviklede sig et personligt venskab, der for Christmas Møllers vedkommende blev det eneste, han kom til at opleve.

De har formentlig lært hinanden at kende i løbet af vinteren 1911-12, hvor Christmas Møller deltog i Kiddes Sønderjyllandskursus for Heimdals studenter.

I sommerferien 1912 fik Christmas Møller, hvad der træffende kan kaldes sin sønderjyske „indvielse“. Efter hans egen beskrivelse at dømme må det være sådan, han har oplevet denne sin første rejse i landsdelen.

„Det var Kidde, som planlagde Rejserne. Han havde jo været der

aarligt siden 1907. Min første Tur var i Sommeren 1912 naturligvis paa Cykle. Vi kom over ved Heils. Vi tog ikke Hovedlandevejen, men stod af Cyklerne, og med blottede Hoveder gik vi ind i det forjættede Land.“¹⁶ Han omtaler dernæst besøgene i de mange private danske hjem, bl.a. hos Peter Grau på Als, der i årenes løb kom til at stå ham nær. De kom kun sjældent syd for en linje Flensborg-Tønder undtagen for at se de historiske steder. „Vi besøgte ingen, thi der var ingen at besøge“.¹⁷

Sådan skrev Christmas Møller i 1948 få måneder efter det bitre opgør om Sydslesvigpolitikken. Det ville derfor være nærliggende at antage, at hans erindring var farvet af denne strid. Imidlertid ser det ud til, at der ikke er tale om efterrationalisering. En minutiøs gennemgang af Kiddes og hans egne efterladte optegnelser om Sønderjylland bekræfter, at Flensborg-Tønder udgjorde den sydlige grænse-linje for deres studier i marken.

På den måde kommer Christmas Møllers deltagelse i Flensborgbevægelsen i 1920 til at stå i et andet lys. For ham – hvad jeg skal vende tilbage til senere – var kampen for Flensborgs genforening med Danmark ikke en retræteposition fra et Dannevirkestandpunkt. Tværtimod har han og Kidde hele tiden betragtet Flensborg med dens betydelige danske mindretal som værende en del af det danske Nordslesvig.

Turen i 1912 blev efterfulgt af nye rejser i 1913 og 1914. I august brød verdenskrigen ud, og der gik et jerntæppe ned mellem det krigsførende Tyskland og det neutrale Danmark. Dermed sattes en stopper for praktisk talt alt det sønderjyske arbejde, de hidtil havde været indblandet i.

Rejserne i Nordslesvig var studieture. Her indsamledes det materiale, som de brugte til deres nationalpolitiske kortlægning af landsdelen, og det indgik i deres undervisning af yngre studerende i Heimdal. Stor betydning havde deres besøg i de danske hjem. Her knyttede de forbindelse til danskhedens ledende skikkelser. For dem var det en opmuntring midt i skuffelsen over det officielle Danmarks politik at se den ildhu, hvormed en ny generation gik ind for deres sag.¹⁸

Uden for ferierne foregik det meste af arbejdet for den sønderjyske sag hjemme i Danmark. Det var her, Heimdal kom ind i billedet. Det var dens formål at støtte danskheden syd for grænsen ved at vedligeholde og styrke forbindelserne til kongeriget. En sådan indsats var der hårdt brug for, da det danske mindretal til stadighed var ud-

sat for en hårdhændet, undertiden brutal fortyskningspolitik, der greb ind på nær sagt alle dagliglivets områder og lagde dansk kultur- og skolevæsen utallige hindringer i vejen.

Arbejdet i Heimdal omfattede tre forskellige typer aktiviteter. 1. afholdelse af studiekredse, 2. udskrivning af stilekonkurrencer for skolebørn, 3. tilrettelæggelse af udflugter for unge sønderjyder til Danmark.

1. *Studiekredsene*. Fra 1908 og frem til verdenskrigen var Kidde leder af Heimdals studiekredse. Hans optegnelser viser, at kursus blev indledt med en historisk-geografisk beskrivelse af landsdelen, fulgt af en gennemgang af det prøjsiske bureaukratis organisation. Dernæst fulgte en detaljeret gennemgang af forholdene i Nordslesvig. Amt for amt, herred for herred, sogn for sogn, husstand for husstand blev nationalitet, sprog, sindelag, ejendomsforhold, kreditforhold, skole og kirke gennemgået.

I alt 106 sogne var gennemarbejdet på denne måde. Det indsamlede materiale havde bl.a. betydning for den danske indsats i jordkampen, som i disse år udspandt sig om ejendomsretten til gårde og husmandsbrug.

Det indsamlede materiale udgjorde formentlig den mest detaljerede topografiske kortlægning, nogen dansk landsdel indtil da havde været genstand for. Der har ligget en imponerende indsats bag, og det er et vidnesbyrd om den ildhu, hvormed disse studenter forvaltede deres sønderjyske interesse. Da grænsespøgsålet fra november 1918 blev aktuelt, havde Kidde og Christmas Møller et lige så detaljeret grundlag for deres stillingtagen, som H.V. Clausen havde for sin.¹⁹

2. *Stilekonkurrencerne*. Formålet med stilekonkurrencerne var at styrke det danske sprog blandt sønderjyske børn. Opgaven blev varetaget af et særligt stileudvalg. Det afholdt en årlig konkurrence, hvori alle sønderjyske skolebørn kunne deltage. De, der sendte en besvarelse, fik stilen tilbage i rettet stand og modtog samtidig en bogpræmie.

Den utvivlsomt noget trivielle stileretning krævede både entusiasme og taktfølelse. Heimdal havde ladet udarbejde en lille trykt vejledning for stilerettere. Her hed det, at der skulle ses gennem fingrene med almindelige stavfejl, mens egentlige germanismer og andre fejl, der var en afsmitning fra tysk, skulle rettes med røde streger.

Stileudvalgets arbejde bar frugt. I 1906 blev der skrevet ca. 1200

stile. I 1913 var tallet ca. 3200. Der var altså tale om næsten en tredobling. I alt blev der mellem 1906 og 1913 skrevet, rettet og præmieret ca. 18.000 stile.²⁰ Betydningen af arbejdet lå navnlig i vedligeholdelsen af det danske sprog og af forbindelserne til Danmark.

3. *Fællesudflugter.* Om sommeren arrangeredes rejser til Danmark for sønderjyder. Der var både ture for børn i 10-15 års alderen og for unge „karle“ og „piger“, som unge fra landet dengang betegnedes. Børnene blev afhentet på deres hjemegn og ledsaget til Kolding eller Vejle. Herfra blev de fordelt til deres kvarterværter. Rejserne for karlene og pigerne gik til København. De blev indkvarteret i hjemmene hos de danske ledere. Programmet omfattede udflugter til museer og andre seværdigheder i byen og i Nordsjælland. Det er ikke for meget sagt, at Christmas Møller deltog i det sønderjyske arbejde med liv og sjæl. Allerede i 1911 kom han i Heimdals bestyrelse. Året efter blev han formand for foreningens agitationsudvalg, og i 1914 blev han medlem af To Løvers bestyrelse.

I 1914 var han sammen med Kidde og Ole Bjørn Kraft medlem af en komité, der skulle forberede en større studenterudflugt til Skamlingsbanken. Det var 50-året for stormen på Dybbøl og tabet af Slesvig. Det skulle mindes. Datoen var valgt med omtanke – den 9. maj – dagen for slaget ved Helgoland, den eneste træfning i krigen, der kunne udlægges som en dansk sejr.

Turen gik med DFDS' „Stege“ til Kolding. Undervejs passeredes fregatten Jylland, der havde været med ved Helgoland, og der blev holdt et foredrag om søslaget. Indsejlingen til Kolding var festlig med flag langs fjorden og stor modtagelse på havnen. De ca. 200 deltagere blev indkvarteret privat i byen. Næste dag marcherede man i samlet trop til Skamlingsbanken. 2-3000 mennesker fra begge sider af grænsen deltog i mødet. Her talte professor Valdemar Vedel og Peter Grau. Det var ved denne lejlighed, at sidstnævnte udtalte de kendte ord om, at „Haabet peger mod Danmark“.

Få måneder efter brød verdenskrigen ud, og mødet blev det sidste mellem danske nord og syd for grænsen. For deltagerne blev det en uforglemmelig oplevelse. Mange år senere mindedes Christmas Møller turen til Skamlingsbanken: „Jeg tænker da tilbage til hine Majdage i 1914, da sønderjydske Mænd og Kvinder mødtes med danske Studenter ... og parallelt gaar i Virkeligheden Sønderjyllands Opvaagnen til bevidst Danskhed og det danske Folks Opvaagnen til politisk Bevidsthed. Det er to Sider af samme Sag – det er Folket, der vaagner

til selv at tage egne Sager i egen Haand ... Og alt dette Arbejde var først og fremmest Befolkningens eget, hvad vi fra det gamle Kongerige kunde udrette, var kun lidet".²¹ Christmas Møllers nationalfølelse var – eller blev – folkelig og demokratisk. Ingen steder fandt han de to begreber bedre forenede end i den sønderjyske danskheds seje kamp for selvbestemmelsesret. Her mente han at kunne se det „landsmandskab“, som han genoplevede under besættelsen, og som han satte meget højere end den politiske kamp mellem grupper af landsmænd med modstridende økonomiske interesser.

Det sønderjyske arbejde har nok i det hele taget givet ham de mest positive oplevelser, han fik i politik. „Der var over hele dette Arbejde den vidunderlige Følelse af at staa i en stor Idés Tjeneste og, selvom jeg ikke skal overvurdere Arbejdet, dog gøre en positiv Indsats“.²²

Heimdals arbejde var ikke sandkasseleg. Det var et originalt stykke nationalt frontarbejde, hvis betydning for danskhedens bevarelse og vækst ikke kan gøres op bagefter. I en periode, hvor det officielle Danmarks grænsepolitik var uhyre forsigtig og til sidst i realiteten afskrevet ethvert genforeningshåb, kunne det have taget sig håbløst ud for en dansksindet nordslesviger at blive ved med at tale dansk.²³

Men da kom sommer efter sommer en håndfuld unge mennesker på cykel eller til fods og gennemstøvede landsdelen. Deres nærmest naive begejstring er nået direkte ind i hjemmene hos den landalmue og bondebefolkning, der var ryggraden i den slesvigske danskhed.

For Heimdals studenter lykkedes det – hvad ellers sjældent sker – at bygge en kulturpolitisk forståelse mellem land og by, mellem almue- og finkultur, mellem ældre og unge. I en periode, hvor de danske slesvigere med undtagelse af H.P. Hanssen havde meget lidt at holde sig til i det Danmark, der repræsenteredes fra Slotsholmen og Fredericiagade, kom en ny generation, der i et bredt anlagt arbejde tog kontakt med danskhedens ledere i anden række – Peter Grau, Andreas Grau, Nis Nissen, Ernst Christiansen m.fl.

Som bekendt kan man ikke eksperimentere med historien. Derfor er det en påstand, når jeg hævder, at afstemningen i Slesvigs første zone i februar 1920 var faldet mindre gunstigt ud for danskheden, hvis det ikke havde været for disse mange års forudgående indsats af en lille flok entusiastiske studenter.

3.3.2 Højres Ungdom organiseres

Det er nævnt, at politik før første verdenskrig var et anliggende for

modne og etablerede mænd. Før grundloven af 1915 var valgretsalderen til Folketinget 30 år. Den blotte tanke, at unge mennesker – og det ville altså bl.a. sige de 25-30-årige – skulle kunne have en fornuftig mening om politik, endsige ytre den offentligt, lå de fleste ældre fjernt.

Det prægede naturligvis vækstbetingelserne for de politiske ungdomsorganisationer, der dengang var et relativt nyt fænomen, og det bestemte moderpartierne syn på værdien for dem af en ungdomsorganisation.

De første lokalforeninger af Højres Ungdom blev oprettet i 1903, og som en landsdækkende organisation med ca. 50 lokalforeninger og 6000 medlemmer blev Højres Ungdom til i løbet af de følgende ti-femten år. Denne udvikling skete uden nævneværdig støtte fra partiets side, undertiden fandt den sted på trods af Højres direkte uvilje. „Dermed er det sagt, at indtil 1915 var Forholdet mellem Parti og Ungdom i Virkeligheden paa et stadigt Bristepunkt; ...“²⁴

Det dårlige forhold mellem parti og ungdomsbevægelse var formentlig et specifikt fænomen i Højre, og der lå et konkret interessemodsnævningsforhold bag. Højres styrke på Rigsdagen lå i Landstinget og havde den privilegerede valgret som forudsætning. Lederne af Højres Ungdom var for privilegiernes afskaffelse, bl.a. fordi de indså, at deres egen politiske fremtid var afhængig af forholdstalsvalgmandens indførelse ved valg til Folketinget. En forudsætning herfor var en gennemgribende revision af 1866-forfatningen og i den forbindelse privilegiernes ophævelse.

Så længe Højre ikke ville eller ikke turde bygge sin politiske fremtid på den lige og almindelige valgret, måtte partiet se med skepsis på den ungdomsbevægelse, der var ved at blive skabt. Partiets opfattelse kom klart til udtryk, da ungdomsbevægelsen drøftede oprettelsen af sin egen landsorganisation. Højres partisekretær udtalte i den anledning, at han ikke kunne se, hvad gavn en sådan „Overbestyrelse“ kunne gøre, da ungdomsforeningerne kun kunne gøre nytte i samarbejde med landstingskredsens bestyrelser. „Det koster blot Penge“.²⁵

Lokale og decentrale ungdomsforeninger ud over landet kunne være en udmærket ting, men dannelsen af en landsorganisation kunne være farlig, fordi det kunne føre til, at der opstod en „stat i staten“ – en selvstændig politisk organisation, der blot ville skabe vanskeligheder for partiet.

I praksis kom denne interessemodsætning til at betyde, at en lille gruppe ledere og agitatorer i Højres Ungdom blev tvunget til at arbejde meget selvstændigt i forhold til partiet. Det har formentlig øget deres selvbevidsthed, efterhånden som deres arbejde bar frugt målt i medlemstilgang og dannelsen af lokalforeninger; partiet og dets ledelse skyldte de i hvert fald kun lidt.²⁶

Selvfølgelig har de savnet økonomisk støtte, men den politiske frihed, de til gengæld opnåede, har sikkert passeret dem udmærket, fordi de ikke behøvede at lægge alt for snærende bånd på deres kritik af partiledelsen.

En balancegang har det dog under alle omstændigheder været, for selv om de havde delvis andre politiske mål end Højre, så ønskede de ikke at bryde med moderpartiet. Nok afhang deres politiske fremtid af, at privilegierne blev afskaffet, men den afhang også af, at de inden for moderpartiets rammer kunne høste frugterne af den lige og almindelige valgret.

Organisatorisk og ideologisk blev ungdomsbevægelsen dannet på kun tre-fire år. Fra begyndelsen af 1911 til krigsudbruddet i 1914 skete der en stadig vækst i medlemskreds og antallet af lokalforeninger. Da krigen brød ud, var opbygningen stort set tilendebragt. Med sine ca. 9000 medlemmer fordelt på ca. 50 lokalforeninger var Højres Ungdom ifølge eget udsagn større end alle andre politiske ungdomsorganisationer tilsammen.²⁷ Lad det sidste så være overdrevet. Under alle omstændigheder var det blevet en organisation, der kunne få stor betydning for ledernes politiske karriere, hvis valgloven blev lavet om, fordi de nu rådede over et apparat, der kunne bistå dem ved opstilling og valgkampe.

Væksten i Højres Ungdom er ganske givet udtryk for en stigende politisk interesse blandt de unge i det hele taget, men den er også vidnesbyrd om, at landsorganisationens kampagne var veltilrettelagt og på den måde bidrog til, at den almene interesse blandt de unge blev kanaliseret i konservativ retning.

Hovedkilden til vor viden om arbejdet i ungdomsorganisationen er medlemsbladet „Højres Ungdom“. Det udkom første gang i juli 1911. Herefter kom det nogenlunde regelmæssigt ti gange om året og fra 1919 hver 14. dag. „Højres Ungdom“ indeholdt en fast rubrik „Til og fra Foreningerne“. Den indeholdt korte meddelelser om lokalforeningernes arrangementer med omtale af talere og undertiden med korte referater af, hvad der blev sagt på møderne. Rubrikken ser ud til

at være ført med stor omhu, hvilket ikke er så mærkeligt, da den jo fungerede som et slags barometer for landsorganisationens almene tilstand. Man kan derfor nok gå ud fra, at dens oplysninger er forholdsvis pålidelige.

De organisatoriske meddelelser udgjorde dog kun en mindre del af bladets stof. Hovedparten var politiske artikler. Bidragyderne var de talere, som landsorganisationen sendte ud til lokalforeningerne. Man har derfor lov til at gå ud fra, at bladets politiske stof i store træk er identisk med de synspunkter, som landsorganisationens talere udbredte. Gennem bladet må det derfor være muligt at danne sig et solidt indtryk af den politik, som Højres Ungdom stod for i perioden.

„Agitation“ kaldte de selv deres politiske arbejde blandt landets unge.

Betegnelsen er rammende. Kampagnen kunne ligne en bredt anlagt vækkelsesbevægelse. Til dette indtryk bidrog, at det var idépolitiske spørgsmål om danskhed og forsvar, om konservatismens væsen og dens plads i fremtidens Danmark, der optog dem mest. Økonomi og sociale spørgsmål spillede en underordnet rolle. Vi må i den forbindelse huske, at årene før verdenskrigen var den økonomiske liberalismes sidste storhedstid. Staten var stadig en natvægterstat, der så det som sin opgave at lade det frie initiativ udfolde sig så uhindret som muligt. Staten blandede sig ikke i ret meget, dens opgaver var få. Indkomstskatten var først blevet indført i 1903, den var ganske lav, små var også ministeriernes budgetter. De fleste lande – også Danmark – havde guldmøntfod, og valutapolitikken reguleredes via Nationalbankens diskonto.

Under de forhold fik abstrakte ideologiske principper en fremtrædende plads i agitationen. Synspunkter mere end fakta, ord fremfor tal udgjorde substansen i deres budskab, hvis indhold kan sammenfattes som en stærk pointering af konservatismens værdi i forhold til dens ideologiske hovedmodstander: „socialradikalismen“.

Det var blot fire-fem personer, der bar kampagnen: Albert Abrahamsen, der var medlem af Folketinget, Aage Kidde, der var landsorganisationens formand, Viggo Schlotfeldt, der var medlem af landsorganisationens forretningsudvalg, H. F. Ulrichsen, der dog hurtigt gled ud af arbejdet, og fra sommeren 1912 tillige John Christmas Møller.

Det var Kidde, der trak det største læs. Ikke alene talte han på mange flere møder end de andre, men han påtog sig som regel de meget tidskrævende talerturneer i de fjernere dele af provinsen såsom Nord-

jylland, Fyn, Lolland og Falster. I København talte han derimod kun sjældent.

Christmas Møller fik sin debut som taler på et grundlovmøde i Højres Ungdom i Lyngby i 1912. Der foreligger intet om, hvordan det gik, men fra talrige udsagn – herunder også hans egne – ved vi, at Christmas Møller de første år var en meget mådelig taler. Ofte brød de lange knudrede sætninger sammen, fordi han brugte så mange indskud, at han hen mod slutningen havde glemt, hvordan han havde begyndt. På Studenterforeningens talerstol var det en katastrofe. Havde en taler først tabt tråden, tillod den larmende forsamling ham ikke at samle den op igen. Ude i de nordjyske og fynske forsamlingshuse kunne den slags bedre passere. Og det var da også over for sådanne forsamlinger, at Christmas Møller lærte at tale. Mange gange må han have forladt et møde med en trykkende fornemmelse af sine egne mangler som taler. Men han kendte kun én vej: han blev ved.

En del tale- og mødeteknik har han sikkert lært af Kidde. I de første år var de på adskillige turneer sammen. De havde da delt aftenens emne imellem sig, sådan at Kidde tog sig af den agitatoriske del, mens Christmas Møllers tale ofte var en mere faktamættet analyse af et eller andet politisk forhold. Efterhånden må han have lært det, for fra vinteren 1913-14 er han næst Kidde den mest benyttede agitator i Højres Ungdom.

Christmas Møller blev også en hyppig bidrager til medlemsbladet. I efteråret 1912 blev han redaktionssekretær, og fra det tidspunkt har sikkert hovedparten af det praktiske arbejde med bladets udgivelse påhvilet ham. Hans artikler var som hans mundtlige fremstilling, tung i stilen med mange data og få oplivende momenter. Når han slog over i det polemiske, blev formen ofte usikker, og det kunne være svært for læseren helt at fange, hvad det egentlig var han mente.

Kidde førte også Christmas Møller frem i landsorganisationens ledende organer. Hvordan det skete får vi for et enkelt tilfældes vedkommende indblik i.

I november 1912 meddeltes det i bladet, at arbejdet med ledelsen af organisationen var vokset stærkt, og at man måtte regne med, at det yderligere ville blive øget i den kommende tid. Derfor havde „stud.juris. John Christmas Møller lovet efter Sekretærens Anmodning at bistaa med Korrespondance og Ordning af Møderne“.²⁸ I virkeligheden var der nok tale om et lille elegant kup, hvor Christmas Møl-

lers gnidningsløse indslusning i forretningsudvalget forberedtes, ellers havde det været unødvendigt at kundgøre denne privat udseende ordning i medlemsbladet.

Baggrunden synes imidlertid at have været, at Kidde, der endnu kun var landsorganisationens sekretær, gennem nogen tid havde været i færd med at trænge landsformanden Kruuse Jensen ud. Denne var bosat i Nakskov, hvor han havde sit borgerlige erhverv. Trods den fine formandstitel synes Kruuse Jensen kun at have haft ringe indflydelse på den organisation, han formelt stod i spidsen for. Det daglige arbejde blev nemlig ledet fra København, og jo mere aktiviteterne øgedes, des mere centraliseret blev organisationens ledelse, og des mere overtog de københavnske studenter, fordi de havde den fornødne tid.

I praksis har det sikkert været den mest hensigtsmæssige løsning på det stigende behov for arbejdskraft, men samtidig har ordningen givet Kidde en betydelig magt over organisationen og dens udvikling. Og det var dette forhold, der nu skulle have den formelle konfirmation.

I december 1912 var det lille kup fuldbyrdet. Kidde blev landsformand, og det var ingen sag for ham at begrunde, hvorfor Christmas Møller skulle være hans efterfølger som sekretær. Han var jo allerede godt inde i sagerne.²⁹

Ved hjælp af denne lille manøvre kom sekretæren til at hedde Christmas Møller. Et år efter fik redaktøren af medlemsbladet samme navn. Kidde havde allerede længe været landsorganisationens kasserer – formentlig fordi det var praktisk at besætte denne post med en, der var bosat i København.

Uanset hvad grunden kan have været, var følgen i hvert fald, at Kidde og Christmas Møller fra december 1912 kontrollerede alle de vigtigste tillidshverv i landsorganisationen. De udgjorde ganske vist ikke noget flertal i forretningsudvalget, der bestod af fem mand. Men to af disse boede i provinsen – henholdsvis i Nakskov og på Fyn – og den tredje, Albert Abrahamsen, var dels folketingsmand, og dels havde han sit arbejde at passe, så han kan næppe have taget særlig meget del i det daglige arbejde. Vi ved ikke, hvor hyppigt der blev holdt forretningsudvalgsmøder, men vi ved, at Kidde og Christmas Møller tilbragte det meste af døgnet sammen i Studenterforeningen eller på rejser. De har daglig gennemdrøftet landsorganisationens forhold. Før nogen andre har de vidst, hvad der skete, og hvad der måtte væ-

re i gære. Så længe de holdt sammen, ville det være svært for andre at gennemtrumfe noget, som de ikke gik ind for.

En lille eksklusiv roseklub fik de også etableret. Redaktøren sørgede for, at man i medlemsbladet kunne læse, hvordan Kidde satte selve konseilspræsidenten, Klaus Berntsen, til vægs i et landbrugsspørgsmål og jordede Venstres kandidat i Hurup-kredsen.³⁰ Kidde havde ikke noget mod lidt førerdyrkelse, ellers havde han vel sat en stopper for en hyldest som den, der her gengives: „Den konservative Ungdomsbevægelses ivrige og trofaste Forkæmper, Fællesorganisationens Sekretær, stud.polit. Aage Kidde har ogsaa i den forløbne Maaned deltaget i en Række Møder Landet over.“³¹ Citatet får en til at tænke på Peking Review i den store rorgængers tid.

Kidde kvitterede ved i sin formandsberetning i marts 1913 at rette „en særlig varm Tak til den i Aarets Løb valgte Sekretær, Hr. Christmas Møller, for det store Arbejde han allerede havde ofret i Fællesorganisationens Tjeneste“.³²

Hovedparten af Kiddes og Christmas Møllers agitationsarbejde foregik i provinsen. I København havde Højres Ungdom allerede velfungerende foreninger. Det var i de mindre provinsbyer og i landdistrikterne, at ekspansionsmulighederne fandtes.

Dannelsen af en ny lokalforening var som regel resultat af et samarbejde mellem lokale kræfter og landsorganisationens ledelse. Folk på stedet vurderede mulighederne og traf de praktiske forberedelser. Herefter holdt en af de københavnske agitatorer en møderække i området, der kunne være en valgkreds eller et amt. I provinsbyerne foregik møderne på det lokale hotel Postgården og i landdistrikterne i klamme forsamlingshuse eller om sommeren i proprietærgårdenes komfortable haver.

Ofte bestod aftenens arrangement af den politiske tale og af et mere alment oplysende foredrag – ikke sjældent med et militært indhold – „Luftfartøjer og deres Anvendelse i Krigsøjemed“ eller „Skydning med moderne Skyts“. Foredraget var måske ledsaget af lysbilleder, der var tidens tekniske vidunder på medieområdet.

Efter mødet var der fælles kaffebord. Hvis arrangementet blev kaldt „fest“, hvad det regelmæssigt blev en gang om året, sluttede det hele med „en rask svingom“, som man udtrykte det i referaterne. Under kaffebordet blev der talt for kongen, fædrelandet, Sønderjylland, for aftenens taler og måske for en lokal ping. Morsomt har det næppe været, men sikkert belærende.

Målt med vore dages alen var tilslutningen stor. Tre-fire hundrede tilhørere var ikke ualmindeligt. Ved et arrangement i Thisted nævnes endda tre-fire tusinde deltagere.³³ De fleste arrangementer foregik i den mørke tid, og folk kom kørende langvejs fra i buldermørke ad hullede skærveje i åbne hestekøretøjer pakket ind i plaider, pels-huer og stive kavajer.

Møderne må have dækket et behov, som ikke bare havde med politik at gøre. Folk kom næppe kun, fordi de nu pludselig hungrede efter konservatisme i timevis. Møderne har også været en velkommen afveksling i en lang ensformig vinter. For en mindre blasert tid, der hverken kendte TV, radio, biograf eller aftenskole, har ungdomsbevægelsens arrangementer udgjort en indbydende blanding af oplysning og underholdning, der imødekom et behov for almindeligt socialt samvær.

Udover at hverve medlemmer til Højres Ungdom havde agitationen også til formål at træne de unge højrefolk som politiske debatører. Det blev sagt lige ud i medlemsbladet, hvor Kidde i en henvendelse til lokalforeningerne anmodede disse om ikke at trække for meget på Højres rigsdagsmænd op til grundlovsdagen. Dels kunne disse ikke udtale sig frit som følge af Højres splittelse på spørgsmålet, dels var mange rigsdagsmænd ikke særlig villige til at deltage i møder ude i landet. „Vi har derimod efterhaanden en hel Række yngre Talere, der paa fyldestgørende Vis kan klarlægge Højres Standpunkter, og som baade har Tid og Lejlighed til at tale ved Møderne. Ungdomsforeningerne bør benytte disse yngre Talere ... bl.a. ogsaa fordi vi gennem Talervirksomhed bør uddanne stedse flere ... til at tage Arbejdet op“.³⁴

Der er næppe heller tvivl om, at de unge talere fik rutine. Ikke sjældent optrådte de i selskab med mere erfarne politikere. I sine første år var Christmas Møller flere gange ude sammen med de konservative rigsdagsmænd Johan Knudsen og Julius Wulff. De kunne også komme ud for at skulle diskutere med garvede modstandere. Kidde mødte således venstrefolkene Klaus Berntsen og Sigurd Berg samt den radikale Ove Rode, og på et møde, hvor også Christmas Møller var med, diskuterede de med socialdemokraten Thorvald Stauning.

De har dog ikke været lette at imponere. Christmas Møller beretter hvordan en af deres kampfæller Hjalmar Andersen vurderede sin egen indsats på et møde i Kalundborg, hvor han havde duelleret med den radikale trafikminister Hassing-Jørgensen: „Jeg vilde sgu nødig have været Hassing-Jørgensen ... De var sgu vilde af begejstring.“ Et

par dage senere havde Hjalmar Andersen været i Slagelse, „der var Fanden galemig ingen værdig Modstander“, mente han bagefter.³⁵

Den ideologiske hovedfjende for de unge højrefolk, var hvad de under ét kaldte „Social-radikalismen“. Men den modstander, de reelt kom til at stå overfor, var som regel en venstremand. Det hang sammen med det daværende valgsystem, der var flertalsvalg i enkeltmandskredse. Det system gjorde det åbenlyst, at det var med partiet Venstre, at Højre kæmpede om vælgerne. I kredse, hvor det var sandsynligt, at enten Venstres eller Højres kandidat ville blive valgt, opstillede Socialdemokratiet og de radikale måske slet ikke. I landdistrikterne og de mindre provinsbyer var det derfor ofte Venstre og Højre, der kom til at stå over for hinanden.

Det gav de unge højrefolk et noget tvetydigt forhold til Venstre. De var tilhængere af et borgerligt samarbejde – det var simpelt hen en forudsætning for, at Højre kunne få nogen indflydelse på Rigsdagen – og de angreb Venstre, hver gang det viste tegn på forståelse med de radikale. Når det derimod drejede sig om den organisatoriske opbygning ude i kredsene, var Venstre den naturligste modstander, i hvert fald, hvis Højre havde ambitioner i retning af at blive et jævnbyrdigt parti. Jo mere ydmygende den behandling var, som Højre blev udsat for på Rigsdagen fra Venstres side, des mere nødvendigt var det, at Højre øgede sin vælgertilslutning og sit mandattal. Og en sådan fremgang kunne partiet stort set kun opnå på Venstres bekostning.

Fordi Højre og Venstre så ens på mange spørgsmål og følgelig appellerede til de samme vælgergrupper, kom de ikke mindst i valglovs-spørgsmålet til at stå skarpt over for hinanden. Venstre var det parti, der havde størst fordel af det gældende valgsystem, og Højre var det parti, der ville have størst fordel af, at systemet blev lavet om. Valget i 1913 talte i så henseende sit tydelige sprog. Her fik Højre for 82.000 stemmer 7 pladser i Folketinget, mens Venstre havde fået 44 for 105.000 stemmer.³⁶

Det er næppe for meget sagt, at Højre mellem 1901 og 1915 førte en kamp for livet, og at hovedmodstanderen hverken var Socialdemokratiet eller de radikale, men dets parlamentariske samarbejdspartner, partiet Venstre.

Det synes ungdomsbevægelsens ledere bedre end moderpartiets at have forstået, og det blev bestemmende for deres agitation.

Ved valget i 1913 var Kidde opstillet i Bogensekredsen. Af hans valg-

opråb fremgår tydeligt, hvad der var hans overordnede syn på Højres fremtidsmuligheder – en opfattelse, som Christmas Møller fuldt ud overtog: „Efter mit Skøn ligger Konservatismens Fremtid i Landbefolkningen. Byerne er allerede delte mellem Højre og Socialdemokratiet, paa Landet er Udviklingsmulighederne til Stede; dette bør man holde sig for Øje i de kommende Aars konservative Politik – og i vor Politik maa vi bort fra Studerekammer og Slotsstyre – kun ude i de brede Lag, kun ude i det danske Bondemuld gror Partiets Fremtid.“³⁷

Nu vil nogle måske mene, at udviklingen har vist, at Kidde tog fejl, eftersom de konservative aldrig formåede at gøre Venstre rangen stridig som det førende borgerlige parti på landet. Imidlertid må man huske, at hans opfattelse er blevet til under indflydelse af et valgsystem, der favoriserede landdistrikterne på byernes bekostning. Den store mulighed for mandatgevinst lå på landet. Hvad Højre kunne hente fra Socialdemokratiet i byerne, ville være småting. Derimod kan man undre sig over, at Kidde ikke regnede med at tage mandater fra de radikale, der dog var hans og Højres ideologiske hovedmodstander, og som dengang var et stort byparti.

Forklaringen er ikke den i øvrigt nærliggende, at valgopråbet henvender sig til vælgerne i et udpræget landdistrikt. I en række artikler i årenes løb med et langt mere generelt sigte har han udtrykt den samme opfattelse.³⁸ På den tid mente både han og Christmas Møller, at det var på landet blandt bønderne, at Højre skulle vinde slaget.

Det betyder ikke, at Kidde mente, Højre skulle være et udpræget landboparti. Han mente, at Højre skulle søge sin tilslutning hos mellemstanden i det hele taget både i byen og på landet, og på landet var det bønderne, der udgjorde mellemstanden. Kidde var i det hele taget ikke i tvivl om, at Højre og konservatismen, som han foretrak at udtrykke sig, havde konjunkturerne med sig. I den sammenhæng henviste han til den hastigt voksende konservative ungdomsbevægelse, som kunne „være Spiren til Partiets endelige Renæssance“. Han understregede også, at Højre havde behov for „Opstilling af en ny Type Kandidater, der har praktisk fremfor teoretisk oparbejdet Viden om Politik.“³⁹ Man går næppe galt i byen, hvis man gætter på, at han med den sidste bemærkning blandt andet havde sig selv i tankerne.

Det var Kiddes mål at gøre Højre til det store borgerlige parti – det konservative alternativ til socialismen, og han har givetvis forestillet sig, at hans ungdomsbevægelse med tiden ville blive den drivende kraft i en sådan udvikling.

Forskellen på Kidde og de gamle højreledere var, at disse resigneret havde affundet sig med den rolle, som støtteparti, som Venstre havde tildelt Højre. Kidde resignerede derimod ikke. Han blev derfor den første højreleder siden Estrup, der talte og handlede offensivt.⁴⁰

Man får indtryk af den rolle forholdet til Venstre spillede for ungdomsbevægelsens ledere ved at læse Christmas Møllers afsnit i erindringerne herom. Det er det klarest skrevne og det mest udførligt behandlede af de emner, han nåede at tage op. Heraf fremgår tydeligt Højres dilemma, som bestod i umuligheden af at forene hensynet til de højt prioriterede målsætninger i programmet – f.eks. forsvars-sagen – med det partiegoistiske krav om overlevelse og fremgang. Det første fordrede samarbejde med Venstre i en fælles front mod „Social-radikalismen“. Det sidste krævede en politik, der klart markerede Højres selvstændige profil.

De unge højrefolk havde den opfattelse, at de to hensyns uforenelighed skyldtes Venstres uforsonlige og arrogante holdning til det fra provisorietiden belastede Højre. Og i hvert fald Christmas Møller mente, at der fra Venstres side var tale om en bevidst politik, hvis mål var at ødelægge Højre som folketingsparti. Christmas Møller mente, at det var J. C. Christensens mål at gøre Venstre til det eneste borgerlige parti i Folketinget. Det skulle ske ved at reducere Højre til landstingsparti, og ved dernæst i den nye grundlov at gøre Lands-tinget til en konservativ stopklods, der kunne legitimere Venstres højredrejning i Folketinget.⁴¹

Man skal ikke undervurdere betydningen af det syn på forholdet mellem de to partier, som Christmas Møller således erhvervede sig allerede i sine første politiske læreår.

I Højres Ungdom fik Christmas Møller som nævnt lært at tale. Han lærte også værdien af effektiv organisation. Han lærte, hvordan en landsledelse skal knytte de talrige lokalforeninger sammen, så de udgør en fasttømret helhed. Han lærte, at hertil hører vekselvirkningen mellem en fast central ledelse og etableringen af personlige kontakter med de lokale tillidsmænd gennem hyppige møder ude i landet.

Han erhvervede sig her en håndværksmæssig kunnen, der kom ham til gode som partileder. Teknisk set var der nemlig ikke megen forskel på hans arbejde i Højres Ungdom før verdenskrigen og hans indsats i mellemkrigstiden som Det konservative Folkepartis generalsekretær og politiske leder.

3.3.3 *Det parlamentariske arbejde i Studenterforeningen*

Det politiske arbejde i Studenterforeningen adskilte sig på ét væsentligt område fra det sønderjyske og fra arbejdet i ungdomsbevægelsen. Skal man sammenfatte denne forskel og på den måde understrege, hvori Studenterforeningens særlige betydning bestod for Christmas Møllers politiske oplæring, bliver det som følger: Det var i Studenterforeningen, at den daglige konfrontation med politiske modstandere fandt sted.

Studenterforeningen var stedet – det eneste i landet af sin art – hvor forskellige ungdomspolitiske anskuelser jævnlige brødes i indbyrdes kamp om tillidshvervene i foreningens styrende organer.

Den formelle form, hvorunder denne kamp foregik – om man vil spillereglerne – var den parlamentariske med valg, politiske debatter om ledelsens embedsførelse, med dagsordner om tillid og mistillid, etc. Hvis studenterforeningspolitikken ofte måtte mangle „sager“ med et substantielt politisk indhold, så havde den til gengæld – nogle mente til overmål – den politiske magtkamps formelle og tekniske form – den parlamentariske.

I Heimdal og Højres Ungdom kunne man lære, hvordan et konkret politisk arbejde skulle organiseres. I Studenterforeningen kunne man lære, hvordan et standpunkt førtes til sejr i konfrontation med en stedse nærværende modstander.

Vi har gode muligheder for at danne os et indtryk af de politiske forhold i Studenterforeningen i årene før og under første verdenskrig. Hovedkilderne er foreningens store arkiv og det politiske ugeblad „Studium“. I arkivet findes forhandlingsprotokoller og meget andet materiale om arbejdet i foreningens styrende organer. I bladet finder man udførlige referater af de politiske modsætninger op til de årlige valg og redegørelser for de politiske „partier“s standpunkter og indre udvikling. Vi kan derfor ret nøje følge Christmas Møllers politiske løbebane i de forskellige studenterorganisationer.

Vigtigst blandt disse var i nærværende forbindelse Studenterforeningens konservative – af sine egne medlemmer betegnet „Det konservative Parti“. Det var blevet stiftet i 1903. Formålet var gennem deltagelse i studenterforeningsvalgene at vise, „at Studenternes Flertal sluttede sig til de konservative Anskuelser“.⁴² I årets løb afholdt Det konservative Parti adskillige foredragsaftner, diskussionsmøder og enkelte fester. At fester var de konservative ganske vist ikke gode til på Christmas Møllers tid. Morskaben ved middag og punche-

sold kvaltes uvægerligt under de endeløse politiske foredrag, der gik for at være festtaler.

Et af de vigtigste arrangementer hos de konservative var rusmodtagelsen. Her mønstredes det nye studenterkuld, og man fik flest mulige til at skrive sig på lister, så man fra begyndelsen havde et vist tag i dem. Allerede her begyndte den udvælgelsesproces, hvorunder fremtidens lederemner blev taget i øjesyn.

I Henrik Brocks arkiv findes en sådan liste med Christmas Møllers navn på. Han er altså fra første færd gået ind i det konservative arbejde, og det siges, at han allerede i september i sit rusår nærmest tog fast stude på trappeafsatsen på medlemssiden, hvorfra han prøvede at komme i politisk diskussion med de forbipasserende.⁴³

I løbet af få måneder optrådte han hyppigt i foreningen iført skytteuniform og slæbende geværet med sig overalt. Ofte kom han nemlig direkte fra øvelser i Akademisk Skyttekorps til foreningens arrangementer. Christmas Møller ville oprindeligt have været søofficer, men blev kasseret på grund af farveblindhed – om det var rød-grøn-blindhed foreligger ikke oplyst – men mange af hans partifæller fra de senere år ville sikkert være tilbøjelige til at mene det.

Nu aftjente han sin „værnepligt“ i skyttekorpset med stor pligtfølelse, selv om tjenesten ikke kunne fange hans dybere interesse før den dag i august 1914, hvor det kunne se ud til at skulle blive alvor.⁴⁴

I de første år var den unge Christmas Møller ikke særlig afholdt. Dertil virkede han for brysk, og han havde en tilbøjelighed til at affærdige standpunkter, han ikke brød sig om, med en bemærkning om, at den sag havde modparten åbenbart ikke forstand på.⁴⁵ Han var også alt for alvorligt opslugt af den sag, han drøftede. Han smilede sjældent og virkede nok i det hele taget noget tung på sine omgivelser, formentlig fordi han sjældent bare konverserede, men altid energisk diskuterede en konkret sag. Men „han havde den Evne at kunne vinde et Menneske for sig allerede i den første samtale“.⁴⁶

Henrik Brock hævder, at Christmas Møller var ikke så lidt af en tøjjon. Til daglig optrådte han i plusfour og med den allerede dengang uundværlige butterfly, og så gik han med kasket. Alt i alt den korrekt nonchalante påklædning, der ifølge datidens modeblade var comme il faut ved udøvelse af cykelsport og andre afslappede fritidsaktiviteter. Ved festerne var han – naturligvis – i kjole, som det hørte sig til i Studenterforeningen, hvis medlemmer fortrinsvis kom fra velstående hjem.

Sit første tillidshverv i foreningen fik Christmas Møller, da han blev leder af de konservatives agitationsudvalg. Dette vigtige udvalg havde dels ansvaret for, at partiets menige medlemmer blev mobiliseret ved generalforsamlingerne og valgene, og dels skulle det sørge for den størst mulige tilgang af nye medlemmer.

Den sidste del af opgaven løste Christmas Møller ved, at de konservative fik en repræsentant så vidt muligt på hvert af landets gymnasier. Denne skulle indberette om potentielt konservative blandt de nye studenter, sådan at partiet straks ved deres indmeldelse i Studenterforeningen kunne få tag i dem.

Christmas Møller havde selv rede på mange af de nyes navne og kontaktede dem ved først givne lejlighed med ordene: „De er jo konservativ. De kan godt indskrive Dem i Partiet med det samme. De behøver ikke at vente til efter Ferien“.⁴⁷ Om denne meget kontante indledning har virket fremmede på medlemstilgangen skal lades usagt, men den er karakteristisk for Christmas Møllers meget direkte form. Det var en ekspedition uden omsvøb, og han skulle hurtigt i lag med den næste.

I det ydre kom Christmas Møllers løbebane til at forme sig på samme måde som Kiddes. Fra agitationsudvalget kom han i 1912 i de konservatives bestyrelse, og i 1913 blev han medlem af Studenterforeningens repræsentantskab og af bogudvalget, der var et tidskrævende mandat.

Det var dog netop kun i det ydre, at Christmas Møllers løbebane lignede Kiddes. Mens denne havde måttet kæmpe sig frem på egen hånd og erobrede sine mandater, kunne Christmas Møller som Kiddes protegé nøjes med at arbejde sig frem. Christmas Møller var en af de få om hvem det kunne siges, at der blev „kaldt“ på ham. Årsagen var hans formidable arbejdsevne og organisatoriske talent.

Da Christmas Møller blev medlem, var Kidde Studenterforeningens stærke mand. Han havde banket det konservative parti op, så det i 1912 vandt valget og besatte bestyrelsen, en magtposition som de konservative fastholdt indtil 1917, da indre splid svækkede dem.

Det kan ikke undre, at de konservative var flest – når man tager datidens sociale rekrutteringsgrundlag til de højere uddannelser i betragtning – men under Kiddes ledelse var de konservative også blevet de dygtigste. Lige dele disciplin og kammeratskab holdt sammen på den store medlemsskare. Ved generalforsamlinger og valg forvandlede denne flok til en velsmurt stemmemaskine, der usvigelig sikkert

gav Kiddes politik den nødvendige opbakning.

Kidde synes at have været en mester i denne form for politisk eksercits, som i sidste ende var en væsentlig forudsætning for hans magtposition. Han var imidlertid ikke kun en usædvanlig taktisk begavet partiteknokrat. Han var samtidig ikke så lidt af en folkefører. Lyrisk og noget patetisk tager det sig ud i dag, når han talte om nationale spørgsmål. Man kan have en fornemmelse af, at det ikke var ham, der holdt talen, men talen der holdt ham. Men han rev folk med sig og fik dem til at tro som han selv, at arbejdet i Studenterforeningen havde betydning i en større sammenhæng, fordi foreningen var et medium i den offentlige opinionsdannelse.

Havde Kidde således usædvanlige anlæg for at samle lydige tilhængere omkring sig, fik han til gengæld også mange bitre fjender.

Det viste sig i vinteren 1913/14. Det var en politisk urolig tid i Studenterforeningen. To gange blev der på ekstraordinære generalforsamlinger løbet storm mod det konservative seniorat. Begge gange var frafaldne konservative med Ole Bjørn Kraft med i angrebet. Anledningen var en bagatel, men i realiteten var det et oprør mod, hvad mange oplevede som Kiddes partidiktatur. Det fremgik af debatten på generalforsamlingerne, hvor flere talte om „det konservative vælde“, om „klikepolitik“ og om „de konservative medlemmers manglende mod til at bryde med deres ledelse“.⁴⁸

Anledningen havde været afsyngelsen ved rusgildet af en efter tidens smag lidt vovet vise. Kraft beretter, at han og flere andre fandt den sjofel og blasfemisk. Den behandlede nemlig fænomenet jomfrufødsel på en måde, som de mente, at hverken fortidens eller samtidens Maria'er kunne være tjent med.

Kraft, der mange år senere erhvervede sig en fortid i Moralsk Oprustning, fortæller, hvordan han chokeredes ved at finde sig selv syngende af fuld hals „mellem to søde, unge studiner, glad og velfornøjet nogle ord, som burde få selv forhærdede til at rødme. Ikke blot jeg, men mange andre blev heldigvis rasende. En ung student sprang op og rev sangen i stykker. Der var bevægelse over hele salen. Jeg rejste mig og bad om ordet for at protestere. Det blev afvist“.⁴⁹

Denne episode under en afslappet lørdagsfest førte til, at Kraft og hans venner krævede det konservative seniorats afgang. Nu skulle ingen beskyldte Kidde og Christmas Møller for at være yndere af usædelighed og løsslupne løjer. Noget mere selvhøjtideligt end datidens studenterkonservative ledere i de højhalsede skytteuniformer skulle

man sikkert også dengang lede efter et stykke tid. Men løbe storm mod et konservativt seniorat og således frivilligt afgive den magt, som partiet havde tilkæmpet sig, var for dem et større offer end sædeligheden kunne gøre krav på. – Og så blev der generalforsamling.

På den første generalforsamling i oktober red senioratet stormen af. Oppositionen fortsatte dog, og den rettede nu sin kritik mod senioratets arbejde i almindelighed. Senioratet Falck har formentlig været jævnt udygtigt, og der har nok i brede medlemskredse hersket utilfredshed med dets mødesæson. Den ekstraordinære generalforsamling i februar var nemlig foranlediget af, at senioratet havde nægtet et på privat initiativ oprettet foredragsudvalg lokaler i foreningen til dets arrangementer, der jo også var en ubehagelig indirekte kritik af senioratets arbejde.

Denne gang trak senioratet sig frivilligt. Alligevel lykkedes det Kidde at narre sine modstandere og få et nyt konservativt seniorat valgt med sig selv som spidskandidat.

Hvordan bar han sig ad med det?

Han havde foregivet, at de konservative slet ikke agtede at opstille, da der jo kun var to måneder til det ordinære valg. I tillid hertil havde oppositionen ikke forberedt en ordentlig valgkamp. Da Kidde i sidste øjeblik anmeldte sin konservative liste og gennemførte en meget velforberedt kampagne, vandt de konservative atter en gang.

Ved det efterfølgende opgør talte en harmdirrende og magtesløs opposition om „snigmord“, om „at komme som en tyv om natten“ og om „at kæmpe med blanke våben“.⁵⁰ Den bedste analyse af situationen gav en af oppositionens repræsentanter: „Nederlaget for Oppositionen var lidt, fordi de savnede Kiddes Taktik; nu havde man den fødte Taktiker i Spidsen for Foreningen, dette Konservatismens Samlemærke. Hvad man kunde vente sig af Senioratet var, at Kidde vilde lede Foreningen i ensidig konservativ Retning, naar han udstedte Befalinger, skulde der lydes, men det var uværdigt at lade sig lede saaledes. Ned med Regimentet Kidde“.⁵¹ Den slags bandlysninger kunne Kidde dog tage sig let. Han var ubestridelig foreningens stærkeste mand.

Senere udspandt der sig en længere debat om de metoder, de konservative havde anvendt i valgkampen. Her havde Christmas Møller for første gang ordet i en større forsamling i foreningen. Han besteg talerstolen for at gendrive nogle angreb på Kidde. Skal man tro referatet, var hans indlæg mere velment end vellykket. Med snørklede

sætninger og talrige indskud lykkedes det ham at bibringe tilhørerne en fornemmelse af, at angrebene havde været berettigede.

Som en konsekvens af nederlaget meldte Kraft og hans tilhængere sig ud af det konservative parti og dannede deres egen gruppe „Studenteforeningens Nationale“. De var tilstrækkeligt mange til at få en mand valgt ind i foreningens repræsentantskab. I de følgende år samarbejdede Krafts gruppe med den øvrige opposition herunder også med de radikale. Målet var at stække Kiddes indflydelse. Til gengæld lagde de konservative Kraft for had. De forfulgte ham systematisk og tilgav ham aldrig.

Denne i sig selv lille sag illustrerer glimrende, hvad studenterforeningspolitik i mange tilfælde handlede om. Men den gav anledning til det endelige brud mellem Kiddes fløj og Kraft. Blandt de konservative havde der længe hersket utilfredshed med Kiddes strenge partidisciplin. „Vi var en del,“ skriver Kraft, „der i nogen tid havde syntes, at livet i vor forening derved blev for snævert agitatorisk og organisatorisk“.52

Bruddet fik følger, der rakte ind i mellemkrigstidens landspolitik. Ved to senere lejligheder kvitterede Christmas Møller for, hvad han og Kidde betegnede som „Krafts forræderi“. Første gang var i 1922 ved valget af ny landsformand til Konservativ Ungdom. Anden gang var i 1939 ved valget af Det konservative Folkepartis nye politiske leder. Begge gange kandiderede Kraft, og begge gange forekom han at være en bedre kandidat end den, som Christmas Møller fik sat igennem.

Mellem Christmas Møller og Kraft kom det aldrig siden til noget tillidsforhold. Kraft har i sine erindringer skrevet meget, og meget indsigtsfuldt, om Christmas Møller. Et sted runder han sine betragtninger af med nogle ord, der træffende synes at have karakteriseret deres indbyrdes forhold gennem de modne år: „Jeg tror, det kan siges på den måde, at jeg syntes bedre om ham, end han undertiden syntes om mig“.53

Med Kraft forlod det udisciplinerede, legende, hostrupske og noget dovne element Studenterforeningens konservative. I en artikel i Studium fra den tid blev han karakteriseret som „en glad Gut“, „Studenten af de røde og hvide Farver“, og „Barnet af den nyeste Skandinavisme“, der optrådte på foreningens „politiserende, debatterende og dansende Tribuner – med vekslede Held, men altid af Hjertens Lyst og brændende i Troen“.54 Hans mandige profil og poetiske gemyt

gjorde ham til en romantisk troubadour, der med samme rene henrykkelse var damernes ven og fædrelandets våbendrager. Kraft ville ikke underkaste sig Kiddes regimente. Desuden har han fundet livet i det konservative parti for kedeligt, slidsomt og sammenbidt. Han har ikke som Kidde og Christmas Møller knyttet forhåbninger til ved hjælp af dette arbejde en dag at erobre land og rige. For ham var det sandkasseleg, og det skulle heller ikke være andet. Og så skulle det helst være morsomt. Han elskede festlighed, store håndbevægelser, klingende skåltaler med national patos samt ømme spadsereture i de lyse nætter.

Mens Kidde ud på de små timer udpønsede det næste kneb på magtens vej, og Christmas Møller gjorde kål på natten med kuvertskrivning, sværmede Ole Bjørn Kraft på Langelinje, hvor han henrykkedes ved fuglenes sang og de unge damers gevandter. Eller han sad hjemme på sin hybel og fik smerte til at rime på hjerte så fint og følsomt, at det lod sig trykke i Studium, og man en tid kaldte ham digter.⁵⁵

„De Nationale“ eksisterede i adskillige år. Deres politiske anskuelser afveg ikke meget fra de konservatives. Alligevel fik de hurtigt deres egen profil. De havde ikke noget landspolitisk sigte, de arbejdede derfor mindre, og deres arrangementer fik et mere kammeratligt og festligt præg. Hertil bidrog, at de deltog med iver i de årlige nordiske studentermøder. Mens Kidde og Christmas Møller talte op ad døre og ned ad stolper i landets forsamlingshuse om dagens politik, udbragte Kraft som dansk hovedtaler leveråb for en ny tids skandinavisme på Kinnekulla eller Rødkilde, hvor nordiske studenter havde sat hinanden stævne i den lyse sommer.⁵⁶

Da Kidde trådte ind i senioratet, var han nødt til at nedlægge sine poster som formand for det konservative parti og som partiets ordfører i repræsentantskabet. Begge steder blev han afløst af Christmas Møller, der nu både fik ansvar for den organisatoriske ledelse og for, at de konservative synspunkter blev forfægtet i foreningens politiske debatter. Sin unge alder til trods – han var kun tyve år – synes han at have løst begge opgaver tilfredsstillende. I hvert fald opstod der ikke nogen „sager“ i hans første formandstid.

3.4 Ungdomsbevægelsens forhold til partiet

Det er allerede nævnt, at Kidde sprængte Højres Ungdom i København på spørgsmålet om forholdet mellem ungdomsbevægelse og parti, og at han gik ind for en nær tilknytning.

Denne opfattelse redegjorde han nærmere for i det første nummer af det nye medlemsblad „Ungdomsbevægelsens Maal og Veje“. Her understregede han, at lokalforeningerne skulle søge den fastest mulige tilknytning til Højres vælgerforeninger ude i kredsene samt til den konservative presse. Det betød ikke, at ungdomsbevægelsen skulle opgive sin selvstændighed, men den skulle tilstræbe den størst mulige indflydelse inden for partiets organisationer landet over.

I den forbindelse fremhævede han, at der inden for partiet var enighed om, at arbejdet blandt de unge skulle støttes, og at der var flere af partiets ledende mænd, der havde vist stor forståelse for ungdomsbevægelsens betydning. „Noget anderledes stiller det sig derimod, naar man ser paa, hvilken Plads man har ment den konservative Ungdomsbevægelse skulde indtage inden for Partiet. Nogle vilde henvise Ungdomsorganisationerne til at være rene Arbejdsorganisationer uden nogen selvstændig politisk Opfattelse“.⁵⁷ Kidde mente ikke, at det ville være muligt at fastholde ungdommen i et sådant rent agitationsarbejde op til valgene og i øvrigt i politisk umyndighed.

„Det Maal Ungdomsbevægelsen da maa sætte sig bliver, gennem et roligt og sejt Arbejde, gennem Afholdelse af Møder og personlig Paavirkning at skabe en i virkelig Forstand maalbevidst konservativ Ungdom lige langt fra himmelvendt Lyrik og forloren snedig Taktik ... Højres Ungdom vil være, hvor dens Plads er: forrest, hvor der kæmpes – men altid under Fanen“.⁵⁸ Til slut hed det, at det måtte være partiets medlemmer, der bestemte partiets politik, men man måtte indrømme ledelsen, som dem der befandt sig nærmest begivenhedernes centrum, retten til at bestemme med hvilken taktik, denne politik skulle føres ud i livet.

Som et håndgribeligt bevis på det gode forhold fik folketingsmand Albert Abrahamsen fra 1911 sæde i landsorganisationens forretningsudvalg. Da han ved siden af sit rigsdagsmandat tillige havde sæde i partiets forretningsudvalg, skulle den gode forbindelse være sikret på betryggende måde. I de følgende år deltog Abrahamsen energisk i ungdomsbevægelsens agitationskampagne. Han var faktisk den eneste rigsdagsmand, som de jævnligt kunne trække på. Herudover er det

vanskeligt at få øje på konkrete følger af forbindelsen mellem ungdomsorganisation og parti. Hver for sig synes de at have varetaget deres respektive opgaver uden indbyrdes forhandling.

Hermed var problemerne dog langt fra løst. Ungdomsbevægelsens ledere måtte jævnlige argumentere for betydningen af deres arbejde både over for de ældre og over for deres egne medlemmer.

Herom vidner en artikel af Christmas Møller i medlemsbladet i efteråret 1912. Udgangspunktet var påstanden om, at ungdommen nok måtte beskæftige sig med ideer, men den skulle holde sig fra praktisk politik, ellers skabte den kun vanskeligheder. „Men det er jo netop disse to Ting, der skal forenes ... Politik er ikke ideel. Politik er i sig selv saa jordbunden, at der altid maa klæbe Mangler ved den, derfor skal Politikken lidt efter lidt søge at faa sine Tanker frem til de herskende i Samfundet ... Politik bestaar ikke i at fremsætte nogle bestemte Krav og dermed Punktum; Politik er det Arbejde, der skal udføres for at naa det mest mulige i Retning af ens egne Anskuelse ... den enkelte skal paa samme Tid helt og fuldt støtte sit Parti ... og inden for disse Rammer virke for sine Ideers Fremgang“.⁵⁹

Synspunkterne var de samme som Kiddes: Ungdomsbevægelsen stod på sin ret til egne anskuelse og på sin ret til at arbejde for dem inden for partiet. I dag er der ikke noget opsigtsvækkende heri. Dengang kan nogle af de ældre meget vel have fundet synspunktet oprørsk, fordi det – i betragtning af de modsætninger, som herskede mellem unge og ældre – var et demokratisk krav om ret til at lave et parti om, hvis ledelse ikke ønskede hverken partiet eller ret meget andet i denne verden lavet om.

Det var bestemt ikke beundring for partiledelsen, der fik ungdomsbevægelsen til at ønske den nære tilknytning til Højre. Der er snarere tale om, at de klart har indset, at forudsætningen for, at de kunne realisere deres egne ambitioner og mål, var, at de bevarede forbindelsen med moderpartiet. De måtte ikke distancere sig så meget fra de gamle, at det kunne skade deres egen opstilling og valg. Hvad de ville af nyt måtte de derfor søge gennemført inden for partiets rammer.

Til gengæld havde partiet heller ikke andre pressionsmidler over for de unge end eksklusion. Den økonomiske støtte var uhyre beskednen. Christmas Møller hævder, at den beløb sig til et par hundrede kroner årligt, som de oven i købet nærmest skulle tigge om.⁶⁰

Det gav ungdomsbevægelsens ledere en betydelig frihed. Den benyttede de undertiden til en ganske frimodig kritik af partiledelsen

for manglende førerskab. En sådan kritik blev bl.a. fremsat i forbindelse med den for Højre meget ømtålelige grundlovsdag, hvor Kidde bl.a. udtalte: „... vort Parti ... staar delt og splittet uden en enkelt, anerkendt og taktisk dygtig Fører i Spidsen ... Højre kan ikke ene af alle Partier være uden Standpunkt i denne Sag ... fra alle Sider inden for Partiet rejses det bestemte Krav til Ledelsen, at den viser sig sin Opgave voksen ved at fremkomme med et saadant Forslag“.⁶¹

Kritikken var berettiget. Højre kunne ikke finde sine egne ben i grundlovssagen, og årsagen var indre splittelse mellem folketings- og landstingsgruppen i forbindelse med en svag ledelse. Alligevel må det efter datidens målestok have været lidt stærkt for de ældre at skulle lægge øren til så skarpe udtalelser fra en ung mand, der endnu ikke havde valget.

Kritikken var først og fremmest rettet mod partiformanden, Emil Piper. Selv om Christmas Møller kom til at se med større forståelse på Pipers vanskelige stilling, efter at han selv havde prøvet at være konservativ partileder, glemte han dog aldrig, hvor lidet inspirerende Piper havde været for de unge. „Han vilde ikke anvise nye Veje for Konservatismen og saa det som sin Hovedopgave at holde Venstre paa den rette Vej; selv har han i 1911 udtrykt det saaledes, at Højre skulde spille 2. Stemme. Det var jo ikke just det, som kunde virke særlig tillukkende paa os unge ...“⁶²

Pipers opgave var vanskelig. Ikke alene var partiets fortid et lig i lasten, men dertil kom, at Højre var splittet og oven i købet i Landstinget havde de frikonservative godsejere at skulle tage hensyn til. Det var sikkert for meget at betegne Højres folketingsrepræsentation som en gruppe; den bestod snarere af en samling individualistiske enegængere. Det fremgår af et brev til H. L. Møller i anledning af dens opstilling i Odense, som Piper åbenbart ventede ville få en helbig indflydelse på folketingsgruppen „... som er absolut nødvendig, om ikke vor hele Politik skal bryde og Partiet opløses i Atomer“.⁶³

Pipers grundlovspolitik får man et indtryk af – ligeledes i et brev til H. L. Møller: „Vi faar forhaabentlig ikke noget ud af Forhandlingerne (thi dette vilde sikkert blive slet). Efter et Benægtelsesvalg vilde vi staa langt bedre“.⁶⁴

Det var netop denne defaitistiske holdning Kidde og Christmas Møller vendte sig imod. Fra 1911 arbejdede de i skrift og tale på at skabe en mere offensiv politik for konservatismen, og der er næppe et eneste eksempel på, at deres ord kunne tages til indtægt for par-

tiledelsen. Den eneste højreleder, Kidde udtalte sig om med anerkendelse, var Estrup – og det skete i en nekrolog.⁶⁵

Man kunne have ventet, at ungdomsbevægelsen havde et godt forhold til Asger Karstensen. Hans ideer om, at konservatismens fremtid måtte bygge på mellemstanden, var ikke forskellig fra deres, og han havde været drivkraften bag omdannelsen i 1915 af Højre til Det konservative Folkeparti. I erindringerne skrev Christmas Møller om ham, at „... han havde en Idé, den rigtige“, som gik ud på, at Højre måtte acceptere den lige og almindelige valgret som grundlag for det politiske liv.⁶⁶

Men i årene før og under første verdenskrig var der ondt blod mellem Karstensen og ungdomsbevægelsens ledere. De kunne rent ud sagt ikke døje hinanden. Karstensen sammenlignede senere Kidde med Horst Wessel, talte hånligt om hans „Blænkerkorps fra Studenterforeningen“ og mente, at det var denne gruppe, der var gået i alliance med storkapitalisten Alex. Foss, så Karstensen blev trængt ud af partiet.⁶⁷

Det dårlige forhold skyldtes bl.a., at Karstensen ikke lagde synderlig vægt på det sønderjyske og det forsvarspolitiske spørgsmål. Her var han parat til at sælge ud i sine bestræbelser på at appellere til nye vælgergrupper. Det siger formentlig en del om den rolle, disse to spørgsmål spillede for Kidde og Christmas Møller, at Karstensen var den konservative, som de mest bestræbte sig på at lægge afstand til.

Og det var ikke altid let. Ofte kom de ind i en diskussion, hvor de argumenterede for et standpunkt, der også var Karstensens. Så sikkert som amen i kirken fulgte så til sidst en besværgelse gående ud på, at man ikke af det foregående måtte forledes til at tro, at de var enige med ham, samt en indviklet redegørelse for, hvori uenigheden bestod. Endelig kan det heller ikke udelukkes, at Karstensen med sine mellemstandssynspunkter i deres øjne var en farlig konkurrent til den placering i det fremtidige parti, som Kidde utvivlsomt havde tiltænkt sig selv.

Selv professor L. V. Birck, der jo ellers nok skulle kunne få det til at blusse i et ungt progressivt konservativt sind, fandt ikke nåde for deres øjne. Om ham skrev Christmas Møller, at der jo stod en vis nimbus om folk, der som han turde stå alene. „Men“, føjede han til, „er det den Slags Dygtigheder, der bærer et Parti oppe, er det den Slags Dygtigheder, der fremmer de fælles Tanker og Ideer? – Nej, absolut nej“.⁶⁸

Så var også Birck sat på plads. Sandheden er formentlig, at Kidde og Christmas Møller ville selv, og at ingen efter deres formening var bedre skikket til at løfte konservatismen frem mod de nye horisonter end netop de selv.

Det første skridt på denne lange vej blev taget i marts 1913, da Kidde blev opstillet som folketingskandidat i Bogensekredsen. Han var da knap 25 år og altså endnu ikke valgbar.

Nordfyn var et af de områder, hvor Kidde hyppigst havde talt. Et sådant diskussionsmøde blev den direkte anledning til hans opstilling. I Brenderup skulle venstremanden Stensballe have diskuteret med Abrahamsen, men sidstnævnte fik forfald, og Kidde tog mødet i hans sted. Han klarede sig så godt, at kredsbestyrelsen, der netop manglede en kandidat, opfordrede ham til at lade sig opstille, hvad Kidde ikke tøvede med at sige ja til.

Det blev begyndelsen til mange års forbindelse mellem nordfynske kredse og skiftende konservative lederskikkelser. Kort efter Kiddes død i 1918 blev Christmas Møller opstillet i området. Da han i 1941 måtte nedlægge sit folketingsmandat, efterfulgtes han af Poul Sørensen. Efter hans død blev Erik Ninn-Hansen opstillet her.

Bogense var en sikker venstrekreds, så Kidde havde ikke udsigt til at blive valgt. Han fik imidlertid hurtigt en god forbindelse til det konservative Fyens Stiftstidende, hvis redaktionssekretær Aage Borch blev hans og senere Christmas Møllers trofaste støtte. Kidde skrev talrige artikler til bladet, og hans og Christmas Møllers taler blev altid udførligt omtalt. Da Kidde efter valglovsændringen i 1915 kunne opnå valg, såfremt han kunne sikre sig opstilling i yderligere et par kredse, blev forbindelsen med Borch formentlig afgørende for, at dette lykkedes.

Sammenfattende om forholdet mellem parti og ungdomsbevægelse kan siges, at der på landsorganisationsplanet ikke var tale om nogen dybere gensidig forståelse endsige samarbejde. Dertil så de unge med alt for kritiske øjne på partiledelsen. Højres ledelse havde på sin side ingen forståelse for, at det var ungdommen, der skulle sikre partiets fremtid. Tværtimod kan man sige. I det omfang, hvor de gamle overhovedet troede på en fremtid for partiet, var det i hvert fald ikke den fremtid, som de unge gik ind for.

På det lokale plan var det anderledes. Det var her, de unge havde lagt det meste af deres indsats. Her havde de nyttige kontakter, og det bar frugt, når opstillinger kom på tale. Derfor var de i dette vig-

tige spørgsmål ret uafhængige af, hvad partiets ledelse måtte mene. Det kom Kidde til gode, da han i 1918 opnåede opstilling på en valgbar plads.

3.5 Kiddes konservatisme

I et engelsk opslagsværk om samfundsvidenskaberne hedder det, at „konservatisme“ er et begreb, hvis anvendelighed kun modsvares af dets evne til at forvirre, forvride og irritere. Da vi imidlertid ikke har noget bedre ord at sætte i stedet, og eftersom det dækker et reelt forekommende fænomen, må vi affinde os med det.⁶⁹

Lidt mere oplysende er et lignende tysk standardværk. Det siger bl.a., at i modsætning til en progressiv politik, der forudsætter en teori om den vision, den agter at virkeliggøre, behøver en konservativ politik ingen teori, thi den påberåber sig ikke noget fremtidigt.⁷⁰ Konservative tilstræber ganske vist ikke stilstand og stagnation. Tværtimod hylder de ofte begreber som „fremskridt“ og „udvikling“, men det er hovedsagelig i en teknisk og økonomisk forstand.

Da den konservative anerkender bevægelsen, men nægter at angive dens retning og mål, kan han sammenlignes med roerne i en firer uden styrmand: De bevæger sig fremad, men de ved ikke hvordan, for de vender ryggen til bevægelsesretningen og har blikket nostalgisk rettet mod alt det, de hele tiden er på vej bort fra.

Man skal ikke af ovenstående forledes til at tro, at konservative er mere tilfredse end andre mennesker. Det er de vist som regel ikke, selv om deres forsvar for bestående uligheder kan tolkes som deres tilfredshed med den sociale orden, der har anbragt dem selv på tilværelsens materielle solside. Den konservative holdning bygger snarere på et generelt skeptisk menneskesyn kædet sammen med en biologisk og socialdarwinistisk anskuelsesmåde, der betragter den menneskelige natur som en uforanderlig størrelse og konkurrence og egen nytte som de vigtigste drivkræfter i de sociale processer.⁷¹

For den konservative skal socialpolitikken for modtageren være „hjælp til selvhjælp“. For giveren er det ofte et middel til at holde sig trusler om social uro og synet af næstens elendighed tre skridt fra livet.

Netop fordi det ikke er konservatismens sag at søge en bestemt vision virkeliggjort, men snarere at fastholde den bestående orden,

i det omfang, hvor tekniske krav tillader det, havde konservative partiprogrammer oprindeligt en tendens til at være nationalt specifikt udformede, bestemt af de særlige historiske forudsætninger, som var karakteristiske i det enkelte land.⁷² Den står altså på dette punkt i modsætning til socialismen, der gør krav på en generel international gyldighed.

I Danmark fik den konservatisme, der udviklede sig i årene efter 1864, et stærkt nationalistisk præg. Den vigtigste årsag hertil var tabet af Slesvig og det nationalpolitiske mellemværende med Tyskland, som dermed opstod. Denne danske konservatismes skarpeste modstander blev radikalismen, og det spørgsmål, de fremfor alt stredes om, var forsvarets rolle og betydning. Konservatismen og radikalismen angav to forskellige løsninger på tidens vigtigste nationale problem: forholdet til Tyskland.

Mens de radikale ville gøre Dalgas' ord til deres ved at satse på en socialt mere retfærdig orden inden for landets grænser, var de konservative i overensstemmelse med tidens imperialistiske tankegang, når de ønskede at gøre landet større og lagde vægt på kollektive begreber som folk og nation. Jeppe Aakjær udtrykte formentlig noget væsentligt i datidens konservative tankegang, da han til et nationalt stævne i Skive i 1916 skrev sangen „Som dybest brønd ...“ med den kendte linje: „Din egen dag er kort, men slægtens lang“.⁷³

Det var en sådan indstilling, der var karakteristisk for Kidde og Christmas Møller. Forskellen på deres opfattelse og højreledernes var, at de unge mente, at andre spørgsmål skulle underordnes det nationale. Der er da heller ikke fra denne periode vidnesbyrd om, at de unge havde en mere udviklet social forståelse end de ældre. De havde derimod en mere demokratisk opfattelse af f.eks. valgretsspørgsmålet, men det hang sikkert sammen med, at de indså nødvendigheden heraf, hvis det skulle lykkes at vinde de brede lag i befolkningen for deres synspunkter på forsvar og grænsespørgsmål. Det er ud fra de samme synspunkter, at de nåede frem til deres mellemstandspolitik.

Jeg kan derfor heller ikke være enig med Aksel Møller, hvor han kritiserer Kidde for at savne idépolitiske mål og for kun at være ledet af taktiske hensyn.⁷⁴ Det forholdt sig faktisk lige omvendt, selv om taktiske overvejelser som regel indtog en fremtrædende plads i hans taler og artikler. Kidde havde nemlig altid én ting for øje: Højres erobring af magten – hvor fjern denne mulighed også måtte forekomme at være – men for ham havde magten et formål, og det var idépoli-

tisk, nemlig en styrkelse af forsvaret og en politik, der bedst muligt støttede danskheden i Sønderjylland.

Tidens største politiske spørgsmål var forfatningssagen. Venstre stillede sig ikke tilfreds med den faktiske ændring af statskikken, der havde fundet sted ved systemskiftet. De ønskede den bekræftet af en grundlovsændring.

Højre var som tidligere nævnt delt på spørgsmålet. Mange i partiet ønskede ikke at opgive de privilegier, der knyttede sig til Landstinget, hvor Højre havde magten sammen med de frikonservative. Højre ønskede også nogle konservative garantier, der kunne dæmme op over for den om sig gribende „demokratisme“,⁷⁵ som de mente ville blive yderligere styrket, når og hvis kvinder, tyende og de 25-årige fik valgret.

Kidde gik ind for en forfatningsændring, dog tilsyneladende uden den helt store begejstring: „... det nuværende Landsting staar ikke til at redde – det er sikkert en Tanke, man inden for Højre gør rigtigt i at gøre sig fortrolig med“.⁷⁶

Christmas Møller har i erindringerne søgt at forklare de unges vanskelige situation: „Det er ejendommeligt nu 35 Aar efter at gennemlæse, hvad dengang blev sagt, ogsaa af os selv. Hvor er det fjernt! Man kan maale Kampens Kaar paa de Indrømmelser, vi maatte give Modstandere inden for Partiet. Vi talte om visse konservative Garantier som en Selvfølge. Og Højre førte da ogsaa en Politik, som var i den Grad ved Siden af al sund Fornuft, at hvis man ikke ligefrem skulde sprænge Partiet i Luften, var Indrømmelser en Nødvendighed“.⁷⁷

Jeg tror, at der er en del efterrationalisering i dette tilbageblik. Karakteristikken af forholdene i partiet er rigtig nok, men Christmas Møller husker forkert, når han fremstiller Kiddes og sit eget daværende skeptiske syn på de foreslåede ændringer som alene motiveret af hensyn til reaktionære kræfter i partiet.

Kiddes analyser af forfatningsspørgsmålet er skarpsindige, men progressive kan man ikke kalde dem. Hans grundholdning er reservation, og han skrev med en vis skepsis om „demokrati“ og „demokrater“: „Gennem Aarene er det blevet Skik og Brug fra alle Demokraters Side at pege hen paa Landstinget som det Sted, hvorfra der kun var ondt at vente for det danske Folk, som det Sted, hvor man standsede enhver god Lov og kun gav den fra sig i en sørgelig lemlæstet Skikkelse, som det Sted, hvor Overklassen fejrede sine Triumfer og planlagde sine Plyndringstogter mod den saa sørgeligt forurettede

Underklasse ... man har ... ladet Demokratiets Agitatorer kaste Smuds paa Landstingets Deltagelse i Lovgivningsarbejdet ... man staar her over for Demokratiets Krav om, at dets politiske Sejr skal krones med Forfatningsændringer, der for stedse sikrer det ensidige Flertalsregimente her i Landet".⁷⁸ Det kan ikke have været nogen varm fortaler for en demokratisering af det danske samfund, der har skrevet ovenstående. Man kan også tage så meget hensyn, at ens eget standpunkt går i opløsning.

Hensynsfuldhed og forsigtighed i forhold til partiledelsen var ellers ikke det, der karakteriserede Kiddes udtalelser. Han mente, at det var Højres opgave at fremsætte sit eget forslag eller gennemgribende ændringsforslag og derved søge ændringerne begrænset mest muligt. På den måde skulle Højre medvirke til at skabe en forfatning, „der er i god Forstand konservativ, det vil sige sikrer den enkeltes personlige Frihed, den rolige Samfundsudvikling og den private Ejendomsret".⁷⁹ Kidde gjorde sig også til talsmand for korporatismetanken og foreslog et landsting sammensat af erhvervsrepræsentanter og sagskundskab.⁸⁰

Af sine tilhængere blev Kidde ofte omtalt som „fører". Selv gik han uforbeholdent ind for førerprincippet. Hans alvorligste anke mod Højre var netop, at partiet manglede „en enkelt, anerkendt og taktskildig dygtig Fører", der kunne udnytte og øge den gode vælgertilslutning, som partiet havde.⁸¹

I sin nekrolog over Estrup var det netop dennes føreregenskaber, han fremhævede: „For os unge inden for Højres Rækker staar Navnet Estrup med Glansen om sig fra den Tid, da Højre var et fast og mægtigt Parti, vi saa i ham den eneste Mand, der har mægtet at holde de uensartede Tropper sammen, hvoraf vort Parti bestod og bestaar. Dansk Politik rummer kun saare faa Navne med Klang; Estrups var et af de faa".⁸²

Kidde hyldede Estrup for hans fremsynethed på jernbanebyggeriets område og for hans økonomiske politik, der bragte balance på statsbudgettet: „... med Dygtighed styrede han Landets Finanser gennem en femtedel Aarhundrede, afbetalte paa Statsgælden og bragte Balance til Veje ... Man forstaar til fulde den Harme, der greb ham, Initiativets, Fremskridtets, Arbejdets Mand, da han stilledes over for den danske stagnerende Sump, den Opposition, der uden Enighed, ført uden Dygtighed, splittet af Førernes gensidige Kævl og Misundelse, slog ned, hvad han førte frem, fornægtede Livets Ret og viskede bort

alt det nye, som han havde Viljen til at føre igennem ... Til Kamp kræves store Førere og fast Disciplin, og desværre raader vort Parti ikke længer derover. Vor Opgave bliver da at arbejde videre i Pagt med det, der var det største hos vor afdøde Fører: Hans Forstaaelse af Fremtidens Krav ..."⁸³ Her er formentlig nævnt alle de egenskaber, som konservative regner for dyder: arbejdsomhed, sparsommelighed, initiativ, teknologisk bestemt fremskridtsforståelse, individualistiske personlighedstræk og førerpositionen.

Dengang var førerprincippet ikke kompromitteret, som det er blevet siden, og der er næppe tvivl om, at det førerportræt, som Kidde ma-nede frem i sin Estrup-nekrolog, var et politisk ideal, han selv stræbte efter at virkeliggøre.

En sag skulle i årenes løb skabe særlig forbitrelse hos de unge konservative, og mere end nogen anden kom den til at markere forskellen mellem de konservatives og de radikales holdning til grænse-spørgsmålet.

Det var den såkaldte Rubin-sag.

I august 1911 bragtes i det tyske tidsskrift „Preussische Jahrbücher“ en artikel om det dansk-tyske forhold. Artiklen var blot signeret „Ein Däne“. Heri afskrevs de danske krav på en grænserrevision, og det skete med et ordvalg, der måtte skabe røre: „Det er kun Taaber og Folk uden Indflydelse, der i Danmark tænker paa en Genopvækkelse af Paragraf 5 eller lignende“.⁸⁴

Artiklen skulle være en gestus over for Tyskland i det gode nabo-skabs ånd, og det viste sig, at den var blevet godkendt på forhånd af ministeriet Klaus Berntsen og gennemlæst af Niels Neergaard og den nordslesvigske rigsdagsmand H. P. Hanssen samt flere andre. Den danske gesandt i Berlin har formentlig sørget for, at den er blevet bemærket på rette sted, men det var naturligvis i Danmark, den vakte opsigt.

I konservative kredse – det var jo her tåberne og folk uden indfly-delse måtte findes – rejste der sig en storm. Under den efterfølgen-de polemik kom det frem, at forfatteren var daværende generaldi-rektør for toldtaten, senere nationalbankdirektør Marcus Rubin. I en officiel erklæring tilkendegav regeringen, at den delte artiklens ho-vedsynspunkter. Senere gjorde ministeriet Rubin til kommandør af Dannebrog som et plaster på det sår, som røret mentes at have på-ført ham.⁸⁵

I oktober 1911, i februar 1912 og igen i 1914 tog Kidde sagen op

og angreb Rubin for „den Arrogance, hvormed den Kreds, hvortil Generaldirektøren hører, altid ynder at udtrykke sig ...“.⁸⁶ Han langede også ud mod ministeriet Berntsen og mod den konservative rigsdagsgruppe.

Sidstnævnte spurgte han: „Er det virkelig Meningen, at man vedblivende vil yde Ministeriet Klaus Berntsen en uforbeholden Tilslutning til dens „Neutralitets- og Udenrigspolitik“. Er det virkelig Meningen, at det konservative Parti ved ikke bestemt at afæske Ministeriet en Redegørelse vil gøre sig medansvarlig i denne Politik? Her maa indenrigspolitiske Hensyn vige, der gælder kun eet Hensyn, Hensynet til et Folks Bevidsthed om Nationalitetens Værdi“.⁸⁷

Ovenstående er skrevet i januar 1912 i Nordslesvig, hvor Kidde opholdt sig for at følge valget til den tyske Rigsdag – i øvrigt det første, hvor det kunne ses, at den hidtidige danske nedgangslinje var vendt.

For de unge konservative har det været et chok, at en venstre regering har kunnet godkende artiklen, og at Højre ikke heraf tog anledning til at undsige ministeriet. På offentligheden har sagen kun kunnet efterlade det indtryk, at ikke blot de radikale, men også de to borgerlige partier af hensyn til forholdet til Tyskland afskrev det danske Sønderjylland. Fra da lagde Kidde Klaus Berntsen for had, og Højres vattede stilling i sagen har skuffet ham dybt og yderligere overtødet ham om, at partiet måtte erobres og laves om.

I 1914 tog Kidde atter Rubin-sagen op: „Det er godt og vel to Aar siden, den højtstaaende danske Embedsmand, daværende Generaldirektør Marcus Rubin, skrev sin af Regeringen vellønnede Artikel om det nordslesvigske Spørgsmaal ... hvori han kort og godt brød Staven over den nationale Kamp ... Men hvad kendte Hr. Rubin til det Spørgsmaal, han med hele sin videnskabelige Autoritet udtalte sig om? Intet – absolut intet? Hr. Rubin var simpelt hen fuldkommen ubekendt med Tilstandene i Nordslesvig – mere uvidende derom end den Student, der vender tilbage efter for første Gang at have tilbragt en Maa nedstid af sin Sommerferie dernede“.⁸⁸ Kiddes artikel sluttede med en hyldest til danskhedens seje kamp i grænselandet: „Stilfærdigt, men sikkert skrider Arbejdet fremad og det, der bærer Værket og gør Arbejdsdagen glad, det er Bevidstheden om sin gode Ret, og det er det Fremtidshaab, som ingenlunde kan slukkes, saa langt der findes Mænd, hvis Tanke er dansk“.⁸⁹

Det var Kidde, når han var bedst. Her satte den 25-årige stud.polit. den anerkendte økonomiske historiker og estimerede nationalbank-

direktør på plads i en sag, hvor denne havde vovet sig ud i noget, han ikke vidste nok om. Kidde havde jo ret. Ikke alene i den banale forstand, at historien få år senere artede sig så heldigt, at han fik ret. Han havde også ret i, at Rubins viden om spørgsmålet var ringe, og i hvert fald meget mindre end Kiddes egen. Der var både kraft, snert, harme og varme i hans indlæg. Man forstår, hvorfor Kidde kunne få tag i de unge. Man forstår også, hvorfor han kunne vinde respekt blandt ældre og samarbejde med dem som ligemand, sådan som tilfældet var i To Løvers bestyrelse, hvor hans indsats vandt bred anerkendelse.

Det er allerede omtalt, at Kidde mente, at Højres ekspansionsmuligheder især var at finde på landet. Sine synspunkter herom udviklede han i en artikelserie i dagbladet „Vort Land“. Her hed det, at der ikke var nogen anden samfundsklasse, for hvem den private ejendomsrets ukrænkelighed i højere grad var en selvfølge, end den danske bondestand. Den dag, den kom til at mærke, at den radikal-socialistiske politik i sidste instans ville få konsekvenser for ejendomsretten til jorden, ville den jordejende landbostand slutte op om konservatismen. Når tjenestekarle og piger begyndte at organisere sig, ville bønderne få øjnene op for socialismens farer, og så ville den udglidning fra Venstres rækker, som allerede var i gang, for alvor tage fart.⁹⁰

Vi må huske, at ovennævnte blev skrevet, da valgsystemet var flertalsvalg i enkeltmandskredse, som favoriserede landdistrikterne på byernes bekostning. Det var Kiddes mål, at Højre skulle blive stort nok til at få regeringsmagten. Vejen til dette mål gik via en erobring af landbostanden. Hvad der i så fald skulle blive tilbage til Venstre, udtalte han sig ikke om, men Kidde har sikkert ment, at der kun var plads til ét stort borgerligt parti – nemlig hans eget.

Førerprincippet, nationen, jorden og ejendomsretten var grundpillerne i Kiddes konservatisme. Omsat til slagord havde hans ideologi lighed med den „Blut-und-Boden“-politik, som nogle år senere vandt stærkt frem i Tyskland.

I flere henseender var de første tiår af det tyvende århundrede en vækstperiode for konservatismen. Herom vidner tilslutningen til ungdomsbevægelsen. I samme retning kan man tolke den højredrejning, der fandt sted inden for partiet Venstre. Det er ligeledes værd at bemærke, at det parlamentarisk svage Højre formåede at samle flere stemmer end de radikale og ikke meget færre end Venstre og Social-

demokratiet. I samme retning peger endelig, at den konservativt dominerede Studenterforening blomstrede op, mens det i 1880'erne og 1890'erne så vitale Studentersamfund gik i opløsning.

Ideologisk set var konservatismen i offensiven, selv om højrepartiet ikke fik ret meget ud af det. Det er allerede nævnt, at der kan ligge en selvmodsigelse i at ville tale om „konservativ ideologi“. Konservatismen har ikke nogen vision om fremtiden, og den behøver derfor heller ikke nogen teori om, hvordan fremtidens samfund skal se ud.

Konservatismen har imidlertid i høj grad et værdimæssigt indhold. De egenskaber, Kidde tillagde Estrup, udgør en del af de værdier, som konservative sætter højt. Andre er vedhæng til de menneskelige kollektiver, der af konservative som regel betegnes stat, nation eller folk. Det er i denne forbindelse, at Kiddes indstilling til forsvar og Sønderjylland kommer ind i billedet.

Nu er det nok overdrevet at kalde Kidde for en konservativ ideolog, dertil var han for meget praktiker, og hans synspunkter blev som regel fremsat i tilknytning til konkrete politiske situationer.

Men der var på Kiddes tid en samfunds- og kulturkritiker, magister Harald Nielsen, der med fuld ret kan betegnes som konservativ ideolog – formentlig den eneste vi har haft her i landet.

Harald Nielsen var ca. 10 år ældre end Kidde. Tiden mellem århundredskiftet og 1920 var nok hans mest frugtbare år. I den periode udgav han en række afhandlinger om politik og almene samfundsforhold. Med støtte fra Alex. Foss udgav han endvidere det indflydelsesrige tidsskrift „Ugens Tilskuer“.

Der er grund til at placere Harald Nielsen i forhold til andre af samtidens åndsretninger, fordi det uddyber vor forståelse af, hvor skarp og omfattende modsætningen dengang var mellem radikalismen og konservatismen.

I lighed med mange intellektuelle på den tid havde Harald Nielsen oprindelig været radikal. Imidlertid udviklede han sig i reaktionær retning bl.a. i protest mod det naturalistiske menneskesyn, som lå bag Georg Brandes og „Det moderne Gennembrud“.

I sidste del af 1800-tallet var naturalismen blevet den herskende retning inden for dansk åndsliv. Den var karakteriseret ved betoning af fornuft, forstand og en naturvidenskabelig sandhedssøgen – deraf navnet. Indtil vore dage har den overlevet i den videnskabsteoretiske retning, der under betegnelsen „positivisme“, har været stærkt kriti-

seret fra navnlig marxistisk hold på universiteterne. Det er tankevæk-kende – eller ironisk – at positivismen i dag kan betragtes som en højreretning, der angribes fra venstre, og at kritikken minder om de indvendinger, Harald Nielsen rejste mod naturalismen.

Politisk fandt retningen udtryk i Det radikale Venstre. Hvad Georg Brandes betød for den finkulturelle udvikling, betød Edvard Brandes, Viggo Hørup og P. Munch for den politiske. I dagbladet Politiken, der var grundlagt i 1884, fandt de to strømninger et fælles talerør.

Oprindeligt var radikalismen som politisk retning opstået som en reaktion mod nationalliberalismen. Resterne af nationalliberalismen havde overlevet i det godsejerdomimerede Højre. Med systemskiftet i 1901 syntes Højre imidlertid nedkæmpet. Tilbage var kun et splittet og modløst parti uden tro på sin egen fremtid.

Det var den sejrende naturalisme og radikalismen, som dens poli-tiske udtryk, Harald Nielsen vendte sig imod. Det ville være fejlagtigt at kalde ham romantiker, men det var dog flere af romantikkens vær-dier, han genoplivede. Over for radikalismens fornuftstro og viden-skabelighed satte han instinkt og moral. Pligt og hensigt var for ham vigtigere end resultatet.

Ingen steder kom hans holdning tydeligere frem end i hans syn på forsvaret. Hans standpunkt var et mere konsekvent modstykke til Hø-rups „hvad skal det nytte“ end Højres teknisk betonedede argumenter om fæstningens betydning.

Det afgørende for Harald Nielsen var de moralske konsekvenser af henholdsvis at forsvare sig eller lade være.⁹¹ Hans standpunkt var Christian Richardts „Kæmp for alt, hvad du har kært, dø, om saa det gælder“.⁹² Ikke sejren, men viljen til at kæmpe for sin ret, var afgø-rende. „En Nation forsvare sig, fordi den er en Nation, og den er en Nation, fordi den forsvare sig“.⁹³

Dette synspunkt var også Kiddes og Christmas Møllers. Og sidst-nævnte fik lejlighed til den 9. april 1940 at vise, at det stadig var hans opfattelse.

Det var i sådanne holdninger, at Kidde og Harald Nielsen lå på linje. De havde det samme menneskesyn, og det bestemte deres forhold til radikalismen, som begge betragtede som en tilstand midtvejs mel-lem sygdom og degeneration.

Det er ikke til at sige, hvor stor indflydelse Harald Nielsen har øvet på datidens unge konservative. De har utvivlsomt læst ham, og de benyttede ham jævnligt som foredragsholder i Studenterforeningen.

Nogen nær forbindelse har der sikkert aldrig været tale om. Dertil var Harald Nielsen for meget af en enegænger. Vi må nøjes med at konstatere et ideologisk slægtskab, hvis forståelse af konservatismen satte nationale og etiske værdier over de økonomiske.⁹⁴

4 Under verdenskrigen: Kamp og konspiration

4.1 Nu kommer den fagre tid ...

I august 1914 brød den krig ud, der senere skulle få navnet første verdenskrig.

De værnepligtige var blandt de første i Danmark til at mærke krigen. Sikringsstyrken blev indkaldt – en forsigtig omskrivning for det mere militante „mobilisering“. Mange konservative studenter gjorde tjeneste i Akademisk Skyttekorps. Korpset holdt mønstring den 1. august om morgenen foran Statens Museum for Kunst, i hvis kælder korpset havde munderingsdepot.

Ved hærloven af 1909 var der åbent adgang for de frivillige korps til at tegne kontrakt med krigsministeriet om at indgå i mobiliseringsplanerne. Til gengæld ydede ministeriet tilskud til udrustning og udstrustning af mandskabet.¹ En sådan kontrakt havde Akademisk Skyttekorps tegnet i 1910. Og nu skulle korpset så vise, hvad det duede til.

Det er næppe for meget sagt – med et lån fra militærverdens sprogbrug – at Akademisk Skyttekorps var „garderregimentet“ blandt de frivillige korps, med alt hvad dette udtryk måtte fremkalde af associationer til faglig dygtighed og militær liderlighed.

Korpset var op mod bataljons størrelse, og det havde betydelig større ildkraft end en almindelig dansk fodfolksbataljon. Det var nemlig forholdsvis rigeligere bevæbnet med det danske Madsen rekylgevær end hærens enheder.² Korpset var formeret i fire kompagnier, en rekylgeværafdeling og to reservekompagnier, i alt ca. 1200 mand. Det havde sin egen baraklejr med øvelsesterræn ved Høje Sandbjerg nord for København.³ Det holdt feltøvelser hver anden søndag. De begyndte inde ved Emdrupvej og Søborghus og endte op ad dagen et sted i det nordsjællandske fædreland.⁴

Victor Pürschel – den senere leder af Det konservative Folkepartis folketingsgruppe – var ivrig skytte. Han har givet en levende skildring af ånden i korpset på hans tid. „Det der holdt Korpset oppe var Overbevisningen om, at selv et lille Folk har Pligt til at gøre en væbnet Ind-

sats for at hævde sin Frihed ...”⁵ Dette var grundindstillingen, men idealerne blev ikke ustandseligt trukket frem i skåltaler og lignende, hvorved de ville være blevet trampet flade. Den slags var der iflg. Pürschel kun lidt af i korpset.

Festerne indledtes med et leve for kongen, og de sluttede med af-syngelsen af Carl Plougs flagsang, hvori også forekom de linjer, der var skytternes motto: „Vi vil ej savnes paa den Dag, da Tærningen om Liv og Død skal rulle i dets Skød”.

Korpsets fester kaldtes „sold”, og de afvikledes under behørig disciplin. Blev lystigheden ved bordene for stor, stødte formanden i sin fløjte, „og der skulde da indtræde en saadan Stilhed, at enhver, selv i den fjerneste Krog af Salen, kunde høre en Knappenaal falde fra Formandens Haand ned paa en Tallerken”.⁶ Mange i korpset praktiserede den gamle nordiske skik med som morgenhilsen at løfte den strakte højre arm og udbryde „hil, hil”. Nogle nåede ikke at få lagt denne skik af i rette tid.

Det var i dette korps, at mange konservative studenter fik deres første og i talrige tilfælde også eneste militære erfaringer.

Straks ved mønstringen stillede korpset ca. 200 mand. De blev sendt ud til et sted, som Ole Bjørn Kraft i sine erindringer kalder „Vestfronten”. Det havde aldeles intet med Marne eller Verdun at gøre, men lå ved Glostrup, der hvor vestmotorvejen i dag gennemskærer Estrups gamle fæstningsvold.

Den 4. august oprettede korpset en ekstraordinær rekrutskole på ca. 260 mand af studenter fra tidligere årgange, og den 10. september oprettedes den ordinære rekrutskole på ca. 250 mand af årets russer. Akademisk Skyttekorps havde dermed mere end 500 mand under uddannelse – ikke nogen ringe opgave for en fritidshær. Det betød en ekstraudgift på 40.000 kr. til indkøb af udrustning. Pengene blev forholdsvis hurtigt skaffet ved private indsamlinger.⁷ En tid overvejede korpsschefen, kaptajn i hæren og chef for efterretningsvæsenet Erik With, at oprette et feltlazaret på 50 senge i Studenterforeningens gymnastiksal. Her skulle de sårede fra vestfronten behandles. Det blev dog ved tanken.⁸

Fra chefen til yngste rekrut har korpset været besjælet af en ildhu, der slog ud i lys lue ved det forjættende budskab om krigsudbruddet. Nu ventede der nogle raske måneder med et liv for rigtige mandfolk. Det fortælles, at de krigsførende landes unge drog syngende ud til et liv som frontsvin i skyttegravenes helvede af blod og pløre,

rotter og lus, fordi de drømte om en helteindsats og regnede med at komme hjem til jul.

Begge dele havde man nemlig fortalt dem.

Det er formentlig den samme naive nationale begejstring, der greb de danske studenter og skytter. Herom kan man læse i Ole Bjørn Krafts skildring af augustdagene i 1914. Natten forud for mønstringen var han hastet hjem fra en ferie i Nørresundby. Om bord på dampen lå han i forstavnen og stirrede op i sommernattens stjernehimmel og drømte om fremtiden, „den kedelige hverdag var forbi ... Nu kommer Sønderjylland hjem“, mente han senere at have tænkt den nat.⁹

På mønstringspladsen mødte han sine gamle venner fra Studenterforeningen, Aage Kidde og Christmas Møller. De havde også måttet ile hjem fra Jylland. For en tid var gammelt nag glemt. Grebne af stundens alvor trykkede de hinandens hænder.

Op ad dagen så Kraft fra Langelinje flåden stikke til søs. Et par år før havde han være frivillig lærling. „Jeg havde en stor klump i halsen. Der skulle jeg have været om bord. Der var mine lærlingekammerater, allerede unge søløjtnanter, mænd med kommando – og her stod jeg, studenten, sektionsfører 653 Kraft. Det var svært, men jeg var dog med, en der bar våben for fædrelandet. For unge radikale er hele denne tankegang måske ganske uforståelig, men den var dyb alvor og livsindhold for mine kammerater og mig“.¹⁰

Senere på dagen tog Kraft iført fuld mundering op til sin mormor i Snekkersten for at hente lidt økonomisk forstærkning til feltlivet. Stundens alvor og uniformen har sikkert manet hende til rundhåndethed. – Det kunne jo være sidste gang. – Onkler, tanter og yngre beundrere håndtrykkede og fulgte frontkæmperen til stationen på hans rejse til krigen ved Glostrup.

Christmas Møller har været grebet af den samme stemning som Kraft: „Augustdagene 1914 stod for mig, indtil jeg oplevede den 9. April og Aarene derefter, som den største nationale og folkelige Oplevelse ... Der var en højtidelig Stemning over hele Situationen. Vi følte en Nationens Samhørighed, som vi ikke havde oplevet tidligere ... Den 5. August kom derfor til at staa for mange af os som den store Dag i vort Liv. Selv Genforeningens lykkelige Dage havde ikke den Glans over sig som den 5. August“.¹¹

Disse udførlige citater fra unge konservatives erindringer om krigs-udbruddet siger sikkert meget om de stemninger og følelser, der ka-

rakteriserer fænomenet nationalisme. De kan derfor uddybe vor forståelse af, hvad det er, der sker, når emotioner tages i en politisk sags tjeneste på en måde, så de for den enkelte – som Kraft udtrykker det – får karakter af „livsindhold“.

Isoleret betragtet kan disse følelser nemlig ikke siges noget negativt på. Hvad der gør dem problematiske er den sociale situation, der udløser dem, og den politiske udnyttelse, som dermed finder sted. Det, der da sker, er, at glæden ved fællesskabet truer med at blive til fremmedhad; beredvilligheden til at ofre sig tenderer mod at kamme over i destruktion og drab; og ønsket om ansvar udvikler sig mod herske- og magtsyge.

Der kan være tale om en art sublimering, hvor et uudnyttet følelsespotentiale bryder ud og engagerer den enkelte i en politisk sag. Sker det for mange – måske for store dele af en befolkning – på én gang, kan det afstedkomme politisk/hysteriske massefænomener, som vi så hærge i mellemkrigstidens Europa. Man kunne tænke sig, at forklaringen på sådanne kollektive rørelser skulle søges i den forudgående periodes opdragelsestradition, der måske har hindret dette følelsespotentiale i at blive kanaliseret ud i de nære relationer.

I hele august asede Kidde, Christmas Møller, Kraft og deres kammerater med at gøre „Vestfronten“ klar. De fældede træer og oprettede spærringer, og måske rev nogle af dem sig til blods på pigtråden. I de første dage marcherede skytterne de 12 kilometer frem og tilbage. Senere fik de lov til at køre med toget.

Kidde blev dog hurtigt taget fra fæstningsarbejdet for at blive skydelærer ved rekrutskolen. I december blev han halvdelingsfører, og i 1916 blev han delingsfører.¹² Christmas Møller derimod var en u-hjælpelig civilist. Han passede sin skyttetjeneste af pligt og for at være „sikker paa at være med, om Krigen skulde komme. Jeg var vist en nogenlunde ordentlig Menig – men ikke god som Underofficer“.¹³ Det militære liv var ikke noget for ham, hvad man faktisk godt kan se på fotografier, hvor han optræder i uniform.

Da krisen omkring mineudlægningen den 5. august var overstået, var den umiddelbare krigsfare for Danmarks vedkommende drevet over. „Og så blev det hele afblæst“, skriver en skuffet Kraft, „vi blev sendt hjem igen. Det var antiklimaks – en kold spand vand over hovedet. Ned på jorden og dagligdagen“.¹⁴ For Kraft og de fleste af hans kammerater betød demobiliseringen tilbagevenden til hverdagen. Forbi var det korte militære eventyr. Hjemme ventede de triste

studiers uheroiske trummerum.

For Kidde og Christmas Møller blev det imidlertid ikke hverdag igen. Nu skulle der åbenbart føres krig på længere sigt, og så var det ikke skyttegravning ved fronten, men politisk muldvarpearbejde i baglandet, det drejede sig om.

4.1.1 *De unge løver går i krig*

Efter verdenskrigens udbrud ændrede det ungdomspolitiske arbejde karakter – eller rettere Kidde og Christmas Møller omprioriterede deres indsats. Den blev i de følgende år koncentreret om de sønderjyske foreninger og om Studenterforeningen.

Arbejdet i Højres Ungdom blev derimod i nogen grad forsømt. Fra juni 1914 til årets udgang kom medlemsbladet ikke. Og da det atter udkom, blev det klart tilkendegivet i lederen, hvad de unge højrefolk nu lagde vægt på: „I en Tid som denne er det afgørende Spørgsmaal for alle ... Krigen og her navnlig Danmarks Stilling ... Stor Interesse kan man ikke afvinde de indenrigspolitiske Spørgsmaal i Øjeblikket“.¹⁵ Synspunktet kunne stå som overskrift for Kiddes og Christmas Møllers arbejde i de følgende år. Nu gik det ud på at undergrave det radikale ministeriums neutralitetspolitik. Det blev sagt rent ud af Christmas Møller i en artikel i Højres Ungdom, „Gemt er ikke Glemmt“.

Overskriften hentydede til den officielle tavshed om Sønderjylland, som regeringen havde påbudt i neutralitetens navn. For ministeriet var neutraliteten ikke blot det officielle Danmarks politik. Den burde være hele folkets sag. Derfor gjorde ministeriet, hvad det kunne for at lægge bånd på pressens ytringer om emner, der formodedes at kunne skade forholdet til Tyskland. Blandt disse havde Sønderjylland høj prioritet. Ministeriet frygtede, at det officielle Danmarks overholdelse af de folkeretslige neutralitetsregler næppe var nok til at fjerne den mistillid, som Tyskland nærrede til Danmarks hensigter. Den tyske mistillid skyldtes netop grænsespørgsmålet, ministeriet mente derfor, at enhver omtale i offentligheden af sønderjyske forhold, kunne skade.

Det var denne udlægning af neutralitetsbestemmelserne, Christmas Møller vendte sig imod. Han mente, befolkningen havde ret til inden for lovens rammer at udtrykke sine sympatier og antipatier „... med andre Ord til at hævde sit Standpunkt om, hvilken af Parterne, man ønsker Sejren“.¹⁶ Og ingen kunne, mente han, være i tvivl om, i hvilken retning 99% af den danske befolknings ønsker gik. En

forståelse mellem Danmark og Tyskland går over Nordslesvig, hed det videre. Derfor måtte regeringens fortolkning af neutralitetsreglerne brydes, og hvis ikke det kunne lade sig gøre, måtte den gå af. Til slut hed det: „Altskernes Feltraab „Fra Skagen til Adria“ er ikke glemt. Hvad Tyskland saeede i danske Sind, det har vokset sig stærkt, og Sommerdagens Susen i det danske Korn, den hvisker kun et: Vi tror Eder ikke!“¹⁷

For Kidde og Christmas Møller har krigen betydet et „nu eller aldrig“ med hensyn til Sønderjyllands genforening med Danmark. Lige fra krigen begyndelse betragtede de derfor bekæmpelsen af ministeriets neutralitetspolitik – som deres vigtigste opgave. Vi må i denne forbindelse huske, at ingen ventede, at krigen ville vare særlig længe. Derfor er der heller ikke noget at sige til, at de skød alle andre opgaver til side for at koncentrere deres kræfter om den sønderjyske sag. Det var nu, opinionen skulle forberedes, så den var rede til at rejse det krav om en grænseændring, som de håbede ville blive udgangen på krigen.

Månederne gik imidlertid og blev til år, mens krigen bare fortsatte, uden at nogen afgørelse var i sigte. Det, der fra deres side utvivlsomt var tænkt som nogle måneders koncentreret indsats, blev til års rutine.

Via sit medlemskab af To Løvers bestyrelse blev Kidde en drivende kraft i det antiministerielle arbejde, som denne forening kastede sig ud i, mens Christmas Møller efterhånden overtog det meste af ansvaret for den daglige ledelse af det konservative parti i Studenterforeningen.

I sit værk om konservativ ungdom påpeger Aksel Møller, at der indtraf et fald i aktiviteten inden for Højres Ungdom efter krigsudbruddet. Han nævner de store rørelser, som i krigen tid gik over landet, og som navnlig fængede i store dele af den konservative ungdom: kritikken af neutralitetspolitikken, agitationen for en aktiv indsats for danskheden i Sønderjylland, kampagnen mod salget af De vestindiske Øer samt fremvæksten af genrejserbevægelsen „Det unge Danmark“. Aksel Møller undrer sig over, at disse bevægelser tilsyneladende gik uden om konservativ ungdom: „Læsningen af de efterladte Forhandlingsprotokoller giver ikke det mindste Pust af dette store nationale Røre. Det var, som om Ungdomsorganisationen slet ikke levede med i det ... Maaske skyldtes det Kidde og Christmas Møllers Syn paa Forholdet mellem Parti og Ungdom, at de holdt Partiets Ung-

domsorganisation i Baggrunden. De vilde ikke forstyrre Partiets Cirkler".¹⁸

Det er ideelt tænkt, men det er fjernt fra virkeligheden. Kidde og Christmas Møller holdt sig ikke tilbage, fordi de frygtede at komme til at genere partiet. Der er tværtimod tale om, at de havde tabt tålmodigheden med en partiledelse, som de fandt alt for forsigtig og defensiv i det nationale spørgsmål. Den mistillid, som de siden Rubinsagen havde næret til Højres ledelse, ændredes efter krigen til direkte ringeagt. Partiledelsen prioriterede nemlig indenrigspolitikken højt, og den gik oven i købet i grundlovsforlig med det radikale ministerium. Det var set med deres øjne utilgiveligt. De mente, at det bidrog til at styrke ministeriet, og efter deres mening burde partiet i stedet have sat alle kræfter ind på at søge at få det fjernet.¹⁹

Da den konservative rigsdagsgruppe så oven i købet i januar 1916 rettede henvendelse til ministeriet om at udskyde det valg, der var berammet til foråret, fandt de, at målet var fuldt. På et repræsentantskabsmøde i partiet kort efter stillede Kidde forslag om en dagsorden, der misbilligede rigsdagsgruppens optræden, og det lykkedes kun med nød og næppe at overtale ham til at trække den tilbage.²⁰

Når mange af krigstidens nationale rørelser tilsyneladende gik uden om Højres Ungdom, skyldtes det altså ikke, at Kidde og Christmas Møller ville undgå at genere partiet, men at ungdomsorganisationen ikke var et særlig velegnet forum for det antiministerielle arbejde, som de efter krigsudbruddet anså for det vigtigste. Her var Studenterforeningen og de sønderjyske foreninger af større betydning. Begge steder færdedes mange mennesker med politisk indflydelse, der kunne samles i et fælles had til ministeriet Zahle.

Ved krigsudbruddet skete der for første gang en egentlig arbejdsdeling mellem Kidde og Christmas Møller. Kidde koncentrerede sig om det antiministerielle arbejde i To Løver. Studenterforeningen blev Christmas Møllers ansvarsområde. Kidde trak sig ganske vist ikke helt ud af studenterforeningspolitikken, men han opgav de poster, der krævede, at han daglig var til stede.

I den officielle meddelelse herom i Studium hed det, at han agtede at hellige sig „privat arbejde“. Mange har sikkert antaget, at det var den 26-årige stud.polit.s omskrivning for, at han nu endelig ville til at gøre noget ved sine studier. Hidtil havde han drevet det til en eksamen i filosofikum, og han syntes godt på vej til en karriere som evighedsstudent, og det var hans modstandere i foreningen begyndt at

bruge imod ham.

Ingen har formentlig haft fantasi til at forestille sig, at det var det stik modsatte Kidde forberedte sig på. Han forberedte sig på at føre krig mod det radikale ministerium.

4.1.2 *Borgerskabet går i krig*

Et af de steder i Danmark, hvor krigen kom til at påvirke det daglige arbejde, var i den sønderjyske forening To Løver.

To Løver – navnet skyldes de to løver i det slesvigske våben – var blevet stiftet i 1888 af en kreds af konservative akademikere med tilknytning til Studenterforeningen.²¹ To Løver afholdt sine medlemsmøder i Studenterforeningen, og i husets kælder havde den et bestyrelseslokale i daglig tale kaldet „løveburet“. Uden love og derfor også uden en udtrykkelig formålsparagraf var det bredt formuleret foreningens opgave på enhver måde at gavne og styrke danskheden i grænselandet.

Som årene gik, og Tysklands magt øgedes, svandt imidlertid udsigterne til en grænseændring, og dermed syntes gejsten i nogen grad at være gået af To Løvers arbejde. Den danske udenrigspolitiske tilpasning til den store nabo mod syd skabte både vrede og modløshed i de nationale kredse, som samledes om foreningen. Det er klart, at det sønderjyske arbejde led herunder.

Den ledende kraft i bestyrelsen var næstformanden, rektor ved Efterslægtsselskabets skole H. P. Hansen.²² Sammen med sin nære ven, overkirurg Ionas Collin, var det ham, der øvede den afgørende indflydelse på foreningens aktiviteter. Uden om dem var der en talstærk bestyrelse af ældre velrenommerede akademikere. Det unge blod i bestyrelsen repræsenteredes af Kidde og Christmas Møller, der begge var kommet til via deres arbejde i Heimdal.

Det første bestyrelsesmøde efter krigsudbruddet afholdtes den 15. september. Her besluttedes det under hensyntagen til situationen indtil videre ikke at afholde medlemsmøder, men arbejde videre privat. Man enedes også om at suspendere bestyrelsesmøderne, men „at mødes til Drøftelse i Lokalet hver anden Tirsdag“.²³

På papiret så det altså ud som om arbejdet blev stillet i bero, men i virkeligheden var det det modsatte, der skete. Hidtil havde man holdt bestyrelsesmøder hver anden måned, for fremtiden skulle man mødes hver anden uge, blot kaldte man det noget andet.

Hvis der var noget, man i To Løver havde forstand på, så var det

at arbejde i det skjulte. Den tyske undertrykkelse af danskheden i Sønderjylland bevirkede, at bestyrelsen i årevis havde været vant til at arbejde i den grå zone mellem det direkte forbudte og det kun delvis tilladte. Meget af foreningens korrespondance var stemplet fortroligt. Frygt for repressalier fra de prøjsiske myndigheder både mod de danske i Sønderjylland og mod foreningens arbejde i landsdelen var årsagen til denne forsigtighed.

Frygten var ikke ubegrundet. I 1906 havde man fra officielt tysk hold forsøgt at få danske myndigheder til at forbyde foreningen. Det var ganske vist ikke lykkedes, men det var givet, at tyskerne havde et godt øje til de kredse, der aktivt støttede danskheden syd for grænsen.²⁴

Til disse vanskeligheder kom efter krigsudbruddet hensynet til den danske neutralitetspolitik. Hvad ville den danske regering for fremtiden betragte som uforeneligt med den officielle udenrigspolitik, og hvad kunne få lov at passere?

I december er man åbenbart faldet til ro. Drøftelserne kaldes atter bestyrelsesmøder, og de refereres i protokollen. Det første fandt sted den 10. december. H.P. Hansen foreslog, at man udsendte en meddelelse til medlemmerne om „Bestyrelsens Syn paa Foreningens Stilling og deri meddelte, at man vilde sende Bøger til sønderjydske Krigsfanger og opfordre Medlemmerne til at holde de sønderjydske Dagblade“.²⁵ Nogen var betændelige herved, men man enedes om ikke at spørge myndighederne.

Baggrunden var, at et stort antal dansksindede sønderjyder – i løbet af hele krigen drejede det sig om ca. 30.000 – måtte aftjene deres værnepligt som tyske soldater. Ca. 6000 faldt, og ca. 500 deserterede til Danmark. Allerede i de første måneder endte en del i krigsfangenskab.²⁶ Straks ved krigens udbrud var det blevet kendt, at tyske soldater af polsk og alsacisk herkomst fik en fortrinsstilling i de franske lejre, og nu søgte man at udvirke en lignende ordning for de danske sønderjyder.

Indsatsen for de unge sønderjyder, hvad enten de var endt som krigsfanger i Ententens lejre, eller de som desertører illegalt var rejst til Danmark, blev i de følgende år grundpillen i To Løvers arbejde. Desertørerne blev registreret, afhørt og skaffet beskæftigelse i Danmark. Hurtigt må det være dæmret for et lyst hoved, at der ad denne vej kunne indhentes oplysninger af efterretningsmæssig værdi for Ententen.²⁷

På mindre end et år udbyggedes et efterretnings- og informationsnet, der havde forgreninger til den franske legation i København og derfra videre til det franske udenrigsministerium. En anden forbindelse knyttedes via slægtskabsforhold mellem dansksindede i Sønderjylland og danske i kongeriget. Endelig blev der optaget kontakt med særligt regeringsfjendtlige oppositionspolitikere på Rigsdagen, som blev forsynet med fortrolig information, der kunne bruges i kritikken af ministeriets neutralitetspolitik.²⁸

I de første år var To Løvers bestyrelse nervecentret i denne virksomhed, og der går en lige linje fra arbejdet for de sønderjyske desertører og krigsfanger, der påbegyndtes i 1914, frem til den konspiration, der med oberstløjtnant Erik With som bagmand i 1920 formåede Christian X til at afskedige ministeriet Zahle, hvorved Påskekrisen udløstes.

Der var tale om et illegalt arbejde, hvis formål var en systematisk undergravning af landets officielle udenrigspolitik. Der er ingen tvivl om, at deltagerne havde stået til alvorlige straffe, hvis det var kommet frem, hvad de gav sig af med, men det lykkedes dem i forbausende grad at hemmeligholde det.²⁹

Det første skridt på illegalitetens vej blev taget en af de første krigsmåneder, da H.P. Hansen og Ionas Collin aflagde en visit i den franske legation for at bevidne Frankrig deres sympati og udtrykke deres tillid til Frankrigs sejr. Det blev ifølge Collins eget senere udsagn indledningen til et mangeårigt og tillidsfuldt samarbejde mellem ham og Frankrigs skiftende diplomatiske repræsentanter her i landet.³⁰

Bestyrelsesmedlemmerne i To Løver havde nogenlunde samme indstilling til ministeriet Zahle, som modstandsbevægelsen under anden verdenskrig havde til regeringen Scavenius. Collin udtrykte sit syn på det radikale ministerium således: „... jeg følte mig i vort Arbejde lige saa fjendtlig over for Danmarks officielle Regering som over for vor tusindaarige Fjende mod Syd. Min Overbevisning var ... at Danmarks Vel blev slet røgtet af Ministeriet Zahle, og at navnlig Sønderjyllands Sag ikke let kunde være i daarligere Hænder. Jeg fandt mig ikke paa nogen Maade bundet af den officielt erklærede Neutralitet, men saa snarere i den en Opfordring til ... naar Mulighed gaves, at stille mig til Disposition for Frankrig og dets Forbundsfællers Sag ...“³¹

Kidde var manden bag en anden af To Løvers sonderinger over for det officielle Frankrig. Først på sommeren 1915 rejste hans gode bekendt fra Studenterforeningen greve Bent Holstein til Paris. Holstein

havde gjort tjeneste i det danske diplomati, og i Paris opsøgte han gamle bekendte i det franske udenrigsministerium samt Franz von Jessen, der var Berlingske Tidendes korrespondent i byen. Jessen, der var meget kritisk over for ministeriet Zahle, havde et utal af forbindelser i den franske hovedstad. De kom nu Holstein til gode. Holstein skrev hjem til Kidde om sine sonderinger, og denne lod oplysningerne gå videre til To Løvers bestyrelse.³²

Det er i dag ikke nemt at gennemskue, hvad der kom ud af Holsteins rejse. To ting står dog fast. Holstein fik Jessen til at udarbejde et memorandum om Ententens syn på den danske neutralitetspolitik, der opfattedes som udpræget tyskvenlig, og om den danske presses ensidige dækning af de udenrigspolitiske forhold. Kidde lod memorandumet, der stillede ministeriet Zahle i et lidet flatterende lys, mangfoldiggøre og fordele til fremtrædende personer i det danske samfund, bl.a. Niels Neergaard og Alex. Foss.³³

Det andet resultat af rejsen var de forbindelser, Holstein knyttede til det franske udenrigsministerium. Både under krigen og efter, da Slesvigs forhold skulle ordnes på fredskonferencen, kom disse kontakter det antiministerielle arbejde til gode.

4.1.3 *Sammensværgelsen smedes*

Den 5. juni 1915 satte Christian X sit navn under den ny grundlov. Dermed havde ministeriet Zahle løst den opgave, hvortil det oprindeligt var blevet udpeget.

Nogen har vel ment, at vejen nu var banet for ministeriets afgang. Blandt disse synes kongen selv at have været. I foråret havde han over for en af sine gamle officerskammerater givet udtryk for synspunkter, der kunne fortolkes i den retning.³⁴ I forbindelse med underskrifthøjtideligheden kom det til et pinligt sammenstød mellem kongen og ministrene, der kan tolkes i samme retning, og som under alle omstændigheder viste, hvor lidt Christian X havde forstået af parlamentarisk tankegang.³⁵

Også oppositionens ledere synes at have vejret morgenluft. J. C. Christensen og Niels Neergaard skal i sommeren 1915 have lagt pres på kongen for at få denne til at udskifte ministeriet.³⁶

I antiministerielle kredse uden for Rigsdagen var der også betydeligt røre. De mange sønderjyske foreninger holdt adskillige fortrolige møder, hvor situationen drøftedes. Et af disse havde haft et sådant forløb, at en regeringsvenlig iagttager mente, at initiativtagerne burde

arresteres, hvis udviklingen fortsatte ad de planlagte baner.³⁷

Kidde synes at have spillet en fremtrædende rolle på disse møder. De var da også ham, der tog initiativet til det næste alvorlige skridt på illegalitetens vej.

Hen på sommeren indkaldte han en lille kreds af håndplukkede personer til fortroligt møde i sin lejlighed på Østerbro. Mødet blev omgivet med så stor hemmelighedsfuldhed, at det ikke har sat sig spor i de samtidige kilder. Vi har kun kendskab til det, fordi en af deltagerne, Jens Sørensen Vanggaard, medlem af Folketinget for Venstre, adskillige år senere nedskrev en beretning om sin andel i den sammensværgelse, der gik forud for påskekrisen.³⁸

Vanggaards beretning begynder med en omtale af mødet hos Kidde, som han fejlagtigt daterer til engang i 1916. Det fandt faktisk sted i slutningen af juli eller begyndelsen af august 1915.³⁹

Til stede var foruden Kidde selv og Vanggaard yderligere fire af Venstres rigsdagsmedlemmer, endvidere kaptajn Arnesen-Kall, der var adjutant hos kongen, kaptajn Erik With, der var chef for efterretningsvæsnet, og formanden for To Løver, rektor H. P. Hansen.⁴⁰

Om formålet med mødet skriver Vanggaard: „Meningen var, at der med Fremtidsmulighederne for Øje skulde knyttes Traade mellem Rigsdag, sønderjyske Foreninger, Sønderjylland og Efterretningstjenesten, senere om muligt suppleret med en udenrigspolitisk Forbindelse. Det hele skulde være af største Hemmelighedsfuldhed, saa Regeringen ikke blev opskræmt, og der blev anvendt stor Forsigtighed m.H.t. Indbydelsen og diskret Mødested, Ankomst og Adgang. Efter en almindelig Meningsudveksling drejede Forhandlingerne sig væsentligst om, hvorledes Virksomheden kunde uddybes og underbygges. Der var i Grunden god Samstemmighed om Formaålet.

Jeg har deltaget i mange Sammenkomster, der ikke skulde meddeles til Modparten, uden at der har været udvist nogen særlig Forsigtighed, men her var Forsigtigheden næsten uhyggelig; navnlig var mine Rigsdagskolleger m.U. af Jensen-Toustrup opskræmte“.⁴¹

Vanggaard sigtede til, at deltagerne skulle komme og gå enkeltvis, og at mødets fortrolige karakter blev stærkt understreget. Tilrettelæggelsen har haft et udpræget professionelt præg, der uden tvivl skyldes With, som Kidde på det tidspunkt havde nær forbindelse med.⁴²

Mødet hos Kidde var ikke et almindeligt informationsmøde af den slags, som der var så mange af på den tid. Hensigten var at skabe en

kreds – en uformel og hemmelig organisation – der var egnet til at lægge ministeriets politik hindringer i vejen og om muligt styrte det. Det sidste var i hvert fald allerede i 1915 Withs tanke.⁴³

I første omgang var det planen at påvirke ministeriets politik i konkrete sager. Meningen var, at ministeriet skulle udsættes for en ubehagelig knibtangsmanøvre, så det kom under pres dels fra en velinformeret opposition på Rigsdagen og dels fra kongen i Statsrådet.

Herom vidner forsamlingens eksklusive sammensætning. Hver enkelt deltager i mødet var særligt udvalgt med henblik på at skulle kunne varetage en bestemt funktion i det påtænkte arbejde. Deltagerne i mødet repræsenterede henholdsvis en brugerside, nemlig rigsdagsmændene og kongens adjutant, og en produktionside, nemlig efterretningstjenestens chef og de to bestyrelsesmedlemmer i To Løver. De sidstnævnte skulle skaffe fortrolige informationer om forsvars- og udenrigspolitiske sager, som skulle videregives til parlamentarikerne og kongen. De skulle fyre dem af i deres drøftelser med ministeriet om konkrete sager.⁴⁴

Den sammensværgelse, der i 1920 førte til kongens afskedigelse af ministeriet Zahle, tog således sin begyndelse med dette møde hos Kidde i 1915.

På mødet hos Kidde var det blevet meddelt, at kredsen skulle udbygges med en udenlandsk forbindelse og med en forbindelse til Sønderjylland. Forbindelsen til Frankrig var ganske vist allerede ved at blive etableret, men forbindelsen til Sønderjylland manglede.

Den fik Kidde etableret i slutningen af august, hvor han var på en uges rejse i Tyskland angiveligt som turist. Turen førte ham via Berlin til Dresden, Leipzig og Prag. Men rejsens egentlige formål var de to samtaler, han under opholdene i Berlin havde med den nordslesvigske rigsdagsmand, H.P. Hanssen. Resultatet heraf er nedfældet i en fyldig rapport, som Kidde skrev straks efter hjemkomsten. Rapporten indeholder desuden mange oplysninger af efterretningsmæssig værdi, navnlig om landbrugsforhold. Der kan ikke være tvivl om, at Kidde før sin afrejse er blevet grundigt instrueret af With om, hvad han især skulle bide mærke i undervejs.⁴⁵

Sidst på sommeren 1915 lykkedes det Kidde at løse endnu en opgave. Han fik hvervet Niels Neergaard til kredsen. Det betød en væsentlig forøgelse af kredsens operationsmuligheder, idet Neergaard i modsætning til Vanggaard og de andre deltagende rigsdagsmedlemmer var medlem af finansudvalget, hvor mange af de vigtigste

politiske spørgsmål blev forhandlet.⁴⁶

I de følgende måneder inddrog Neergaard i kredsens arbejde og deltog i adskillige af dens møder. Det var via ham, at der blev skabt vanskeligheder for ministeriet i en kompliceret sag om forsvarrets ammunitionsforsyning og riffelsyndikatets våbeneksport, som plagede ministeriet det meste af efteråret. Den endte med, at forsvarsminister P. Munch følte sig presset til at lade Tune-stillingen oprette.⁴⁷

Henimod slutningen af november ebbede uroen om disse militære sager ud, men forud var gået et veltilrettelagt stormløb mod ministeriet, der var blevet udsat for pres fra adskillige sider. Sagen førte ganske vist ikke til ministeriets fald, men den havde været ubehagelig nok endda, især for forsvarsminister Munch, hvad hans hasteindkaldelse af de to finansudvalg vidner om. Skildringen af disse begivenheder optager da også en ganske betydelig plads i hans erindringer og i Zahles dagbøger.

Sagen blev den foreløbige kulmination på kredsens arbejde. Herefter fik det en mere efterretningsmæssig og langsigtet karakter. Det sidste skyldtes måske begivenhederne på krigsskuepladserne, hvor det mislykkede engelske Gallipoli-eventyr skød udsigterne til en sejr for Ententen hen i det uvisse.

Kidde selv gled for en tid ud af arbejdet. I april 1916 kom han ind som soldat, men da kredsens ved krigens ophør trådte frem for offentligheden som „Sønderjydske Kreds af 1918“, var han med igen.

Skildringen af denne illegale side af Kiddes arbejde er gjort så udførlig, fordi den er et vidnesbyrd om politiske holdninger og metoder i et af de miljøer, hvor Christmas Møller færdedes. Selv havde han kun en perifer plads i dette system. Han deltog i To Løvers bestyrelsesmøder, hvor nogle af sagerne blev drøftet, og ved et par lejligheder varetog han kontakter til konservative politikere.⁴⁸ Via sit nære samarbejde med Kidde har han imidlertid haft et godt indblik i det meste af det, der foregik. Han ordnede Kiddes post, når denne var på rejse, og Christmas Møller var f.eks. orienteret om Kiddes rejse til Tyskland for at møde H. P. Hanssen.

Da den tyske besættelse indtraf i april 1940, kom Christmas Møller som minister i samlingsregeringen til at tage medansvar for en „tyskerkurs“, der sagde spar to til meget af det, han havde kritiseret så hårdt 25 år tidligere. Efterhånden som hans stilling blev uholdbar, gled han ind i et illegalt arbejde, som han altså ikke har stået helt uforberedt overfor.

4.2 Den konservative enevælde i Studenterforeningen

Mens Kidde efter krigsudbruddet brugte det meste af sin tid på det antiministerielle arbejde, brugte Christmas Møller sin i Studenterforeningen og i Højres Ungdom. Begge steder overtog han efterhånden en stor del af de opgaver, der hidtil havde været Kiddes.

Ved valget i april 1915 var Christmas Møller blevet valgt ind i bestyrelsen som økonomiseniør. Det var en nøglepost, fordi økonomisenioren var bindeled mellem bestyrelsens to halvdele – seniorat og økonomiudvalg – og det gav dens indehaver mulighed for at få et særlig godt indblik i alt, hvad der foregik i foreningen. Arbejdsomstændigheder var det også en byrdefuld post, der i Christmas Møllers tilfælde blev særlig tyngende, fordi han allerede i maj måtte overtage sekretærens opgaver, fordi Bent Holstein nedlagde sit mandat for at rejse til Paris.⁴⁹

Valget havde været en stor sejr for de konservative, der fik deres kandidater valgt med overvældende stemmetal. Selv toppede Christmas Møller med 651 stemmer. I repræsentantskabet havde de konservative besat 7 af de 11 pladser, og her blev Kidde siddende som gruppeformand.

Efter valget holdt de konservative sejrsfest. Næsten 400 deltog. Kidde talte for de nyvalgte, og Christmas Møller talte for Kidde.

Nogle uger senere kommenterede Christmas Møller sejren i „Studium“. Hoverende udpenslede han modstandernes nederlag og dvælede især ved det beskedne resultat, som Krafts Nationale Samlingsparti havde opnået: „Fortjent, fordi dette Parti har en Fortid som ukammeratlig og unfair, og fordi det har forsøgt at føre en Kampagne ikke om en Sag, men mod de enkelte Folk inden for et enkelt andet Parti. Dets ledende Mænds Handlinger bærer Straffen i sig selv –“ hed det i den lidt selvtværdige hilsen til Kraft, der åbenbart atter havde formastet sig til at kritisere Kidde.⁵⁰

Slutningen af artiklen var en noget svulstig hyldest til samme Kidde, partiets fører. Trods frafald havde han ført partiet frem til dets nuværende magtstilling. Og han lagde ikke hænderne i skødet efter sejren, men arbejdede straks videre mod nye mål. Derfor kendte de konservative ikke til stagnation, og derfor havde de ret til at fortsætte som regeringsparti.⁵¹

Der kan formentlig læses en del mellem linjerne her om murren i krogene over Kiddes magtstilling og de konservatives næsten uind-

skrænkede herredømme. Det var fjerde år i træk, de vandt bestyrelsesvalget, og de kunne skalte og valte med foreningen næsten efter behag, fordi Kiddes lydige følgesvende efterhånden var sat ind på alle betydningsfulde poster. På den måde var de i færd med at gøre den i henhold til sin formålsparagraf upolitiske Studenterforening til en konservativ højborg.

Det var allerede blevet nævnt i en leder i Studium umiddelbart forud for valget: „Det der karakteriserer vore Dages Studenter er, at de er konservative og forsvarsvenlige. Man har før set nye politiske Dan- nelser voxte frem af Studenternes Organisation ... Der ligger uden Tvivl et Varsel deri, at den eneste virkelige faste Borg, Konservatismen har i Danmark, er Studenternes Forening, det frie akademiske Livs Cen- trum“.⁵² Lederen var formentlig skrevet af Jens Rudolph Dahl. Han var bladets redaktør og selv medlem af det konservative parti, hvor han på det tidspunkt arbejdede sammen med Christmas Møller.

Der kan have været en del ønsketænkning i disse betragtninger, men alligevel var det ganske skarpt set af den unge Dahl, for de stu- denter, der nu havde magten i Studenterforeningens konservative, blev grundstammen i Det konservative Folkepartis folketingsgruppe 15-20 år senere.

På det første repræsentantskabsmøde efter valget blev en række vigtige udvalgsposter besat. Her fik oppositionen at mærke, hvem der havde magten, og at de var parate til at bruge den.

De konservative udpegede både repræsentantskabets formand og dets sekretær. Sidstnævnte post gik til Jens Rudolph Dahl, der tyde- ligvis var på vej opad i det konservative hierarki. Repræsentantskabet skulle også have en lønnet sekretær til at tage referat af forhandlin- gerne. De radikale foreslog, at man ansatte en, der kunne stenogra- fere. Kidde foreslog imidlertid sin ven og bestyrelseskollega fra To Løver, sønderjyden Truels Nielsen, som ganske vist ikke kunne steno- grafere, men som havde brug for pengene. Ham blev det.⁵³

Den konservative ledelse af foreningen grænsede i denne periode til magtmisbrug. Typisk i så henseende var det svar, Krafts parti fik på en anmodning om at få tildelt et udhængsskab, så de kunne kund- gøre deres planlagte arrangementer for medlemmerne. Det var fore- ningens bestyrelse, der traf afgørelsen i den slags sager, og Christ- mas Møller svarede Kraft, at man ikke kunne imødekomme anmod- ningen, „da Skabet ... længe havde været overladt til og stadig benyt- tede af Studenterforeningens konservative“.⁵⁴ For forståelsens skyld

skal det tilføjes, at de konservative allerede disponerede over lignende skabe flere steder i huset.

Kidde og Christmas Møller havde et politisk formål med magten. Gennem sine diskussionsmøder var Studenterforeningen som nævnt et medium i den offentlige debat. Tidligere havde mødesæsonen været præget af alsidighed. Under det konservative herredømme skete en politisering med en tydelig konservativ slagside. Af oppositionen følte denne udvikling formentlig særlig provokerende, fordi ministeriet under verdenskrigen og af hensyn til neutralitetspolitikken havde bestræbt sig for at lægge en dæmper på alle offentlige tilkendegivelser om nationale spørgsmål.

Rusfesten i oktober var foreningens største arrangement med kantate og anden højtidelighed. Man kunne passende kalde aftenens festtale de skiftende senioraters åndelige og politiske vimpel. Her havde de for første gang lejlighed til at markere deres linje og dermed vise, hvad de stod for.

Efter en del diskussion i senioratet havde Christmas Møller fået trumfet igennem at professor Valdemar Vedel skulle være årets rustaler. Det var Vedel, der havde talt året før på det store nationale møde på Skamlingsbanken. I et langt og omstændeligt brev til Vedel forklarede Christmas Møller, hvad der ventedes af ham. Det har ikke været let for den unge senior. På den ene side gjorde Studenterforeningen krav på at hæge om landets frieste talerstol, på den anden side skulle Vedel jo også helst forstå, hvad friheden skulle bruges til.

„Jeg maa maaske med det samme have Lov til at gøre opmærksom paa, at det altid har været Skik og Brug, at Senioraterne ikke tog noget som helst Hensyn til egne Meninger og Anskuelser, naar de henvendte sig til vort Folks ledende Mænd paa forskellige Omraader med Anmodning om at tale. Saaledes ogsaa med det nuværende Seniorat. I en Situation som den nuværende kan der naturligvis findes Mænd med saadanne Anskuelser, at ikke blot det nuværende Seniorat, men ogsaa det overvejende Flertal inden for Foreningens Medlemmer ikke ønskede dem som Foredragsholdere. Jeg kan saaledes nævne ... f.Ex. en Mand som L. Hedin ... Men dette kan ogsaa være det eneste Hensyn, man vilde tage.

Senioratet vilde just meget gerne have Dem som Taler ved denne Lejlighed, baade paa Grund af Deres Stilling ved Universitetet og det Kendskab, som vi bl.a. fra Deres Tale ved Skamlingsbankemødet f.A.

har til Deres Anskuelse og Mening”.⁵⁵ Nu var det sagt, så det næppe kunne misforstås, at senioratet forventede en national tale.

På den måde levede Christmas Møller op til partiets valgparoler fra april, hvor man havde understreget betydningen af, at Studenterforeningens ledelse „indehaves af Mænd, om hvis nationale og konservative Sindelag, der ingen Tvivl kan være”.⁵⁶

I årets løb kom det adskillige gange i repræsentantskabet til heftige debatter om sæsonen, som de radikale angreb for at have politisk slagside.

På et møde i september, hvor ledende senior forelagde sæsonplanen, foreslog den radikale Axel Fraenckel, at senioratet skulle prøve at få Marcus Rubin, Bjørnstjerne Bjørnson og Karl Larsen som foredragsholdere. Siden artiklen i Preussische Jahrbücher var Rubin nærmest anathema for de konservative, og det stillede sig ikke meget bedre med de to andre, der begge var kendt for at have tyske sympatier.

Nogen lang drøftelse kom der da heller ikke ud af forslaget, som Christmas Møller kategorisk afviste. Kidde stillede derefter et dagsordenforslag, hvori repræsentantskabet tilsluttede sig Christmas Møllers standpunkt. Det blev vedtaget med alle stemmer mod to.⁵⁷

I december fulgte Fraenckel sagen op med en forespørgsel til senioratet: „Bør Studenterforeningen i sin Virksomhed – som det nu er Tilfældet – præges af een bestemt udenrigspolitisk Opfattelse til Fordel for den ene af de krigsførende Magtgrupper?” Han henviste til kongens proklamation ved krigsudbruddet om ligelig neutralitet og begrundede sit spørgsmål med senioratets stilling til Karl Larsen og Rubin og nævnte et Bjørnson-møde ude i byen, hvor der havde været optøjer, som det mentes, at Studenterforeningens konservative havde iscenesat. Fraenckel sluttede med at påpege, at mens man ikke ville have Rubin „lod man hver 14. Dag en Olding som N. P. Jensen tale. Hvis dette fortsatte, vilde han henvende sig til Ministeriets Medlemmer og opfordre dem til ikke at modtage Senioratets Indbydelser –“ Endelig klagede han over, at foreningen blev oversvømmet med pjecer fra Ententemagterne, mens der ingen var fra Centralmagterne.⁵⁸

Fraenckel havde uden tvivl tegnet et forholdsvis korrekt billede af senioratets mødelinje. Alligevel kunne han naturligvis ikke komme igennem med sin kritik. Tværtimod måtte han indkassere en irettesættelse, idet formanden ikke fandt udtrykket „olding” helt passende.

Misvisende kunne man nu heller ikke kalde det. Oberst N. P. Jensen, der var en kendt militærhistoriker og tyskerhader, var født i 1830 og havde bl.a. som frivillig deltaget i slaget ved Bov i 1848. I 1864 var han med både ved Dannevirke og Dybbøl som kompagnichef. Set med konservative øjne havde han således baggrunden i orden, og senioratet lod ham hver anden uge holde foredrag for foreningens medlemmer om udviklingen på krigsskuepladserne. Ikke nogen ringe præstation af en mand på 85, og for dem, der havde humoristisk sans, måske tilmed en oplevelse.

Efter mødet fortsatte den ophidsede diskussion, og ledende senior bebrejdede Fraenckel, at han var illoyal over for foreningen, hvis han gennemførte sit forehavende om at henvende sig til medlemmer af ministeriet.⁵⁹

De konservative lod det imidlertid ikke blive ved det. Nu ville de oven i købet tvinge oppositionen til at godkende senioratets linje. Anledningen var, at senioratet havde forhørt sig i udenrigsministeriet om det betimelige i at afholde et arrangement med nogle tyske videnskabsmænd, der havde været i Stockholm til en kongres. Ministeriet havde frarådet. På et repræsentantskabsmøde fremlagde senioratet sagen med en anmodning om at høre repræsentantskabets mening. Senioratet beklagede, at foreningen således var blevet afskåret fra at lære de pågældende videnskabsmænd at kende, og ville høre, om dets disposition havde været korrekt.⁶⁰

Fraenckel prøvede at sno sig uden om ved at erklære, at senioratet „i denne Sag havde handlet rigtigt“. Kidde beklagede, at det ikke havde været muligt at gennemføre et arrangement med de tyske videnskabsmænd, dermed ville man nemlig én gang for alle have lukket munden på oppositionen, „som søgte at faa Medlemmerne til at tro, at Senioratet var un neutralt“. Han stillede et dagsordenforslag i overensstemmelse hermed: „Idet Repræsentantskabet udtaler sin Tilslutning til den af Studenterforeningens Ledelse til Stadighed hævdede korrekte og ligelige neutrale Holdning ...“⁶¹

Det kunne Fraenckel naturligvis ikke stemme for. Kidde replicerede, at han ikke ønskede, at partipolitiske hensyn skulle stille sig hindrende i vejen for en enstemmig vedtagelse. Derfor ville han ændre sin dagsorden, hvis Fraenckel til gengæld ville love „i Fremtiden ikke at fremsætte sine uberettigede Angreb paa Senioratet for un neutralt Holdning“. Det kunne Fraenckel heller ikke gå med til. Kidde lod så protokollere sin beklagelse af den rent partipolitiske betragtning,

Fraenckel havde anlagt i denne sag.⁶²

Hermed var det faktisk lykkedes Kidde at stille sagen på hovedet. Meget tyder imidlertid på, at de konservative udover at ville ydmyge oppositionen havde haft en helt særlig grund til at køre sagen med de tyske videnskabsmænd frem. På det tidspunkt var senioratet nemlig allerede langt inde i planlægningen af et møde, hvis hovedtaler nok kunne give anledning til kritik fra radikal side.

I oktober var det blevet meddelt på et bestyrelsesmøde i To Løver, at Paul Verrier, der var professor i skandinavisk sprog og kultur ved Sorbonne, ville komme til Danmark i løbet af nogle måneder. Verrier var en sand ven af Danmark og en god bekendt af de antiministerielle kredse. Siden 1915 havde de samarbejdet med ham. Det var nemlig fremfor andre Verrier, der havde ordnet det sådan, at de dansksindede slesvigere i fransk krigsfangenskab blev samlet i en særlig lejr, Aurillac.⁶³

Under besøget skulle Verrier takkes for sin indsats og hyldes som en manifestation over for ham af, hvor det danske folks sympati var at finde. Stedet, hvor det skulle ske, var Studenterforeningen på en lørdagsaften.

Af referaterne at dømme blev mødet en succes og Verrier hyldet som næppe før eller senere i sit liv. Store sal var fyldt til bristepunktet, og bifaldet ville ingen ende tage.⁶⁴ Formentlig har hele det konservative parti med støtteenheder fra Akademisk Skyttekorps og To Løver været udkommanderet. Emnet for foredraget kunne ikke i sig selv kaldes provokerende „dansk kulturs indflydelse i Frankrig“. I en tid, hvor Søren Kierkegaard endnu ikke var slået an i Frankrig, er det forundringsværdigt, at dette emne kunne lægge beslag på en hel aften. Foredraget blev holdt på dansk, som Verrier beherskede næsten perfekt. Han blev den eneste udenlandske foredragsholder i hele sæsonen, og da hans indstilling til Danmark og Slesvig var almindelig kendt, må det være blevet opfattet som et klart udtryk for tendensen i senioratets linje.

For Kidde og Christmas Møller var Studenterforeningen en kamporganisation, der skulle bruges i bekæmpelsen af radikalismen. I så henseende var deres bestræbelser godt på vej til at lykkes.

4.3 *Christmas Møller som senior og student*

Det er vist meget almindeligt, at et bestyrelsesarbejde i mindre grad er en holdindsats, end det ser ud til på papiret. Ofte er det en enkelt eller et par personers arbejde, der får tingene til at fungere.

I Christmas Møllers senioratsperiode var det ham, der trak det tunge læs.

Der er mange vidnesbyrd om, at det forholdt sig sådan. Allerede et lille hjertesuk i senioratets forhandlingsprotokol fortæller noget om den interne byrdefordeling: „Senioratsmøde – som sædvanlig var kun Christmas, Paaschburg og jeg mødt“. ⁶⁵ Viggo Schlotfeldt, der sad i seniorat med Christmas Møller i 1915, skrev om ham: „Der har i Aarenes Løb siddet mange dygtige Folk i Foreningens Bestyrelse, men aldrig nogen, der gjorde et større Arbejde“. ⁶⁶

Det er næppe nogen overdrivelse.

Gennemgår man senioratets kopibøger fra de perioder, hvor Christmas Møller sad i bestyrelsen, vil man se, hvor stor en del af korrespondancen han tog sig af. I marts 1915 skrev han 55 af i alt 68 udgåede breve fordelt på 20 datoer. Alle er skrevet i hånden. De fleste er vel blot på en halv A-5 side. Indholdsmæssigt vedrører de alt fra rykkerskrivelser til henvendelser til foredragsholdere.

Det nævnte eksempel er ikke en særlig og enestående arbejdsindsats i en kortere periode. Sådan gik det måned efter måned. Op mod 90% af de udgåede breve blev skrevet af ham. Det vidner ikke alene om en meget stor flid, men sikkert også om manglende evne eller vilje til at give opgaverne fra sig. Alt for villigt har han påtaget sig arbejdet. Det har altid givet indflydelse at være den, der var parat til at gøre det sure slid. For den unge Christmas Møller synes det at have været hovedvejen til magt og ære. Arbejdsgivernes krav om at lede og fordele arbejdet lærte han for sit personlige vedkommende aldrig at føre ud i livet.

Det meste af dagen har han tilbragt i Studenterforeningen. Senioratsværelset har været hans kontor. Her blev artikler skrevet og breve besvaret. Herfra redigerede han Højre Ungdoms medlemsblad, og herfra blev organisationen ledet. Her har folk kunnet være sikre på at træffe ham. Da han ofte var det eneste bestyrelsesmedlem, der var til stede, er man kommet til ham med alle små og store problemer. Ikke meget er gået hans næse forbi.

På den måde erhvervede Christmas Møller sig en enorm praktisk

og organisatorisk rutine. En mødeaften kunne være et kompliceret arrangement at stable på benene med foredragsholder, diskussionsdeltagere, indbudte gæster og måske kunstnerisk underholdning. Programmet skulle helst ligge klar måneder i forvejen. Og så kunne et afbud alligevel true med at få det hele til at bryde sammen i sidste øjeblik.

Repræsentative talenter var også påkrævede. En enkelt gang skete det, at kongen, der var æresmedlem, og dronningen, som ikke var det, lod meddele, at de ville kaste glans over et arrangement med deres nærværelse.⁶⁷ Forbindelserne med studenterforeninger i de andre nordiske lande medførte også repræsentation. Der var en lang tradition for, at man indbød en repræsentant fra broderorganisationerne til de store fester. Så forventedes det, at de kjoleklædte udsendinge under souperen overbragte hilsener i formfuldendte og helst også beændede skåltaler. Jens Rudolph Dahl og Gustav Rasmussen var begge overordentlig velbevandrede i litteraturens klassikere. De dyrkede åndrigheden for dens egen skyld og mestrede den form, der krævedes ved sådanne lejligheder.⁶⁸

Det gjorde Christmas Møller ganske givet ikke. Det er derfor svært at vide, hvordan han egentlig klarede sin tale, da han repræsenterede Studenterforeningen ved Tegnérfesten i Lund.⁶⁹ Indholdet har sikkert været meget politisk og meget alvorligt.

Så gik det sikkert lettere for ham, da senioratet sendte ham til Kristiania, hvor han skulle overtale Fridtjof Nansen til at komme til København som foredragsholder.⁷⁰ Og han har sikkert følt sig i sit es, da han repræsenterede foreningen ved Studentersamfundets rusgilde. Bagefter aflagde han beretning for sine senioratskolleger. Den var af en sådan art, at man vedtog en henstilling til efterfølgende seniorater om ikke mere at indbyde repræsentanter for Studentersamfundet til foreningens arrangementer og selv afslå indbydelser fra Studentersamfundet.⁷¹ Hvad der egentlig var foregået, får vi intet at vide om, men der har formentlig stået gnister af politisk spænding mellem de konservative og radikale poler.

For den, der ville gøre det hele selv, var det et fuldtidsjob at være senior. Studierne er det derfor ikke blevet til ret meget med. Herom vidner kilderne med deres tavshed.

De fleste i Christmas Møllers kreds var stud.jur.er og polit.er, og det er påfaldende, så lidt de har haft at sige hinanden om deres fag. En enkelt bemærkning kunne det blive til, som da Christmas Møller

i en eftersætning skrev til Dahl: „Søger at faa ordentlig Gang i Læsningen osv.“⁷² Vendingen forekommer mærkeligt opgivende for et menneske, der ellers nok vidste, hvordan man skulle få noget fra hånden. En lille notits i senioratets forhandlingsprotokol fortæller også om, hvordan det stod til: „Man beklager (ikke saa højt) det juridiske Fakultets Fejlgreb over for Christmas Møller. – Paa'en igen ...“⁷³ Han var åbenbart dumpet til vintereksamen.

Juraen har simpelt hen ikke interesseret ham. Det er sådan set meget forståeligt, da han allerede på det tidspunkt har vidst, at han ikke ville bruge sin eksamen i nogen juridisk karriere. I disse år har der næppe været andre paragraffer i hans tilværelse end dem, der var at finde i de politiske organisationers love og forretningsordner.

Det var i hvert fald ikke piger, han brugte tiden på. Dem var der ikke mange af i datidens studenterverden. Om de få, der var, skriver han i sine erindringer, at man i hans kreds til pigerne havde „det samme kammeratlige Forhold som til Drengene. Om frie Forhold svarende til det, som nu siges at eksistere blandt Ungdommen, var der i hvert Fald i min Kreds ikke Tale“.⁷⁴

Slet så trist havde det nu nok ikke behøvet at stå til. Læser man Krafts erindringer fra samme tid og sted, er det måske for meget sagt, at det vrimlede med piger, men de var der, og hos Kraft fik de romantikken til at blomstre.

Meget tyder på, at Christmas Møller og hans kreds sublimerede. Alt hvad de måtte fornemme af trang, længsler og drift blev kanaliseret ind i politik. Ungdomsårene, som kan være præget af en vis ustadighed, fordi så mange muligheder skal afprøves, synes for Christmas Møllers vedkommende at have været præget af en umådelig ensidighed. Selv konstaterede han, at han manglede talenter, og det var et savn for ham. I hvert fald synes han at have manglet tilbøjelighed eller mod til at afsøge sit livs horisont for de muligheder, der måtte gemme sig dér.

Studenter og tørre lommесmerter hører sammen. Der går en bugtet linje fra Hostrups lystige og fattige student på det kolde tagkammer til vore dages gældsatte studerende.

Følger man den linje, vil man forbavsende nok også kunne møde Christmas Møller. Han burde ellers have kunnet leve i økonomisk ubekymrethed, fordi han har fået rigelig støtte hjemmefra.

Alligevel har han haft svært ved at få det til at løbe rundt. I 1916 havde han i hvert fald pådraget sig en efter datidens forhold betyde-

lig gæld. Klatgæld til flere sider ser det ud til at have været, og det har været almindeligt samtaleemne i foreningen. I september fik han bragt orden i sin økonomi ved at optage lån på 7200 kr., dels i en bank og dels hos en bekendt. En af hans senioratskolleger kautionerede. Hans far, den velhavende vekselerer, blev altså holdt uden for transaktionen, selv om familieforholdet vel næppe kan have svækket kreditværdigheden.⁷⁵ I forvejen havde han så mange sammenstød med sine forældre om den måde, han brugte sin tid på, at han sikkert har fundet det klogest at holde dem udenfor.

I 1916 var 7200 kr. en betydelig formue for mennesker med almindelige indkomster. Timelønnen for en faglært murer i København var 107 øre. Årslønnen for en kontorist og en ekspedient var henholdsvis 1188 og 1375 kr. Mindstelønnen for en voksen enepige var 23 kr. om måneden, og den gennemsnitlige halvårslige husleje for en treværelses lejlighed var 162 kr.⁷⁶ Christmas Møllers pengeforlegenhed var altså ikke uden format. For 7200 kr. kunne man dengang købe en middelstor bondegaard.

Hvad kan han have brugt så mange penge til?

Han boede hjemme – gratis naturligvis – og hans kærlige mor sørgede for, at han ikke manglede noget af det daglige. Tøj har han givet også fået hjemmefra samt rigelige lomme penge. Han var utvivlsomt forvænt, og han var ikke nogen god økonom.

På den anden side arbejdede han alt for meget til, at han overhovedet har kunnet blive nogen stor forbruger. Han røg meget – cigaretter – men de kostede kun lidt. Mad i Studenterforeningens restaurant, rejseudgifter til mødeturneerne og et glas sherry i ny og næ, som han holdt meget af, kan ikke være løbet sådan op. Han gik aldrig ud og holdt ikke ferie, men han var generøs og spenderede gerne på andre.

Mit skøn er – men jeg understreger, at det kun er et gæt – at en del af pengene er gået til at finansiere det politiske arbejde. Medlemsbladet, som han var redaktør for, kørte altid på pumperne. I forenings- og bladregnskaber er der undertiden på indtægtssiden poster, der godt kunne opfattes som bidrag fra ham personligt.⁷⁷ Med den slags tog han det ikke så nøje, hvis han i øvrigt gik ind for sagen.

En del af pengene kan være gået til en delvis forsørgelse af Kidde. Ellers er det nemlig en gåde, hvad Kidde levede af. Arbejde havde han ikke. Hans mor var enke og sad i beskedne kår. Han boede oven i købet ikke hjemme, men havde egen lejlighed. Han har forment-

lig tjent noget ved at skrive, men næppe, så han har kunnet leve af det. Selv om organisationen har spædet til, må hans omflakkende tilværelse alligevel have kostet ham en del.

I sin omtale af venskabet mellem Kidde og Christmas Møller skriver Kraft, at Christmas Møller bragte orden i Kiddes økonomi. Men hvordan bærer man sig ad med det, hvis budgettet fortrinsvis består af udgifter?⁷⁸

Jens Rudolph Dahl nævner, at et studieophold i Lund på fire måneder kostede ham ca. 1000 kr. Det fandt han dyrt. Hvis hans forbrugsmuligheder har været nogenlunde repræsentative for datidens borgerlige student, kan vi forsigtigt regne med et budget på ca. 2000 kr. årligt.

Mindre har Kidde heller ikke kunnet klare sig for. Snarere tværtimod. Meget af hans politiske virksomhed fandt sted i samarbejde med velstillede folk. Det må i den daglige omgang have lagt et vist niveau, som han ikke helt har kunnet slippe uden om. Det er en nærliggende tanke, at Christmas Møller nu og da har ydet venen en økonomisk håndsrækning i den fælles politiske interesses navn.

I 1916 var Christmas Møller på vej til at blive en stor mand i Studenterforeningen og i den konservative ungdomsbevægelse. Han havde fået magt, og han brugte den – undertiden med betydelig hårdhed. Men magten steg ham ikke til hovedet. Han blev ikke overmodig. Ingen skal sige, at han ikke kendte sine grænser. Tværtimod. Han har snarere lidt af overdrevne forestillinger om sine evners utilstrækkelighed.

„Jeg kan ikke“, skrev han engang i et anfald af sørgmunter resignation, da han forgæves havde søgt at leve op til Dahls spirituelle og elegante vid.⁷⁹ „Kjære lille store Mand“, begyndte et andet brev. Hermed sigtede Christmas Møller på én gang til Dahls ringe højde og kulturelle bredde, som Christmas Møller lå under for, fordi han følte, det var noget, han selv manglede.⁸⁰

Siden Goethe har unge mænds liv været sat i forbindelse med begreber som „Weltschmerz“ og „Sturm und Drang“. Den slags havde der ikke været meget af i Christmas Møllers tilværelse – indtil videre i hvert fald. Hidtil havde hans vej været uden svinkeærinder. Det havde givet ham en vis politisk position. Omkostningerne var en mangel på bredde i sin orientering. Den var han selv meget bevidst om.

4.4 Kiddes højre hånd i arbejde

Kraft hævdede i sine erindringer, at den unge Christmas Møller så det som sin opgave at være Kiddes højre hånd, manden bag manden.⁸¹

Der er ikke tvivl om, at denne opfattelse er korrekt. Christmas Møller arbejdede lige så ihærdigt for Kiddes karriere, som denne selv gjorde. Han havde således sin store andel af æren for, at Kidde blev opstillet på en valgbar plads. Det vil fremgå af det følgende.

I sommeren 1915 var Dahl bortrejst fra byen i to måneder. Dels var han på ferie hjemme i Nordjylland, og desuden deltog han i et nordisk studentermøde i Norge, som Kraft havde været med til at arrangere.

Dahl var på det tidspunkt Christmas Møllers nærmeste medarbejder i Studenterforeningen, og hans fravær medførte ikke mindre end tolv breve fra Christmas Møller. De fleste er på ca. en håndskreven side, nogle lidt længere og et på ikke mindre end fire sider.

Mange er affattet i den telegramagtige stil, som Christmas Møller benyttede, når han havde travlt, hvad han som regel havde. „Tak for dit Brev – i en sen Nattetime skal jeg besvare det – det bliver kun kort, da jeg har mindst en Snes Breve at skrive“.⁸² Der kunne være noget hæsblæsende over hans form, der udmærket illustrerede hans fortravlethed.

Brevene giver os et udmærket indtryk af de daglige ledelsesproblemer. Den korte form betyder ganske vist megen indforståethed, og mange antydninger kan udenforstående derfor ikke fange. Alligevel får vi et godt indblik i de overvejelser og intriger, som har udgjort en væsentlig del af det politiske arbejde.

Mens det officielle kildemateriale – forhandlingsprotokoller, møde-referater, valgmanifeste, artikler og lignende – beretter om et faktisk begivenhedsforløb, fortæller de private breve om baggrunden for udviklingen. De rævekager og bagtalelser, som er en del af den politiske hverdag, blev uden for ferierne drøftet i samtaler mand og mand imellem, og de er derfor gået tabt for os, men i ferierne blev noget af det fældet ned i brevene.

Hovedpunkterne i disse breve handlede dels om besættelsen af redaktørposten for et nyt tidsskrift „Nordisk Ungdom“, og dels om det meget spegede spil, der gik forud for Kiddes opstilling i yderligere to fynske kredse. Hvis denne opstilling lykkedes, ville Kidde kunne

være ret sikker på at blive valgt ind i Folketinget ved næste valg.

„Nordisk Ungdom“ skulle være talerør for en nordisk studenterorganisation, som Kraft var den danske leder af. Christmas Møller presede Dahl for at få denne til at påtage sig hvervet som redaktør. Formålet var at hindre Krafts egen kandidat, en person ved navn Lambek, i at få stillingen. Lambek ved vi ikke meget om, men Christmas Møller udnævner ham flere steder til „sjover“ og „tølper“ uden nærmere at begrunde, hvad han mente med det. Desuden var det udtryk, han hyppigt tyede til, når han omtalte folk, han ikke brød sig om.

En anden kandidat til posten var Viggo Schlotfeldt, som Christmas Møller samme efterår var med til at gøre til ledende senior i det seniorat, hvor han selv havde sæde. Viggo Schlotfeldt var han åbenbart heller ikke glad for: „... Schlotfeldt vil hverken gøre det ordentligt eller rigtigt ...“⁸³ I et senere brev slap det ud, hvorfor han ikke kunne lide Schlotfeldt: „S. er ikke vor Mand i den Forstand mere. Han har f.T. Selvstændighedstilbøjeligheder, hvilket, det vil du indrømme mig, er en ondartet Sygdom hos en Mand som Schlotfeldt.“⁸⁴ Et andet sted hed det om ham: „Han duer jo ikke en Smule“.⁸⁵

Det var ikke svært for Christmas Møller at få likvideret Lambek. Han havde nemlig under en udflugt været nærgående – hvad det så ville sige – over for en af de kvindelige deltagere. Nu mobiliserede Christmas Møller, hvad der var af kvindelige medlemmer – fire i alt, og pudsede dem på Kraft, for hvem ridderlighed over for damerne vejede tungt. Over for ham forlangte damerne Lambeks kandidatur opgivet. „Kender jeg Kraft ret, vil han i saa Tilfælde atter være Fyr og Flamme paa den Side,“ skrev Christmas Møller. Tre dage senere kunne han triumferende berette, at aktionen var lykkedes som forudset: „Kraft er i Orden til at gøre, som Damerne vil“.⁸⁶

Schlotfeldt kunne Christmas Møller dog ikke komme uden om. Da løbet var kørt og dennes kandidatur en given sag, rundede Christmas Møller sagen af med følgende kommentar: „Det er sagt til Overflod, en meget stor Fejl, at Schlotfeldt er ... indstillet til Redaktørvirksomheden – han er ikke sikker i Forvejen, og han kan ikke lide Dig. Det er rent ud sagt ad Helvede til. Sagen som jeg ser paa i Almindelighed, idet det blot gjaldt om at have een Mand (vel at mærke *Mand*) med, har vi nu overhovedet ikke noget som helst Tag i, og bliver nu med et bundne ved Schlotfeldts Stilling, og han følger jo blindt Lambek. Jeg nærer ikke stor Interesse for hele det Svindelforetagende ...“⁸⁷

Meningen var altså, at redaktøren skulle bruges af Kidde og Christmas Møller som en trojansk hest i Krafts organisation. Til den opgave stolede de ikke på deres mangeårige samarbejdspartner Viggo Schlotfeldt, han var dem et nummer for selvstændig. Man kan ikke påstå, at Christmas Møllers deltagelse i studenterforeningspolitikken lod ham forblive uden kendskab til den politiske magtkamps skyggesider.

Da bestræbelserne viste sig at være de skønne spildte kræfter, nærrede Christmas Møller pludselig ingen interesse for Krafts „svindelforetagende“. Det, man ikke kan klare, kan man i det mindste bagatellisere.

Schlotfeldt ville ikke acceptere Kiddes førerskab. Hvis han og Kraft kunne finde hinanden i det nordiske studenterarbejde, kunne det måske blive farligt. Kraft mener, at Kidde og Christmas Møller betragtede hans organisation som en konkurrent til deres egen, og at de derfor søgte at erobre den indefra.⁸⁸

I spillet om de nordfynske kredse kom Kidde og Schlotfeldt også til at stå over for hinanden. Schlotfeldt var opstillet i Otterup og Kidde i Bogense. Begge var små landkredse, der ikke kunne give valg til en konservativ kandidat. Der skulle helst tre og i det mindste to kredse til at sikre et sæde i Folketinget.

Efter gennemførelsen af den nye grundlov var der mange, der ventede valg i løbet af foråret 1916. For Kidde var det af største vigtighed, at han forinden havde sikret sig en sådan opstilling, at han kunne regne med at blive valgt.

Det arbejdede han og Christmas Møller på i sensommeren 1915. Blandt de muligheder, de havde i kikkerten, var Schlotfeldts Otterupkreds. Til Dahl skrev Christmas Møller en detaljeret redegørelse for de konservative stemmetal i amtets enkelte kredse og overvejelser om, hvordan kreds- og suppleringsmandater kunne fordele sig under forskellige forudsætninger.

„For at skaffe Kidde det ene Suppleringsmandat arbejder vi paa følgende:

1. At faa Odense I og II til at gaa sammen om een Kandidat under Henviisning til det rimelige i, at Byen faar een Mand og Landet een ...
2. At skaffe Kidde Otterup og Kertemindekredsene – dvs. at han faar 2300 St. (plus Kvinder, Tyende osv.), og han kan da ikke slaas ud. Jeg spiste i Gaar Frokost med Schlotfeldt, og det lykkedes mig at faa ham til at trække sig tilbage“.⁸⁹

På denne tid holdt Kidde en række møder på Nordfyn. Foruden ham selv og Christmas Møller deltog landstingsmand de Richelieu, folketingsmand Abrahamsen og overretssagfører Laurits Heine, der var formand for partiets forretningsudvalg.⁹⁰ Når man betænker, hvor svært det var at få konservative rigsdagsmænd til at tage møder i provinsen, kan dette fremmøde næppe have undgået at gøre indtryk på de lokale kredsbestyrelser.

Christmas Møller havde i øvrigt ikke høje tanker om de konservative kandidater, som Kidde konkurrerede med om opstillingen: „Ja, en Kandidat ved forrige Valg havde Kerteminde, Marius Madsen – en Karstensen-Mand – han er et større Nul end Schlotfeldt“. Derefter fortsatte Christmas Møller belærende, da der åbenbart var noget i den nye valglov, som Dahl ikke havde fået fat i: „Læs din Valglov – og Du vil se, at der netop er givet, man kan sige, baade Kandidater og Kredsene den Chance at slaa sig sammen og stemme paa een Kandidat. Vi skal netop, hvad jeg skrev, ordne det paa en saadan Maade, at *ingen* Kombination kan slaa ham ud fra Suppleringsmandatet“.⁹¹

Samtidig med den nye grundlov var forholdstalsvalgmåden blevet indført og i den forbindelse en ordning med suppleringsmandater. Herefter var amterne og ikke som hidtil de enkelte kredse den egentlige valgenhed. Det betød, at en kandidat kunne opstilles i flere kredse inden for samme amt. Det øgede naturligvis vedkommendes muligheder for at blive valgt.

På et tidspunkt, hvor partierne var mindre centraliserede, og lederne derfor relativt svage, gav det en betydelig selvstændighed til de lokale kredsbestyrelser f.eks. i spørgsmål vedrørende kandidatopstilling. Kidde og Christmas Møller har utvivlsomt været blandt de første, der har forstået de muligheder, der lå her, og udnyttet dem. Man genkender i deres overvejelser den analytiske og metodiske omhu byggende på et detaljeret kendskab til lokale forhold, som de havde tilegnet sig under deres arbejde for den sønderjyske danskhed.

Der er ikke tvivl om, at de var et hestehoved foran deres konkurrenter. Det lykkedes ganske vist ikke at få Kidde opstillet i Kerteminde, men han fik Otterup, og da han nogen tid senere også blev opstillet i den ene af Odensekredsene, var hans plads i Folketinget efter næste valg faktisk sikret.

Opstillingen af Kidde var mindst lige så meget Christmas Møllers værk, som det var Kiddes eget, og han havde i høj grad følt sig ansvarlig for, at det skulle lykkes. Det fremgår af et brev til redaktions-

sekretær ved Fyens Stiftstidende, Aage Borch, der også havde været med til at trække i de rigtige tråde: „... vi maa jo ogsaa gøre os klart, at det er os, der skal handle her, ikke Kidde ...“⁹² Over for Borch havde Christmas Møller understreget Kiddes store kendskab til de sønderjyske forhold, og hvor nødvendigt det derfor var, at han kom i Folketinget før krigens afslutning.⁹³ Der er ingen tvivl om, at det for dem var et afgørende argument, og da tiden kom, sad Kidde da også i Folketinget og gjorde, hvad han kunne for at leve op til forventningerne.

4.5 *Det konservative Folkeparti og ungdomsbevægelsen*

Den 18. december 1915 anmeldtes Det konservative Folkeparti på Rigsdagen som afløser for Højre, og den 22. februar 1916 holdt partiet sit første landsråd. I mange måneder forud havde en række udvalg arbejdet på at formulere det ny partiprogram. Det var ikke gået stille af, for det var i flere henseender meget forskelligartede anskuelser, der skulle forenes.⁹⁴

Initiativet til den ny partidannelse udgik fra redaktør Asger Karstensen. Hans mål var at skabe et parti for mellemstanden byggende på liberale grundsætninger og placeret så langt inde mod midten, at der til højre blev plads til et egentligt konservativt parti. „... det blev Højreelementerne, der slugte mit Parti,“ skrev han i et bittert tilbageblik.⁹⁵ Det er nok en overdrivelse, men det er rigtigt, at Det konservative Folkeparti blev anderledes, end Karstensen havde tænkt sig.

Under sommerens programdrøftelser er det muligt at identificere tre forskellige meninger om, hvordan det nye parti skulle placeres: Karstensens, der gik ud på, at de reaktionære elementer skulle udskilles, så de eventuelt kunne danne deres eget parti. Poul Jacobsens, der omvendt gik ud på at udskille de mest fremskridtsvenlige. Forretningsudvalgets, der stræbte efter at holde sammen på alle de grupperinger, som Højre bestod af.

Som det så ofte er tilfældet, var det midterstandpunktet, der gik af med sejren. Det betød formentlig, at det nye parti blev større, end det ellers ville være blevet, men det betød også, at den indre uenighed, der havde svækket Højre, blev ført med over i Det konservative

Folkeparti.⁹⁶

Arbejdet med programmet stod på fra juni til december. Det foregik i fem udvalg, der var blevet sammensat under hensyntagen til de forskellige anskuelser. Ingen af udvalgene behandlede forsvars- og udenrigspolitikken. Det hænger formentlig sammen med, at der var enighed om, at det nye parti på disse områder uden videre diskussion skulle fortsætte Højres linje. Det var på den økonomiske og sociale politikens områder, at forandringerne skulle ske.

Kidde var kommet i det sociale udvalg, hvor han bl.a. sad sammen med professor Birck, Asger Karstensen, landstingsmand Poul Rasmussen og Poul Jacobsen, hans gamle modstander fra Højres Ungdom. Partihistorikerne tager det som givet, at Kidde under drøftelserne har trukket i en socialt progressiv retning. Noget belæg for denne antagelse har det dog ikke været muligt at finde, da der hverken i partiets, i hans eget eller i Christmas Møllers arkiv findes materiale vedrørende disse forhandlinger.

Den socialpolitiske målsætning findes i partiprogrammets pkt. 4: „En social Lovgivning, som overvejende hviler paa Princippet Hjælp til Selvhjælp, og som under ingen Omstændigheder yderligere undergraver eller udsletter den Enkeltes Pligt- og Ansvarsfølelse.“

I bemærkningerne til punktet understreges det, at sådan hjælp ikke skal forbeholdes en bestemt samfundsklasse, og at der ikke skal stilles betingelse om ubetinget ubemidlethed. Partiet ville arbejde for en forbedring af aldersunderstøttelsen og et invaliditets-værn efter forsikringsprincippet.⁹⁷

I januar-nummeret af Konservativ Ungdom, som medlemsbladet nu hed, kommenterede Christmas Møller begivenheden „Nye Tider – Nye Maal“. Han lagde vægt på tre ting:

1. Partiets nye love, der gav regler for deltagelse i det årlige landsråd. Han mente, at landsrådet hermed blev „et virkeligt Udtryk for de konservative Vælgere ... og samtidig hermed kan man og vil man forlange, at Landsraadet ogsaa bliver Partiets øverste Myndighed“. Med andre ord rigsdagsgruppens selvstændighed skulle indskrænkes. Samtidig fremhævede Christmas Møller, at ungdomsbevægelsen nu havde fået partiets officielle anerkendelse, idet den for fremtiden kunne sende delegerede til partiets repræsentantskab, hvor Kidde blev medlem.

2. Som det andet fremhævede han, at det nye parti ikke blot var en fortsættelse af Højre, men en samling af flere konservative strøm-

ninger, og her lagde han særlig vægt på, at en del grundlovsmodstandere i Venstre havde tilsluttet sig det nye parti, „... det er ikke faa, og det vil blive mange“. Kiddes og hans længe nærrede drøm om, at konservatismen efterhånden skulle æde Venstre op, må have fundet en vis bekræftelse.

3. Som det tredje fremhævede han det nye program. Om det mente han, at det anviste mål, der svarede til de nye tider. Et andet sted i artiklen er han dog lidt mere forbeholden „... enhver maa gøre sig klart, at vort Program ikke kunne være mere konservativt, nu da vi virkelig skal arbejde paa lige Fod med de andre Partier“. Heraf må man kunne udlede, at han i hvert fald ikke har ment, at det nye program var for vidtgående.

Herefter sammenfattede han sin opfattelse af det nye partis stilling i det danske samfund: „Vi vil være et Folkeparti, og vi vil være konservative.“ Med det første mente han, at der skulle gøres ret og skel til alle sider og mellem alle befolkningsgrupper. Man ville føre landspolitik, ikke klassepolitik. Det konservative kom til udtryk i ønsket om at bevare „det historiske Grundlag, vort Samfund hviler paa“.⁹⁸

Kidde og Christmas Møller må have oplevet 1915 som et politisk vårbrud for den konservative ungdom. Den nye grundlov, der nedsatte valgretsaldere; den nye valglov, der ændrede betingelserne for opstilling og valg; og nu sidst Højres metamorfose, som på én gang gav ungdomsbevægelsen sæde i partiets kompetente organer og gav partiet et program, som det var lettere at argumentere for i kampen med andre partier ude i kredsene.

„Højre hører Fortiden til – vort ny Program bærer Fremtidens Tanker i sig – Spørgsmaalet er da: Vil det konservative Folkeparti forstaa sin Opgave i den kommende Tid? – Den konservative Ungdom vil give Svaret“.⁹⁹

Således skrev – endnu rig på illusioner – den unge mand, der fremfor andre skulle blive den, der søgte at give svaret.

Helt utvetydigt har Kiddes og Christmas Møllers forhold til det nye partis dannelse dog ikke været. Herom vidner deres forhold til Asger Karstensen, der var Det konservative Folkepartis på den tid mest progressive politiker. Nu er Karstensen ganske vist ikke et sandhedsvidne i et og alt. Men når han gang på gang vender tilbage til sit modsætningsforhold til studenterkonservatismen, må der – uanset hvad grunden hertil kan have været – have hersket en bitter strid mellem ham og Kidde.

Karstensen nævner, at han forud for dannelsen af Det konservative Folkeparti samlede nogle „sammensvorne“ i en kreds, der kaldte sig „Juniforeningen“, hvor man drøftede fremtiden.¹⁰⁰ „Der var naturligvis visse Chancepolitikere, som meldte sig og vilde være med for at „vejre“ ... Aldeles enstemmigt afviste vi saaledes den konservative „Ungdomsfører“ Aage Kiddes Belejring af os for at slippe ind i Kredsen sammen med hans senere saa berømmelige Studenterforeningskammerater. Hele denne Studentergruppe ... havde inden for Partiet modarbejdet den almindelige Valgret under Grundlovskampen, medens den udadtil koketterede med vore Standpunkter“.¹⁰¹

Karstensens anklager går ud på, at Kidde allerede i 1915 gik sammen med Alex. Foss – højfinansens repræsentant i partiet – mod Karstensen og dennes mellemstandspolitik.¹⁰² Vi ved ikke om fjendskabet går længere tilbage. Men i hvert fald var det gensidigt, hvad der er givet dokumentation for i det foregående.¹⁰³ Og helt galt blev det i 1919, da Foss støttede Flensborgbevægelsen.¹⁰⁴

Ud fra det kendskab, vi har til Kiddes og Christmas Møllers prioritering af nationale og forsvarspolitiske spørgsmål, som Karstensen ikke lagde særlig vægt på, forekommer hans påstand ikke usandsynlig.

Karstensen opfattede dengang Kidde som „den højtbrægende Studenterforeningspolitiker, der er overnational – og saa „vittig““, og Christmas Møller som „den blankøjede, dunklædte Student, der stirrer ind i Herligheden paa een Gang betaget og sulten“.¹⁰⁵

Det skulle altså blive sidstnævnte, der senere gjorde forsøget på at føre Karstensens tanker ud i livet.

4.6 „Systemet Kidde“

Den gruppe, som Karstensen med lige dele irritation og foragt kaldte „Kiddes Blænkerkorps fra Studenterforeningen“, betegnede modstanderne dér i huset som „systemet Kidde“. Hermed sigtede de til den snævre personkreds, der varetog den konservative magtudøvelse i foreningen, samt til det førerprincip, som kendetegnede Kiddes ledelse. Indiskutabel underkastelse kombineret med kammeratskab skabte det sammenhold, som gjorde det konservative parti til en velfungerende magtorganisation. Studenterforeningens hus var den velegnede ydre ramme.

Det var denne kombination af gode forhold og unge mennesker med rigelig tid til rådighed, der var forudsætningen for det ungdomspolitiske arbejde i Studenterforeningen. Interesse for de konservative ideer og muligheden for at få tilfredsstillet personlig ambition har udgjort vigtige elementer i den fascination, som „systemet Kidde“ udøvede på sine medlemmer, og det har bidraget til sammenholdet, så længe det varede.

„Systemet Kidde“ bestod af en lille eksklusiv inderkreds, hvis medlemmer skyldte føreren deres politiske position. Til gengæld var de for Kidde, hvad soldaterne var for Tordenskjold. Også de gik igen alle vegne på foreningens nøgleposter. Det var på den måde, Kidde opretholdt sin kontrol med foreningen.

Denne personkreds skal omtales lidt nærmere i det følgende, fordi „systemet Kidde“ blev sprængt i efteråret 1916, og de venskaber, det havde været bygget på, blev slået uopretteligt i stykker.

Ligesom tilfældet var, da Kraft gik sine egne veje, fik også dette brud langtrækkende konsekvenser, fordi deres veje senere i livet krydse- des på den landspolitiske arena.

Foruden den 28-årige Kidde og den 21-årige Christmas Møller omfattede kredsen den 30-årige cand.jur. Viggo Schlotfeldt, den 21-årige stud.jur. Jens Rudolph Dahl og den 20-årige stud.jur. Gustav Rasmussen. En mere perifer placering i systemet havde desuden den 30-årige stud.theol. Truels Nielsen, den 23-årige stud.polit. Henrik Brock og den 19-årige stud.polit. Poul Gerner Nielsen.

Viggo Schlotfeldt var lægesøn fra Everdrup ved Præstø. Han var født i 1886 og altså to år ældre end Kidde, og han var i adskillige år dennes ligemand og medarbejder i de konservative ungdomsorganisationer.

Schlotfeldt var et flegmatisk gemyt og en god analytiker af politiske forhold, men han havde en tilbøjelighed til at fremsætte sine skarpsindige konklusioner i en ondsksfuld form, der sikkert gjorde ham mere frygtet end afholdt. En tid synes han at have sigtet på en karriere som politiker og var opstillet som folketingskandidat i Otterup. Den blev han som nævnt presset til at opgive til fordel for Kidde. Havde Schlotfeldt været mere energisk og sagtens også mere ambitiøs, var konflikten mellem ham og Kidde sikkert kommet på et tidligere tidspunkt, end det nu blev tilfældet. Da opgøret kom, blev Studenterforeningens konservative splittet, og for Schlotfeldt personligt betød det, at han for steds var ude af politik.

Jens Rudolph Dahl var præstesøn fra Brønderslev og student året efter Christmas Møller. Det sønderjyske arbejde interesserede ham ikke særligt, og han deltog heller ikke i Højres Ungdom. Derimod var han et ivrigt medlem af Akademisk Skyttekorps. Her lød han navnet „Lille“ på grund af sin ringe højde.¹⁰⁶

Dahl dyrkede de akademiske foreninger og dyder. Han var lidt af en intellektuel snob, for hvem stil var lige så vigtig som indhold. Han nærede ambition om at blive forfatter, men det blev ved tilløbene.

Han var redaktør af *Studium*, hvorigennem han øvede betydelig indflydelse på studenterforeningspolitikken. Her dyrkede han sit uomtvistelige talent for at skrive. Han var en god stilist og havde et skarpt blik for andres svagheder. Det første brugte han til at udstille det sidste med, og det gjorde det til en alt andet end behagelig oplevelse for hans modstandere at læse i bladet, hvad han skrev om dem. Han mestrede den uigendrivelige perfidi fremsat i antydninger, der gjorde det lige håbløst for modparten at ignorere som at gendrive hans påstande. Han blev sekretær i Studenterforeningens repræsentantskab og udformede mødereferaterne, så de radikale flere gange følte sig foranlediget til at klage over det. Efter endt eksamen gik han ind i diplomatiet. Hans karriere kulminerede, da han efter anden verdenskrig blev udenrigsministeriets direktør.

Niels Carl Gustav Magnus Rasmussen var overretssagførersøn fra Odense. Hans mor var født Wedell-Wedellsborg, så han var af fornem slægt. Hjemmet var velstående, og det satte den unge stud.jur. i stand til at bosætte sig komfortabelt i en lejlighed på Nørre Søgade.¹⁰⁷

Den unge alder til trods var Gustav Rasmussen allerede en lærd mand. Dahl skrev senere om ham, at han var en rigtig student, der foruden sit fag studerede sprog, udenrigspolitik, diplomatisk historie og interesserede sig for kunst. „Ved Arbejdsdagens Begyndelse var hans Flid spontan, naar Trætheden meldte sig, blev den stædig“.¹⁰⁸ Arbejdsværelset flød altid med bøger, papirer og malerier, hvoraf han selv havde malet en del. Hans kunstinteresse havde en sådan standard, at han fik en afhandling optaget i kunstmuseets årskrift.¹⁰⁹

Han skrev politiske artikler til *Studium* og til Højres Ungdom samt en lille bog om den første verdenskrigs udbrud og en anden om sit barndomshjem. Sin første tale på Store Sal holdt han på latin. I foreningens bogudvalg gjorde han et stort arbejde. Han tog således initiativ til oprettelsen af en bogsamling kaldet „Studenterforeningens

Krigsbibliotek“.

I det hele taget var Gustav Rasmussen meget optaget af alt militær-væsen, og han var naturligvis medlem af Akademisk Skyttekorps. Han nærrede idealiserede forestillinger om krigens lutrende indflydelse på menneskene, som han til gengæld nærrede mindre ideelle forestillinger om. Han besvarede en prisopgave, men fik til sin skuffelse kun accessit, muligvis fordi han havde skrevet for arrogant om gamle A. S. Ørsted.¹¹⁰

Med Dahl brevvekslede han om filosofiske og eksistentielle spørgsmål. Ensomhed var det tilbagevendende emne, og tonen var i det hele taget melankolsk og resigneret.

Gustav Rasmussen var på én gang blufærdig og yderst bevidst om sit eget værd. Hans skyhed hang sammen med, at han var overbevist om, at han var grim, „... men han havde et aandfuldt Ansigt ... Desuden en smuk Stemme“, skrev vennen nænsomt om ham.¹¹¹

Gustav Rasmussen holdt sig helst sine medmennesker tre skridt fra livet. Den nære kontakt, som arbejdet i Studenterforeningen førte med sig, var ham derfor imod. „For Politik egner han sig ikke,“ skrev Dahl ret så profetisk. I 1917 trak han sig ud af studenterforeningslivet, idet han allerede før sin eksamen overtog en kancelliststilling ved legationen i Petrograd. Herfra kommenterede han den russiske revolution uden altid at røbe nogen dybere forståelse for de voldsomme begivenheders sociale baggrund og langtrækkende konsekvenser.¹¹²

Også Gustav Rasmussen gik ind i diplomatiet. Under anden verdenskrig sad han i London, hvor han og Christmas Møller havde en del med hinanden at gøre. I efteråret 1945 blev han på Christmas Møllers anbefaling udenrigsminister i regeringen Knud Kristensen, og rigtig berømt blev han, da han fortsatte på posten hos den socialdemokratiske efterfølger Hans Hedtoft.¹¹³

Truels Nielsen var landmandssøn fra det danske Nordslesvig. Han blev først student i en sen alder. Han helligede sig det sønderjyske arbejde, blev formand for Heimdal efter Christmas Møller og medlem af To Løvers bestyrelse. Studenterforeningspolitikken tog han derimod ikke meget del i. Under et besøg i sit hjem i Nordslesvig i 1917, hvortil han som hjemmehørende kunne få visum, havde han et hemmeligt møde med H. P. Hanssen, hvorefter han rapporterede til To Løvers bestyrelse. Det var Truels Nielsen, der passede Kidde på dødslejet. Her pådrog han sig den spanske syge, som han døde af få uger senere som den fjerde i kredsen om Kidde.¹¹⁴

Henrik Brock var lægesøn fra Langeland. Han var student fra 1909 og havde således været med i det konservative arbejde et par år tidligere end *Christmas Møller*. Brock synes imidlertid ikke at have haft særlig politisk ambition. Han var rede til at tjene, men også parat til at trække sig, når der ikke mere var brug for ham. Først fulgte han *Kidde* og efter dennes død *Christmas Møller* med trofast beundring. Adskillige breve, udklip og andet materiale i hans arkiv vidner herom.

Poul Gerner Nielsen var student fra 1914. Han var nevø af redaktør *Erik Hansen*, *Kolding Avis*, som var en af de venstrefolk, der sluttede sig til Det konservative Folkeparti i 1915. I 1915 synes *Gerner Nielsen* at have stået *Kidde* nær. Ved aprilvalget blev han valgt ind i Studenterforeningens repræsentantskab, hvor han dog ikke kom til at sidde længe. Allerede i sommeren 1916 rejste han – som det synes – over hals og hoved til Indien. Det ser ud til, at han var en af de brikker, som de mere erfarne benyttede i deres bekæmpelse af *Kidde*, og det knækkede åbenbart *Gerner Nielsen*, så han nærmest flygtede fra miljøet.¹¹⁵

Efter at have været med til at styrte *Kidde* gav *Dahl* i 1917 følgende karakteristik af „systemet“: „... een Mand stod i Spidsen for en Række Underførere, der, naar de ikke lagde Selvstændighed eller for megen Intelligens for Dagen, havde Udsigt til at naa højt op i Rangen, men som med iøjnefaldende Konsekvens blev sparket ud eller ialfald holdt nede, hvis de viste sig i Besiddelse af andre Øjne og andre Øren end dem, Mesteren saa og hørte med. Studenterforeningens Konservative var for saa vidt paa Vej til at blive et korrumperet Parti“.¹¹⁶ Karakteristikken er næppe særlig overdreven. *Kraft* havde fået den behandling, og nu var det ved at gå *Schlottfeldt* på samme måde. Allerede i 1915 må det have murret under den blankpolerede konservative overflade, og i løbet af 1916 brød oprøret ud i lys lue.

4.7 *Hanen galede anden gang*

I slutningen af april 1916 skulle *Kidde* ind som soldat. Derfor ville han sikre arvefølgen og sørge for ro i partiet. Begge dele mente han at have ordnet på de konservatives generalforsamling i marts. Her blev *Christmas Møller* valgt som ny formand. Afgørelsen kan næppe være kommet bag på nogen.

Overraskende må det derimod have været, at *Kidde* gik ind for en

forsoning med det nationale samlingsparti, så de sammen kunne danne seniorat vendt mod de radikale. Kidde fandt, at der af landspolitiske grunde var brug for en sådan manifestation.

Det var Krafts parti, han på den måde rakte hånden til. Kraft selv spillede ikke mere nogen rolle. Ham havde de konservative gjort kede af studenterforeningspolitik, så nu var der ikke nogen hindring for at lade de frafaldne vende hjem.

Som altid var Kiddes iscenesættelse førsteklases. Det demonstreres senere på aftenen, da formanden for det nationale samlingsparti kom til stede og erklærede sig rede til at gå i samarbejde med de konservative. Forsamlingen kvitterede med bifald, og forbrødringen synes at være forløbet uden mislyk.¹¹⁷

Et par uger senere gjorde Kidde i Studium rede for sine motiver. Han slog til lyd for, at Studenterforeningen skulle være en egentlig interesseorganisation, og at den burde ledes konservativt og nationalt, således at den politiske skillelinje gik „mellem dem, der slutter sig til en konservativ Opfattelse af Maal og Midler for vort Folk, og dem, der kan føle sig tilfredse med den fallerede Radikal-Socialismes Tankegang“.¹¹⁸ I realiteten ville Kidde altså gøre de landspolitiske modsætningsforhold enerådende i Studenterforeningen. Lykkedes det, ville det svække oppositionen inden for partiet, og den ny formands stilling ville blive tilsvarende styrket.

Selv om Kidde således havde søgt at planere vejen for Christmas Møller, var det alligevel ikke nok.

Det første vidnesbyrd herom viste sig allerede før senioratsvalget i april. Samtidig med Christmas Møllers valg til formand var Dahl blevet valgt ind i bestyrelsen, og han havde straks demonstreret sin tilbøjelighed til selvstændighed ved på egen hånd – og altså uden om sin formand – at forhandle med kandidaterne til det nye seniorat.

Det affødte et skarpt brev fra Kidde, hvori han advarede Dahl mod at forholde sig oppositionelt til Christmas Møller. Kidde mindede Dahl om „de Principper, der har skabt vort Partis Styrke og Sammenhold gennem Aarene og givet det baade Myndighed og Autoritet“. Man valgte sin ledelse og derpå fulgte man den. „Jeg vil bede dig ogsaa i Fremtiden følge denne Vej, hvis Rigtighed jeg naturligvis iøvrigt vil skaffe mig Lejlighed til at hævde ogsaa i Fremtiden, hvis det, hvad jeg dog ikke kan tænke mig – skulle gøres nødvendigt“.¹¹⁹

I virkeligheden var brevet en desavouering af Christmas Møller, men Kidde må have fundet det nødvendigt at stive den ny formands

autoritet af. Det havde sikkert været klogere at lade denne selv klare paragrafferne, da Kiddes løfte om også i fremtiden at hævde førerprincippet jo nærmest var en tom trussel.

Dahl lod i sit svar skinne igennem, at han var helt på det rene med, at det forholdt sig sådan: „Der er efter min Overbevisning gode Betingelser for et forstandigt Samarbejde mellem Christmas og mig, og Christmas vil tilfulde ikke kunne være uvidende om, at et saadant Samarbejde fra min Side er baade ønsket og støttet af fælles Interesser og personlig Sympati. Jeg gaar ud fra, at Christmas vil vide at forene Formandens Autoritet med passende Hensyntagen til andre Medlemmer af Bestyrelsen.

Men rent bortset fra alt andet skal du vide, at forblommede Trusler af den Art, som din Slutbemærkning synes at indeholde, har ikke fjærreste Indvirkning paa mig“.¹²⁰

Et svar af den slags var Kidde ikke vant til fra sine hjælpere. Over for førerprincippet havde Dahl rejst kravet om demokratisk ledelsesform. Om han har ønsket at styrte Christmas Møller for selv at blive formand, kan vi ikke vide, men han har i hvert fald ikke villet acceptere, at Christmas Møller som formand blot skulle være Kiddes forlængede arm.

Ved generalforsamlingen efter valget løb Christmas Møller ind i vanskeligheder. Generalforsamlingen var den første i otte år, hvor Kidde ikke kunne være til stede, og for første gang måtte Christmas Møller optræde som de konservatives ordfører.

Det slap han ikke særlig godt fra. Under budgetdebatten viklede han sig ind i en lang duel med den radikale ordfører. Striden drejede sig om en i sig selv uvæsentlig bevilling til bogudvalget, men Christmas Møller var kommet ud i nogle selvmodsigelser, der var så uheldige, at enden blev vedtagelsen af den radikale dagsorden, hvori det konservative økonomiudvalgs dispositioner blev kritiseret. Vedtagelsen fik ikke konsekvenser i form af nedlæggelser, men alligevel var det et nederlag for Christmas Møller, at de konservative tabte afstemningen. Det var ikke sket i mange år.

Det er sandsynligt, at en betydelig del af de tilstedeværende konservative har undladt at støtte den ny formand ved stemmeafgivningen og efter referatet at dømme fik han – bortset fra et blødt indlæg fra Schlotfeldt – heller ikke støtte i selve debatten.¹²¹

Under den afsluttende debat dryssede Fraenckel salt i såret ved at erklære, at oppositionen havde flertal i salen, og at den i løbet af nog-

le år også ville have det ved valgene til Studenterforeningens styrende organer. I betragtning af Kiddes bestræbelser på at trække de nationale skillelinjer op var denne profeti jo ikke noget løfterigt perspektiv.

De første måneder efter valget var ellers begivenhedsløse. I sommerferien var Dahl som sædvanligt bortrejst fra byen. Det er et vidnesbyrd om det dårlige forhold imellem dem, at det kun gav anledning til to ret intetsigende breve fra Christmas Møller til trods for, at de nu, da de sad i bestyrelse sammen, skulle have meget at korrespondere om.

4.8 Kidde styrtes, og Christmas Møller går

I efterårssemestret var Dahl på studieophold i Lund. Den første antydning af, at en usædvanlig sag var under opsejling, fremgår af hans dagbogsoptegnelser fra denne periode. Her skrev han, at Christmas Møller i løbet af kort tid ville nedlægge alle sine mandater i foreningen. „Gustav, Zieler og jeg talte med ham næsten hele Natten mellem Lørdag og Søndag. Han er en lidet lykkelig Mand“.¹²²

Samtalen synes at være kommet i stand på Christmas Møllers anmodning. I et brev mærket „strengt privat“ skrev han til Dahl: „I Anledning af en sjofel og løgnagtig Sag, som i Øjeblikket rygtevis bringes paa Markedet om Kidde, vil jeg meget gerne omgaaende tale med Dig strax Du kommer til Byen“.¹²³

Rygterne gik ud på, at Kidde var homoseksuel, og at han havde udvist utilbørlig optræden over for Poul Gerner Nielsen. Siden efteråret 1914 skulle han have udnyttet sin stilling som befalingsmand i Akademisk Skyttekorps, hvor Gerner Nielsen var rekrut, til at pålægge denne en række tjenesteplichter, der betød, at de hyppigt kunne være sammen.¹²⁴

Det lykkedes ikke Christmas Møller trods ihærdige anstrengelser at få rygterne manet i jorden, og i de følgende måneder rullede sagen.

Fra sin bopæl i Lund var Dahl fortrinsvis tilskuer til udviklingen. Han har vaklet i sin mening om, hvad der burde gøres. På den ene side var han nu meget kritisk over for Kidde og betegnede ham som „løgnagtig“ og uden „idealitet“. „Jeg anser ham mere og mere for at være en skadelig Mand, hvilket maa siges at være et andet Standpunkt, end

jeg indtog i 1913-14 og endnu søgte at fastholde i 1915".¹²⁵ På den anden side anså han det ikke for „fair play“ at angribe en mand for hans privatliv, „men Kidde har offentligt forfulgt Gerner Nielsen, der var hans underordnede i Partiet og Skyttekorpset“.¹²⁶ Det mente Dahl måtte være afgørende.

Det var juridisk set en holdbar betragtning, hvis rygterne talte sandt. På det tidspunkt gjaldt endnu paragraf 177 i straffeloven af 1866. Ifølge denne kunne „Omgængelse mod Naturen“ straffes med forbedringshus. Bestemmelsen blev dog fortrinsvis taget i anvendelse, hvor der forelå misbrug over for børn og unge mennesker. Artiklen i Salmonsens Leksikon fra 1921 vidner imidlertid om, at den blotte mistænkeliggørelse ofte ville være ødelæggende for den, det gik ud over.¹²⁷

For Studenterforeningens ledelse, hvor Kidde siden aprilvalget havde haft sæde i økonomiudvalget, har det næppe været tilrådeligt at sidde rygterne overhørig, efter at de havde fået en vis udbredelse. Hvis sagen kom frem i presse, og hvis der ikke forinden fra bestyrelsens side var taget skridt til en undersøgelse, kunne det blive en ubehagelig affære, der næppe kunne undgå at skade foreningens anseelse.

Det var kredse uden for bestyrelsen, der besluttede at gøre rygterne til en sag. Man besluttede at nedsætte en undersøgelseskommission. „Man“ var Viggo Schlotfeldt, Gustav Rasmussen, Jens Rudolph Dahl, forfatteren Oluf Bang plus et par personer mere.¹²⁸ De var alle konservative, og flere af dem kunne have personlige motiver til at ville skade Kidde, når lejligheden til et opgør opstod. Og her var utvivlsomt lejligheden.

Derimod var der ingen medlemmer af den radikale opposition indblandet. De har formentlig skønnet, at det var meget bedre at lade de konservative selv ordne det.

I Dahls arkiv findes to dokumenter i sagen. Det ene er et brev fra Gerner Nielsen, hvori han skildrer Kiddes optræden over for ham. Det andet er forfattet af Dahl, Gustav Rasmussen og Kai Zieler i forening. Det indledes noget bombastisk og formalistisk således: „Vi – cand.jur. Kai Zieler, stud.jur. Gustav Rasmussen og stud.jur. Jens Rudolph Dahl – har til Støtte for vor Erindring i Fremtiden og til privat Brug udarbejdet følgende Fremstilling af Sagen vedrørende Kiddes Forhold til Poul Gerner Nielsen og vor Deltagelse i Undersøgelsen deraf“.¹²⁹ Allerede denne fremgangsmåde viser en del om den be-

tydning, de har tillagt affæren.

Ifølge deres fremstilling var det Christmas Møller, der gjorde rygterne til en sag. Han havde på Kiddes vegne henvendt sig til Zieler og Dahl for at få dem til at udstede en skriftlig erklæring om, at „cand. phil. Aage Kidde efter vor Overbevisning ikke havde staaet i eller gjort Forsøg paa at komme i et utilladeligt Forhold til Gerner Nielsen“. En sådan erklæring havde de afvist at give. Dahls motivering var – hvad han meddelte Christmas Møller under fire øjne – at en sådan erklæring ville være i uoverensstemmelse med hans overbevisning. Det er formentlig sket under den tidligere omtalte samtale, der varede det meste af en nat, og som Dahl rundede af med en bemærkning om, at Christmas Møller var en lidet lykkelig mand.

I oktober fandt den ledende senior det nødvendigt at sætte en undersøgelse i gang. Han indkaldte et råd på 15 af de mest fremtrædende medlemmer af foreningen, heriblandt formanden for To Løver rektor H. P. Hansen. Formålet var at indkalde Zieler, Dahl og Gustav Rasmussen, så de kunne forelægge, hvad de egentlig vidste, idet de var Gerner Niensens fortrolige. „Vi refererede, hvad Gerner Nielsen dels havde antydnet, dels direkte sagt til os ... nemlig at Kidde havde forfulgt ham med erotiske Efterstræbelser, og han var i høj Grad Onanist. Vi belyste derefter udfra personlige lagttagelser Troværdigheden i Gerner Niensens Meddelelser til os.“ Som deres egen opfattelse gjorde de gældende, at man ikke burde lade en mand falde „paa Grund af sine fra det almindelige afvigende seksuelle Forudsætninger, men at Kidde paa den anden Side efter vort Skøn havde lanceret sine seksuelle Specialiteter paa en for sin Omgangskreds og sine Medarbejdere stødende og kompromitterende Maade, hvorfor vi var enige med den ledende Senior om, at det var i høj Grad paakrævet, at Sagen tages op til Undersøgelse“.¹³⁰

Hvis dette referat er korrekt, har de altså i virkeligheden båret brænde til bålet med deres personlige tilføjelser til Gerner Niensens udsagn. Samtidig søgte de at dække sig ind med nogle frisindede bemærkninger, som de dog øjeblikket efter neutraliserede med deres anbefaling af en undersøgelse.

Nogen klarhed er man dog ikke kommet frem til. Hvorfra skulle den også være kommet? Ingen af de tilstedeværende sad inde med andet end sladder og rygter. Gerner Nielsen, der var den eneste foruden Kidde selv, der kunne vide noget konkret, var for længst flygtet til Indien.

15-mandsrådet nedsatte nu en kommission bestående af ledende senior, rektor H.P. Hansen, formanden for økonomiudvalget, overretssagfører Vibe-Hastrup og yderligere et par personer. Kidde blev indkaldt for denne kommission og forelagt, hvad der var kommet frem. I et bestyrelsesmøde nogle dage forinden havde han allerede afgivet sit æresord på, at det hele var løgn og opspind. Over for kommissionen gav han plausible forklaringer på de fleste forhold, men han formåede dog ikke at overbevise kommissionen om sin uskyld på alle punkter. Det meddeltes 15-mandsrådet på et møde den 26. oktober.¹³¹

Her blev det vedtaget, at Kai Zieler skulle sætte sig i forbindelse med Gerner Nielsen og anmode denne om at give sin fremstilling. Da svaret fra Gerner Nielsen omsider indløb i slutningen af marts 1917 – altså fem måneder senere – var sagen for så vidt afsluttet for Studenterforeningens vedkommende, som Kidde – og i øvrigt også Christmas Møller – for længst havde nedlagt deres mandater i foreningen.

Uanset hvad Gerner Niensens svar måtte gå ud på, var skaden altså sket og Kiddes magt brudt.

Sagen kunne ikke holdes inden for Studenterforeningens egne cirkler. Allerede i september havde nogen ladet antydninger sive til pressen. En dag kunne man i BT læse, at den kendte studenterforeningspolitiker Aage Kidde iflg. forlydender havde i sinde at forlade landet.

Vel sagtens for at sikre sig, at den lille notits ikke gik ubemærket hen, lod Dahl den et par dage senere dementere i sit blad.¹³²

Rygterne om Kidde bredte sig også i partiet. Det skete, da redaktør Erik Hansen, der var Gerner Niensens onkel, på et redaktørmøde over for en større kreds udtalte, at „Kidde havde efterstræbt hans Nevø paa en erotisk Maade.¹³³ Herfra var vejen ikke lang til Det konservative Folkepartis forretningsudvalg, hvor sagen blev bragt op. Christmas Møllers anmodning på Kiddes vegne om en skriftlig erklæring om, at rygterne var usande, skal have været foranlediget af partiets forretningsudvalg.¹³⁴

I sommeren 1917 nåede rygterne frem til de kredsbestyrelser på Fyn, hvor Kidde var opstillet, og han måtte gennem både nedlæggelser og genopstillinger i sin Odensekreds. I juli blev spørgsmålet igen drøftet i partiets forretningsudvalg, og umiddelbart forud for folketingsvalget i 1918 prøvede Piper at få Kidde til at trække sig som kandidat.

Han har imidlertid kunnet stå for presset og blev valgt. Herefter synes der at være faldet ro om sagen.¹³⁵ Men beskyldningerne blev ved at klæbe til ham. På et møde i september 1918 om den fremtidige sønderjyske politik, hvori bl.a. deltog Ionas Collin, H. V. Clausen og den konservative folketingsmand H. L. Møller, udtalte sidstnævnte, at han var „umoralisk“.¹³⁶

I en nekrolog ved hans død få måneder senere hed det med en under andre omstændigheder unødvendig stærk understregning, at tillidsforholdet mellem ham og hans vælgere på Fyn aldrig var blevet brudt siden hans første opstilling i Bogense i 1913.¹³⁷

Det er ikke for meget sagt, at Christmas Møller kæmpede desperat for at få rygterne standset i opløbet. Han prøvede flere gange at få samtaler i stand med Dahl og Gustav Rasmussen. De undslog sig imidlertid hver gang med let gennemskuelige begrundelser.

Da sagen kom op på bestyrelsesplan, blev Christmas Møller ene af alle ledende studenterforeningspolitikere holdt udenfor. Ledende senior C. H. Sthyr nægtede ham sæde i det af senioratet nedsatte 15-mandsråd, skønt det havde været rimeligt, at han som formand for de konservative var blevet taget med på råd.

Da Christmas Møller blev ved med at presse på, blev han til sidst afvist med en trussel om, at Sthyr ville nedlægge sit mandat, hvis de konservative vedblivende ville lægge undersøgelsen hindringer i vejen. Gustav Rasmussen overværede samtalen og føjede til, at ledende senior i så fald næppe ville komme til at gå alene. Det var altså en trussel om, at måske hele senioratet ville gå af. Gustav Rasmussens beskrivelse af samtalen er ikke uden skadefryd: „C. blev bestyret. – Gaar Senioratet, gaar det ikke uden at offentliggøre Grunden dertil, som altsaa er den: Forsøg fra Studenterforeningens Konservatives Ledelse paa at hindre den ledende Senior i at skaffe sig Oplysning om Rygter om et Bestyrelsesmedlems sædelige Vandel –“¹³⁸

Herefter begyndte Christmas Møller at køre træt, som Kidde senere har udtrykt det.¹³⁹ Han havde allerede luftet tanken om at nedlægge sine mandater, og nu erklærede han, at han ikke mere gad komme i foreningen. Det løfte holdt han tilsyneladende i nogle måneder.

Folk, der som hidtil ringede til senioratsværrelset for at træffe ham, fik nu Gustav Rasmussen i røret. Denne lod besked gå videre til Christmas Møller, men fik den tilbage med en påtegning om, at Gustav Rasmussen for fremtiden skulle opgive Christmas Møllers nummer

og adresse hjemme til folk, der ringede ham op. „En Beskeds Sikkerhed og Troværdighed afhænger jo som bekendt af den, der giver den“. ¹⁴⁰ Over for Dahl kommenterede Gustav Rasmussen denne mistillidserklæring på en for ham karakteristisk måde: „Bortset fra de stilistiske Ejendommeligheder kan jeg for saa vidt være enige med ham“. ¹⁴¹

Forholdet mellem Christmas Møller og de tidligere venner var på frysepunktet. Ved en lejlighed undgik Gustav Rasmussen ifølge eget udsagn kun med nød og næppe et korporligt sammenstød med ham: „... jeg frygtede for at tilføje ham varigt Men; han virker utroligt hidsende paa mig, da jeg, hver Gang jeg ser ham, kommer til at tænke paa hans ædle Virksomhed med at bagtale os, af hvem han dog paa næsten alle Maader har draget Fordel“. ¹⁴²

I januar 1917 nedlagde Kidde sit mandat i Studenterforeningens bestyrelse, og i februar trak Christmas Møller sig som formand for de konservative. Kiddes nedlæggelse blev ikke kommenteret, men Dahl skrev en lang artikel om Christmas Møllers virke i foreningen.

Han fremhævede hans flid og understregede, at Kidde var hans store forbillede, som han fulgte trofast „til Tider maaske blindt – og det er næppe helt forkert at sætte hans Mandatnedlæggelse just i dette Øjeblik i Forbindelse med, at Kidde nu har nedlagt sit Mandat ... Christmas Møllers Arbejde og Politik har været saa nøje knyttet til Kidde, at han vel næppe har kunnet tænke sig et fortsat Arbejde i Studenterforeningen under en anden Ledelse end Kiddes“. Herefter hed det, at det var et tab for foreningen, at han gik. Han havde ganske vist ikke været nogen betydelig studenterforeningspolitiker og slet ikke noget føreremne, men han var dygtig til at varetage de opgaver, han blev stillet overfor. „Mindst Fornøjelse har han haft af sin Stilling som Formand for Studenterforeningens største Parti. Han magter ikke tilstrækkeligt sikkert Overledelsens vanskelige Opgaver; han mangler Bøjelighed, politisk Vivacitet, og han er ikke en tilstrækkelig god Taler til at kunne tumle en Generalforsamling i Studenterforeningen, hvad Regeringspartiets Formand maa kunne.“ Til sidst hed det, at det dog ikke var nogen skam for de konservative at have haft ham som formand. Hans store arbejde og hans trofasthed over for partiets ideer gjorde det til en selvfølge, at han skulle afløse Kidde som formand. ¹⁴³

Sådan lød dommen over Christmas Møllers første politiske lederrolle. Ret beset var det en afbalanceret vurdering. Det burde dog nok have været tilføjet, at han også var meget ung set i forhold til den

vanskelige opgave, som formandsskabet var i en så urolig periode.

Det var kun en tilsyneladende velfungerende partimaskine, han overtog. Den splittelse, som blev åbenlys i hans formandstid, havde Kidde i virkeligheden lagt grunden til med sit partidiktatur. Christmas Møller har efter alt at dømme forsøgt at fortsætte i Kiddes stil. Han har været for uerfaren og for usmidig til at kunne tackle de vanskeligheder, som kom da føreren gik. Desuden har Christmas Møllers loyalitet over for Kidde ikke tilladt ham at gå på noget som helst kompromis med dennes kritikere. Han har måske ikke villet, han har sikkert heller ikke kunnet finde sin egen ledelsesform. Det er imidlertid tvivlsomt, om Christmas Møller selv har kunnet gennemskue sammenhængen. Formentlig har han oplevet det, der skete i hans formandstid, som et stort personligt nederlag.

Politisk „vivacitet“ opnåede han, og en stor taler blev han på sin vis også, men han blev aldrig den leder, hvis autoritet ingen i partiet vovede at sætte sig op imod, selv om han ved flere lejligheder netop søgte at styre partiet med den hårde hånd.

Opgøret med Kidde var for Christmas Møller en traumatisk oplevelse, som han formentlig aldrig kom sig helt over. Intet tyder på, at hans eget forhold til Kidde blev mistænkeliggjort, men han tilgav ikke sine tidligere venner dette snigløb. Både Schlotfeldt og Dahl søgte senere en udsoning med ham, men forgæves.¹⁴⁴

Så sent som i 1934 var han ubøjelig over for Dahl: „Jeg synes, Dit Brev gaar udenom, fordi Du gaar udenom det, der er det afgørende: Hvorfor dette Venskab gik i Stykker, og det synes jeg maa med i Bedømmelsen af hele Stillingen. Lad mig derfor sige, at jeg kan meget godt tilgive, at dette Venskab, som Du kalder det, i sin Tid gik i Stykker.“ Han afkrævede Dahl en uforbeholden indrømmelse af dennes skyld. Og den synes Dahl ikke at have villet give.¹⁴⁵

For Christmas Møller fik det hele derfor den betydning, at han herefter blev en venneløs mand. Efter Kiddes død i 1918 var han på sin vis alene i verden.

Dahl havde været hans ven. Kraft havde været det. Schlotfeldt havde han stået nær, selv om denne var noget ældre. Men efterhånden som de kom i modsætningsforhold til Kidde, brød Christmas Møller med dem. Egentlige venner fik han ikke efter den tid. De, han siden kom i nærmere forbindelse med, blev, som hans kone har udtrykt det, „Arbejdskammerater“. Ville de i politik ikke som han, syntes han kun at have haft alt for let ved at lade det komme til et brud. Det

stræbte han ofte efter at gøre så totalt, at der ikke var nogen vej tilbage. En vis misantropi synes derefter at være kommet ind i hans forhold til andre mennesker. Meningsmodstandere i partiet betragtede han som personlige fjender, kaldte dem undertiden „sjovere“ og havde kun kold ligegyldighed tilovers for dem. Det er muligt, at han optrådte så kompromisløst i senere politiske kriser, fordi han parallelliserede den modstand, han da mødte, med det snigløb, Kidde havde været udsat for.

Faktisk tilgav han heller ikke Studenterforeningen, der havde kunnet fostre et sådant angreb. Mens minderne om det sønderjyske arbejde aldrig blegnede i hans erindring, fik han i årenes løb et kritisk og distant forhold til Studenterforeningen. Ved flere lejligheder bagatelliserede han betydningen af det politiske arbejde, han havde været med til dér.¹⁴⁶ Grunden skal uden tvivl søges i den gamle sag, som han i øvrigt slet ikke omtaler i sine erindringer, selv om den givetvis var den stærkeste oplevelse, han indtil da havde haft i politik. Tavs-heden endnu i 1948 vidner om, hvor dybt den havde ramt ham.

Det er ikke til at sige, hvor meget der kan have været om beskyldningerne mod Kidde. Gerner Nielsens brev er overspændt, og det indeholder kun meget lidt substantielt. Dets kildeværdi er derfor ringe.

Længere end til at lægge armen om Gerner Nielsens skulder og holde ham i hånden, synes Kidde ikke at være gået. Det kunne måske også være slemt nok dengang, hvis det blev fortolket som andet end en venskabelig gestus. Trods dets hysteriske tone er Gerner Nielsens brev imidlertid et vidnesbyrd om, hvor dominerende Kidde kunne være over for sine unge protegeer, og af dem havde han haft adskillige i årenes løb.

Alle synes de at have været fascinerede af ham. Dahl var i hvert fald, herom vidner et lille digt til Kidde:

Men er Du den,
jeg tror Du er,
saa skal Du ogsaa vide,
at hvad Du gør
og hvad Du er,
saa er jeg ved Din Side.¹⁴⁷

Kidde var en ombejlet mand, og der kan næppe være tvivl om, at foruden andre motiver har også regulær jalousi spillet en rolle. Det

hører nemlig med til sagens „lækre“ detaljer, at Dahl, Gustav Rasmussen og Schlotfeldt alle tre var tiltrukket af de „seksuelle specialiteter“, som de angreb Kidde for at dyrke.

Det kan bestemt heller ikke udelukkes, at Kidde selv har frygtet, at beskyldningerne kunne have noget på sig. Han synes at have levet i en ren mandeverden. Det er påfaldende, at der i denne 28-årige dynamiske mands liv tilsyneladende ikke har været andre kvinder end hans gamle mor. Uden på noget tidspunkt at være „gået over“ kan han alligevel godt have næret tvivl om sin egen seksuelle identitet. I sin lille annalistiske optegnelse om denne sag noterer han udnævnelserne til kornet og til løjtnant midt i rygtesmederiet, som om der i disse avancementer skulle ligge en gendrivelse af beskyldningerne. Det kan se ud, som om han i disse militære grader søger en bekræftelse på sin mandighed.¹⁴⁸

Sagen rumlede i halvandet år. For Kidde må det have været en katastrofe. Hans politiske position – og dermed hele hans liv – var truet med ruining. Uanset hvad det endelige udfald ville blive, var han skandaliseret. Mistanken ville klæbe til ham og gøre ham sårbar. Midt i sladderens måtte han ud i to hårde valgkampe, og selve partiets leder opfordrede ham til at nedlægge sin kandidatur.

I et brev til sønnen Harald Kidde skildrede hans mor situationen. Brevet er udateret, men det må være fra sommeren 1917. „... undskyld, hvis mit sidste Brev var for mistrøstigt. Du ved jo nok, at jeg desværre let ser sort, og dette er jo i Stand til at ødelægge Aages Livsplan, siges der! Men Christmas og Aage selv mener nu, at Sagen staar godt, og at der i det mindste er forhindret mere Snak derom foreløbig, at det nu skal bero paa Fyens Svar ... Aage siger, at det dermed ikke er afgjort, og at hans Modstandere kan have benyttet hans Mangel paa Tid til nu at overfalde ham ...“¹⁴⁹

Når Christmas Møller ved Kiddes død talte om, at valgkampen havde tæret så meget på hans kræfter, at han lettere faldt som offer for den spanske syge, må han have haft denne baggrund i tankerne.

Kiddes angribere var ikke uden anfægtelser, og de har været på det rene med, at ikke alle deres motiver var ideelle. „Jeg har i hvert Fald een Gang været med til at trampe en lille Blomst ned,“ skrev Gustav Rasmussen, „maaske gaar der Aar, inden den vælter Stenen væk. Gerner Nielsen“.¹⁵⁰ Et andet sted skrev han: „Med Hensyn til „Affæren“ – har jeg i Dag haft svære Anfægtelser ikke om det reelle, men det rigtige“.¹⁵¹

Hvem var hovedmanden bag angrebet? Det kan ikke helt siges. Dahl må have spillet en forholdsvis perifer rolle, da han trods alt det meste af tiden opholdt sig i Lund. Måske var Schlotfeldt den egentlige hovedmand. Kidde mener, det var ham, der gik til partiets forretningsudvalg, men Schlotfeldt har været for snu til selv at gøre det grove arbejde. Det lod han den unge Gustav Rasmussen tage sig af. Vi kan se, at denne flere gange pustede til ilden. Han fulgte slagets gang på nærmeste hold. Ikke uden skadefryd iagttog han Christmas Møllers stigende desperation og magtesløshed. Engang havde de kaldt ham „John“, senere blev det til „Christmas“ og til sidst blev han til „Hr. Møller“ i deres breve. Over for Kidde var Gustav Rasmussen uden medfølelse: „Jeg synes K. har forandret sig lidt, men maaske er det kun Arrigskab“.¹⁵² Gustav Rasmussen skrev jævnligt til Dahl. Flere gange bad han om at høre noget til gengæld. De udvekslede fotografier og havde meget af hinandens fortrolighed. Venskabet synes opstået i 1916 og have udviklet sig under en sommerferie, hvor de var på besøg i hinandens hjem: „Jeg tænker ofte paa Sommeren og paa Minderne – ligesom en gammel Mand, der er blevet træet. Bare det var Sommer igen – men jeg tror ikke, den bliver som den“.¹⁵³

Der var mere nostalgi end triumf i de stemninger, der beherskede dem, da løbet var kørt.

Også for dem var noget slået i stykker.

4.9 Splittelse og et mellemspil med Pürschel

Splittelsen prægede i de følgende år det konservative parti. De to fløje synes at have været nogenlunde lige stærke. Det betød, at tingene ikke kunne falde til ro. Selv målt med Studenterforeningens alen var magtkampen meget intrigefyldt, og det er vanskeligt at overskue dens enkelte faser.

Kort fortalt synes forløbet imidlertid at have været følgende:

Da Kidde var styrtet og Christmas Møller havde nedlagt sit mandat, blev Schlotfeldt formand, og Gustav Rasmussen kom med i bestyrelsen. Kort efter meldte Kraft sig atter ind hos de konservative, og Kraft kom med i bestyrelsen.

Splittelsen havde imidlertid svækket de konservative så meget, at de mistede kontrollen med Studenterforeningens ledelse. Det viste sig ved generalforsamlingen i april 1917, og det blev anledningen til, at

auditør Victor Pürschel fik mulighed for at tage sine første usikre skridt på den politiske løbebane. Han havde længe leget med tanken om at gå ind i politik. Han havde haft følere ude hos Abrahamsen og Piper, uden at der dog var kommet noget ud af det.¹⁵⁴

På Studenterforeningens valgmøde før generalforsamlingen fik han chancen. Det var ikke lykkedes for de to konservative fløje at enes om en senioratsliste. Pürschel, som for mange år siden i sin studietid selv havde siddet i senioratet, tog nu ordet og udtalte, at foreningens største parti havde en forpligtelse til at stille med en liste til bestyrelsesvalget. Efter sit indlæg blev han af Kidde og Christmas Møller opfordret til selv at stille sig. Han synes ikke at have betænkt sig i mange minutter.

Pürschel kan ikke klage over, at opstillingen ikke gav ham presse-omtale. Faktisk blev han hovedfiguren i det mest skandaleombruste og forvirrede bestyrelsesvalg, foreningen har haft. Der skulle både ordinær og ekstraordinær generalforsamling til, nedlæggelser og mistillidsvotum, før det blev konstateret, at Pürschel ville foreningen i hvert fald ikke have som ledende senior.

Han blev ganske vist valgt, men allerede på generalforsamlingen samme aften blev han stillet over for et mistillidsvotum, som han først agtede at sidde overhørig, og da det ikke kunne lade sig gøre, lod han sig genopstille ved det omvalg, som fulgte.

Generalforsamlingen var uhyre kaotisk. Dirigenten kunne slet ikke styre forsamlingen. Vittige tilråb fra salen havde let spil. Mange indlæg druknede simpelt hen i tilråb. Begivenhederne fik stor omtale i den københavnske presse, og Pürschel synes ikke at have gjort nogen god figur. Han var nervøs og rodede sig gang på gang ud i fortællelser, der afstedkom latter og tilråb. Selv det ultrakonservative Vort Land kunne ikke skjule hans fiasko: „Det lykkedes ikke helt Hr. Pürschel at klargøre sin Stilling, derimod fik man at vide, at han ogsaa havde andet Arbejde end at være ledende Senior. En Stemme: Det kommer De snart til at være glad for!“¹⁵⁵ Christmas Møller rykkede på et tidspunkt Pürschel til undsætning, men det hjalp ikke, og da Kraft anbefalede, at man stemte for oppositionens mistillidsvotum til Pürschel, var udfaldet givet. Der skulle omvalg til.

Pürschel må have været meget emsig efter at blive ledende senior, for det lykkedes Christmas Møller at få ham overtalt til at opstille på ny. Her faldt han så endeligt mod et radikalt seniorat Hammerich.

Der var mange konservative, der svigtede ham, men Pürschel kan

ikke sige, at det havde manglet på advarsler. Mellem de to generalforsamlinger modtog han bl.a. brev fra den tidligere ledende senior, den ligeledes tidligere konservative C. H. Sthyr, der beklagede, at han ikke kunne stemme på en gammel skyttekammerat. „Jeg kan under ingen Omstændigheder gaa paa Forlig med Kiddes Fløj ...“¹⁵⁶ Han meddelte, at han og mange andre konservative var trådt ud.

For Kidde og Christmas Møller var det et eklatant nederlag, og Dahl undlod ikke at gøre dem opmærksom på det: „... der var Tider, hvor Studenterforeningens Konservative kunde hænge en hvilken som helst Skytteuniform op, den skulde nok blive valgt“.¹⁵⁷

De tider var nu forbi, og som redaktør af Studium lod Dahl Christmas Møller få det at mærke. Det næste halvandet år var han den mest udkældte mand i bladets spalter. Ingen mulighed for latterliggørelse blev forbigået. Ofte gjorde Christmas Møller selv Dahl opgaven let med sine talrige og som regel lidet elegante udfald mod alt og alle, der var ham imod. Til gengæld stillede Dahl gang på gang hans ubehjælpomme sprog i gabestokken. Som eksempel skal nævnes Dahls referat af en generalforsamling hos de konservative: „Aftenens Clou var en Tale af Christmas Møller ... der var et saa forbløffende Mønster paa formel Ufuldkommenhed, at vi ikke kunde nægte os den Fornøjelse straks at skrive den ned. Den lød i Sandhedens Navn saaledes:“ Dernæst fulgte et langt og totalt uforståeligt indlæg, der næsten udelukkende bestod af indskud, eftersætninger og spring uden mening.¹⁵⁸

Kidde måtte naturligvis også holde for, og han blev konsekvent tituleret „Hr. Artilleriløjtnant“ i bladet.

I 1918 kulminerede konflikten. På det tidspunkt havde Schlotfeldt sluttet sig til oppositionen, og han var blevet ledende senior. I det konservative partis rækker var der opløsning. Gustav Rasmussen var rejst til Petrograd. Schlotfeldt, Dahl, Sthyr og mange andre havde meldt sig ud. Kidde og Christmas Møller beherskede atter partiapparatet, men de havde ikke mere nogen magt i Studenterforeningen.

Efteråret 1918 var for Kidde og Christmas Møller nogle uhyre vigtige måneder. Verdenskrigen lakkede mod enden, og det var klart, at Tyskland ville tabe. De fire års tavshed om Sønderjylland og andre udenrigspolitiske emner kunne nu omsider brydes. Den offentlige mening skulle bearbejdes, og det var derfor mere end uheldigt, at de radikale netop nu havde magten i foreningen.

På grund af den spanske syge havde Studenterforeningen ingen

møder holdt i september og oktober. Da senioratet åbnede sæsonen den 23. november var det med en provokation over for de konservative. Aftenens emne var „Tyskland“, og til indleder havde man udset sig ingen ringere end nationalbankdirektør Marcus Rubin. I syv år havde Kidde med jævne mellemrum demonstreret, hvad han mente om denne mand, og af alle skulle netop han altså tale på det første møde efter våbenstilstanden.

Schlottfeldt må have kalkuleret med ballade.

Ballade blev der i hvert fald.

Schlottfeldt åbnede mødet med nogle velvalgte ord om Sønderjylland, hvorefter alle rejste sig. Dernæst gav han ordet til Rubin. Næppe havde denne bestegt talerstolen, før en stemme fra salen med høj røst udtalte: „Hr. Nationalbankdirektør Marcus Rubin, danske Studenter ønsker ikke at høre Dem.“ Derefter kom der tumulter i salen. I samarbejde med Akademisk Skyttekorps havde Studenterforeningens konservative organiseret en demonstration med ca. 100 deltagere. Hver gang der faldt lidt ro over gemytterne, prøvede Rubin at tage ordet, og hver gang sang demonstranterne „Det haver saa nyligen regnet“. Det trak op til slagsmål, ærmer blev smøget op, og stoleben blev løsnet. Til sidst råbte Hans Thyge Jacobsen, senere præst og konservativt folketingsmedlem „lad os forlade Salen“. Demonstranterne marcherede nu ud i flok og følge. Efter Rubins foredrag vendte de tilbage for at deltage i diskussionen. Her forsvarede professor Aage Friis Rubin og fortalte, hvordan artiklen i Preussische Jahrbücher i sin tid var blevet godkendt af bl.a. selveste H.P. Hanssen.

To dage efter mødet blev demonstrationens ledere indkaldt for foreningens domstol og idømt bøder på 50 kr. Blandt de tiltalte var Carsten Raft, Max Kjær Hansen, Hans Thyge Jacobsen, Huno von Holstein, Ole Bjørn Kraft og Kjeld Brockenhuus-Schack.¹⁵⁹

For Christmas Møller fik sagen et ubehageligt efterspil. Han tog den op i Studenterforeningens repræsentantskab. Her udtalte han, at der ikke fandtes parlamentariske udtryk, der kunne karakterisere professor Friis' forsvar for Rubin. Han mente, at Friis rent ud løj.¹⁶⁰ Hermed sigtede Christmas Møller til Friis' udtalelse om, at H.P. Hanssen skulle have forhåndsgodkendt Rubins artikel.

Da Christmas Møllers udtalelser kom Friis for øre, anlagde han injuriesøgsmål. Christmas Møller stod en tid i fare for at blive relegeret fra universitetet, hvor han ganske vist ikke tilbragte megen tid, men han havde dog nået at bruge sit politiske eksil i 1917 til at tage første

del af sin eksamen.

Sagsanlægget betød, at Christmas Møller fik sin debut som proce-dør. Han var selvmøder. Hans juridiske ballast har dog ikke været stor nok, eller Friis' beviser har været overvældende, i hvert fald fik han i dommen bøde på 200 kr., subsidært 20 dages fængsel. Udtalelsen om Friis' løgnagtighed blev mortificeret, derimod fik hans indledende karakteristik lov til at passere.

Der skulle endnu en verdenskrig til samt fornyet uro om grænsen, før Friis og Christmas Møller kunne forsones i fælles forbitrelse over Knud Kristensens Sydslesvig-politik. Først da fik Friis den undskyldning, som han havde krav på. Typisk nok ville Christmas Møller dog ikke give sig helt. Til undskyldningen føjede han en bemærkning om, at det var en fejl af Friis i 1918 at blande H.P. Hanssens navn ind i sa-gen.¹⁶¹

Den provokation, der lå i Rubin-mødet, kunne de konservative ik-ke lade gå upåagtet hen. Christmas Møller gik derfor til Collin for hos ham at høre, om To Løver skulle have noget ønske om at skåne H.P. Hanssen nu, hvor det sønderjyske spørgsmål var bragt op, ellers ville de konservative forfølge Rubin-sagen ved en ekstraordinær general-forsamling.

Collin nærede aldeles intet ønske om at skåne den nordslesvigske fører, som han længe havde hadet af et godt hjerte. Så samlede Christ-mas Møller de nødvendige underskrifter og fik indkaldt til en ekstra-ordinær generalforsamling, hvor der skulle gøres op med Schlot-feldt.¹⁶²

Det siger formentlig en del om splittelsen hos de konservative og om Christmas Møllers egen usikre stilling i Studenterforeningen, at han ikke selv tog ordførerskabet, men bad Collin om det, selv om denne var så lidt inde i studenterforeningspolitikens enkeltheder, at Christmas Møller måtte skrive talen for ham.

Den var ét langt angreb på senioratets „unationale Linje“. Seniora-tet havde ladet sig vælge på et upolitisk program og havde lovet at ville tage hensyn til alle sider, men faktisk havde det tilsidesat „Hen-synet til de store og udbredte nationale Kredse i Foreningen“. Re-præsentantskabet havde flere gange vedtaget, at man ikke ville se Rubin i foreningen, så længe krigen varede, og Schlotfeldt havde selv stemt for denne beslutning. Han måtte vide, at mødet „vilde vække voldsom Harme“. Endelig blev det sagt om Rubin, at det var „en Takt-løshed af Hr. Rubin selv at komme som Taler. Hr. Rubin kendte Stem-

ningen i Foreningen, og det kan ikke nægtes, at Folk, der har taget saa afgørende fejl som Hr. Rubin, de burde udæske mindre og holde sig lidt tilbage".¹⁶³

Schlotfeldt var ordfører for senioratet. Han anførte tre argumenter: 1. En forkastelse af mistillidsdagsordenen ville samtidig være en misbilligelse af demonstrationen. 2. Det var forkert at trække nationale skel mellem danske studenter. 3. En vedtagelse af dagsordenen ville være en tilsidesættelse af påstanden om, at foreningen havde landets frieste talerstol.

Det blev en meget larmende generalforsamling. 1150 mennesker var mødt op. Ikke alle kunne finde plads i salen. „Man undrer sig over, at Digturbusterne ikke faldt ned fra deres Konsoller i Aftes, saa voldsomt var Generalforsamlings-spektaklet, der rystede Salen i adskillige Timer ... I den sidste Times Tid var det næsten ikke muligt at høre Talerne".¹⁶⁴ „Luften i den overfyldte Sal var saa daarlig, at to besvime; og Forsamlingen var saa ophidset, at en mindre Brand ingen Panik afstedkom".¹⁶⁵

Henimod midnat faldt afgørelsen. Mistillidsdagsordenen blev forkastet med 599 stemmer mod 500. 50 undlod at stemme.

Selv om der ikke var tale om nogen stor forskel, var det dog et nederlag for de konservative, som de oven i købet måtte indkassere i et spørgsmål, der gennem år havde været en af deres mærkesager.

For Christmas Møller personligt må udfaldet have været en skuffelse, fordi han stod som de konservatives ansvarlige leder i opgøret med de radikale.

Han deltog endnu nogle år i studenterforeningspolitikken og lod sig oven i købet vælge ind i senioratet i genforeningsåret 1920. Alligevel er det tydeligt, at han i 1919 gradvis lægger hovedparten af sit politiske arbejde i KU og i landspolitik, hvor agitationen for Flensborg var begyndt.

Fremfor de fleste er Christmas Møller blevet betegnet som studenterforeningspolitiker. Betegnelsen er korrekt i den forstand, at han lagde meget arbejde i foreningen, og han lærte utvivlsomt også meget dér. Men betegnelsen er på den anden side misvisende, for han lærte aldrig at beherske studenterforeningspolitikens særlig vanskelige form. Derfor oplevede han sin politiske læretids største nederlag og bitreste skuffelser i Studenterforeningen.

5 Sønderjylland på dagsordenen

5.1 Den politiske situation ved valget i april 1918

Siden oktober 1916 havde der hersket, hvad der er blevet kaldt politisk borgfred mellem partierne.

Udgangen på krisen om salget af De vestindiske Øer var blevet – ikke et samlingsministerium, som oppositionen havde ønsket – men en kontrolministerordning, der indebar, at Venstre, Det konservative Folkeparti og Socialdemokratiet hver havde udpeget en repræsentant i ministeriet. Hensigten var, at det skulle sætte en stopper for oppositionens kritik ved at give den et medansvar for den førte politik.

Det er dog for meget at tale om borgfred. Ordningen kom aldrig til at fungere tilfredsstillende. De nye ministre fik ikke porteføljer, og det er et spørgsmål, hvor meget deres deltagelse øgede de respektive partiers indflydelse på regeringens førelse.

Det skyldtes, at ministeriet Zahle – om end uformelt – havde indrettet sig med noget, der lignede et indre kabinet. Zahle selv, forsvarsminister Munch, indenrigsminister Rode, finansminister Brandes og undertiden også udenrigsminister Scavenius mødtes regelmæssigt til uformelle drøftelser. Det var her og ikke i ministermøderne, at ministeriets linje blev lagt. Fremgangsmåden er formentlig blevet styrket under kontrolministerordningen, idet navnlig J. C. Christensens deltagelse i ministermøderne af de radikale følte som en hindring for den fri meningsudveksling. Det var næppe uden grund, for J. C. Christensen og i mindre grad den konservative Christian Rottbøll følte sig mere som kontrollanter i end som medansvarlige for ministeriet.

Tilsvarende problemer eksisterede ikke i forholdet mellem socialdemokraten Thorvald Stauning og de radikale ministre.

Kontrolministerordningen formåede derfor i bedste fald at tilsløre, men næppe afgørende at ændre den forudgående tids skarpe modsætninger mellem regering og opposition.

Allerede i sommeren 1917 brød ordningen delvis sammen. Anledningen var Staunings deltagelse i nogle forberedende møder til en socialdemokratisk international fredskonference i Stockholm. De borgerlige mente, at denne var ensidigt i Tysklands interesse, og anså

derfor Staunings deltagelse som uforenelig med neutralitetspolitikken. De konservative ville derfor trække Rottbøll ud af ministeriet. Da kongen nægtede at modtage Rottbølls demission, forblev han imidlertid på sin post. Han blev herefter ekskluderet af sit parti. Dermed var Det konservative Folkeparti atter oppositionsparti.

I januar 1918, da valget nærmede sig, trådte J.C. Christensen ligeledes ud. Stauning forblev derimod som medlem af ministeriet.¹

I februar blev det besluttet, at grundloven af 1915 omsider skulle træde i kraft pr. 21. april, og der blev udskrevet folketingsvalg til dagen efter.² Samtidig forhandlede Det radikale Venstre og Socialdemokratiet om et valgsamarbejde, der skulle sikre dem mod stemmespild.

Staunings forbliven i ministeriet og samarbejdsaftalen understregede den opdeling af Folketinget i to blokke, som var ved at udvikle sig. Valgkampen afslørede dog også, at forholdet mellem de to oppositionspartier ikke var det bedste, fordi de konservative følte sig mindre ansvarlige for ministeriets politik end Venstre.

Valgets overordnede tema var et „for eller imod ministeriet“. Oppositionens kritik rettede sig især mod reguleringspolitikken med dens talrige kommissioner og nævn, maksimalpriser og rationeringer.

Årene før verdenskrigen havde været en udpræget liberalistisk periode. De mange indgreb under krigen følte derfor af erhvervslivet som en utålelig begrænsning af velerhvervede rettigheder. Oppositionen inddrog Ove Rodes gimle-tale fra oktober 1916. I den havde Rode programmatisk – på en ideologisk måde om man vil – hævdet statsmagtens regulerende opgaver ikke blot under krigens ekstraordinære forhold, men som en permanent foreteelse. Det gav oppositionen mulighed for at trække en principiel skillelinje i forholdet til regeringspartierne i synet på statsmagtens rolle. Spørgsmålet var af aktuell interesse, da man måtte regne med, at det Folketing, der nu skulle vælges, også ville få indflydelse på efterkrigstidens politik.

Neutralitetspolitikken var et andet spørgsmål, som oppositionen tog op. Her gik ministeriets påstand ud på, at kun det ville være i stand til at føre Danmark frelst gennem krigen. Synspunktet havde sikkert en del for sig. Forudsætningen for at neutralitetspolitikken kunne lykkes var både, at der i udenrigsledelsen herskede en korrekt opfattelse af magtforholdene i Danmarks nære omgivelser, og desuden, at der i Danmarks omgivelser herskede tillid til regeringens neutralitetsvilje.

Det var navnlig for den sidste forudsætning, at et regeringsskifte kunne få konsekvenser. Fra tysk side var der flere gange udtrykt frygt for, at det ville medføre en ændring af den hidtidige udenrigspolitik, hvis oppositionen kom til.

Denne erkendelse har formentlig været Foss' motiv, når han ønskede at frede Scavenius og udenrigspolitikken under valgkampen. I øvrigt måtte det anstændigvis være hans standpunkt i betragtning af den rolle, han personligt spillede ved den praktiske udførelse af denne politik.³

I diskussionen om neutralitetspolitikken løb oppositionen oven i købet ind i den vanskelighed, at en storstilet tysk offensiv på vestfronten netop under den danske valgkamp havde betydelig fremgang. For oppositionen var det derfor svært at overbevise befolkningen om, at udenrigspolitikken ikke skulle være bedst forvaret hos det ministerium og den mand, der havde fire års erfaring bag sig. Mange har sikkert tænkt som Piper, der ærligt, men ikke særlig behændigt havde sagt: „Man skifter ikke Hest i Vadestedet“.

Så længe krigen varede var grænsespørgsmålet nærmest unævneligt. Hovedpunktet i angrebene på ministeriet blev derfor, hvad Kilde kaldte „den røde Alliance“.⁴

5.1.1 Kiddes valgkamp

Der er grund til at gå udførligt ind på Kiddes valgkamp og på hans efterfølgende virksomhed som folketingsmand, fordi vi tør gå ud fra, at vi herigennem kan få et ganske godt billede af den politik, som han og Christmas Møller stod for i disse år.

I de næste afsnit vil der følgelig ikke være meget at finde direkte om Christmas Møller. Hans og Kiddes opfattelser var på den anden side så synkrone, og de stod hinanden så nær, at vi roligt kan gå ud fra, at Kiddes virksomhed fuldt ud havde Christmas Møllers tilslutning og var drøftet med denne i forvejen.

Det meste handler om udviklingen inden for det sønderjyske spørgsmål, der knytter forbindelsen mellem deres fælles indsats under krigen og det arbejde, Christmas Møller efter Kiddes død måtte udføre på egen hånd. Kiddes politik i efteråret 1918 er derfor en forudsætning for at forstå Christmas Møllers stilling til Flensborg-bevægelsen i 1919 og 1920.

Kiddes valgkamp begyndte den 12. marts med et stort møde i Industrilæet i Odense. „Mødet var besøgt af ca. 600 antisocialistiske

Vælgere", hed det i referatet.⁵ Valget var det første, hvortil kvinder havde stemmeret, og mere end halvdelen af de tilstedeværende var kvinder.

Ved grundlovens vedtagelse i 1915 havde Kidde ikke udtrykt særlig entusiasme for kvindernes stemmeret, men ved samtlige møder under valgkampen talte han, med noget der lignede begejstring, om denne forøgelse af vælgerkorpset. Han anså det for „en Lykke, at Kvinderne faar Valgret netop paa en Tid, hvor et Ministerium paa snart alle Omraader søger at ombytte Hjemmet med Staten“. Ved en lejlighed nærmede hans smiger for kvinderne sig det meget letkøbte og primitive, når han udtalte, at det i virkeligheden altid havde været dem, der her i landet havde truffet de vigtigste afgørelser, og henviste til Thyra Danebod og dronning Margrethe som eksempler. Han var i øvrigt overbevist om, at et flertal af kvinderne ville stemme konservativt, fordi deres interesser lå dér, hvor „Værnet for Hjemmene og den personlige Frihed findes“.⁶

Hovedtemaet i Kiddes valgkamp var dog ikke kvinderne, men hans bestræbelse på at placere Det konservative Folkeparti som det eneste troværdige alternativ til den røde alliance.

Han anså valget i 1918 for det vigtigste i landets historie, fordi den nye valglov gav de konservative mulighed for at blive repræsenteret så talstærkt på Rigsdagen, at det kunne „sætte de Radikale Stolen for Døren og tvinge Venstre til at indtage en skarpere Holdning“.⁷

De radikale betegnede han som „et Skærnbræt“ for socialismen, i hvis ly denne kunne vokse sig stærk. „Kampen herhjemme staar i Virkeligheden ikke for og imod Ministeriet Zahle, men for og imod Socialismen.“ På længere sigt ville det egentlige modsætningsforhold i dansk politik være at finde mellem konservatismen og socialismen, fastslog han. Venstre og radikale betragtede han kun som „Overgangsled“.⁸

I det hele taget spillede Kidde meget på socialistforskrækkelsen, som netop var ved at vinde indpas i den danske befolkning. Revolutionen i Rusland og dens lille danske ekko i februar – syndikalisternes storm på Børsen – havde opskræmt det danske borger- og småborgerskab.⁹

Efter opgøret med den røde alliance gik Kidde over til at angribe Venstre. Venstre måtte høre for dets manglende loyalitet i det borgerlige samarbejde, for ikke at stille sig oppositionelt nok over for ministeriet samt for dets ansvar for den uretfærdige valglov. Især måt-

te Klaus Berntsen holde for. Han havde været Kiddes yndlingsoffer i adskillige år. Han var også opstillet på Fyn. Han fik revet sit grundlovsforslag fra 1912 i næsen, der, mente Kidde, „gik Radikal-Socialismens Ærinde“.¹⁰

Kiddes angreb på Venstre var motiveret af både landspolitiske og lokale forhold. Nok var radikal-socialismen hovedfjenden, men det var hos Venstre, at han – som i øvrigt mange konservative kandidater – skulle hente deres stemmer. Gang på gang tørnede han sammen med konsul Birch – Venstres kandidat i en af Kiddes kredse. Birch fremstillede Venstre som det store midterparti og vendte sig mod „den mærkelige Misforstaaelse, at Venstre var et udpræget Landboparti“. Birch hævdede også, at de konservative var så splittede, at de ikke var regeringsdygtige. Til gengæld ironiserede Kidde over Birchs tilnærmelse til de radikale og hævdede, at der nu var en mærkbar tendens blandt bønderne til at slutte op om Det konservative Folkeparti.

Kiddes udtalelser om den økonomiske politik formede sig som angreb på „regereriet“, som det allerede da hed i den borgerlige jargon. Han appellerede til de mindre næringsdrivende – småhandlende, håndværkere og bønder – og påstod, at ministeriets politik kun tilgodeså storkapitalen og arbejderne, mens mellemstanden blev klemmt af alle reguleringerne. Det var den, der måtte bære hovedparten af byrderne. Rug-maksimalen kaldte han en ekstraskat på landbruget.

Igen og igen gjorde Kidde sig til talsmand for liberalistiske synspunkter. På et møde fik han socialdemokraten Emil Marott til at vikle sig ind i selvmodsigelser om sit syn på den fri konkurrence. Kidde hævdede, at det netop var indskrænkninger i denne, der skadede flertallet af næringsdrivende, mens den var til fordel for monopolerne.¹¹

På det socialpolitiske område gjorde han opmærksom på, at det var „Højres gamle Fører, Estrup, der forelagde det første sociale Lovforslag paa et Tidspunkt, da ingen kunde tvinge Højre dertil ...“¹² I øvrigt mente han, at det ikke kun var arbejderne, men lige så meget dele af mellemstanden, der havde behov for hjælp. Først og fremmest ønskede de konservative dog at skabe forståelse for, at den bedste måde for den enkelte at betrygge sin eksistens på var gennem eget arbejde og ikke gennem understøttelse. „Socialisterne bygger paa Lighed, men Menneskene er nu engang ikke skabt lige, og for-gæves vil et politisk Parti stride mod selve Naturen.“ Der skulle skabes forhold så alle kunne klare sig selv. „Vi er naaede til, at Faa her-

hjemme og Færre end i noget andet Land lider Nød ..."¹³

Mens nationalpolitiske synspunkter havde indtaget en meget fremtrædende plads i Kiddes mangeårige agitation inden for ungdomsbevægelsen, var det samme ikke tilfældet i hans valgkamp. Sønderjylland synes han dårligt nok at have nævnt. Om Danmarks stilling til krigen udtalte han, at alle partier var enige om, at landet skulle forblive strengt neutralt. Når neutralitetspolitikken hidtil var lykkedes, skyldtes det ikke ministeriets særlige evner, men at stormagterne ikke havde haft interesse i at drage Danmark ind i krigen.¹⁴ Om forsvarspolitikken udtalte han, at da de radikale som regeringsparti blev konfronteret med livets alvor, havde de måttet gå de forsvarspolitiske veje, som de konservative havde anvist.¹⁵

Til slut krævede Kidde, at landet fik et samlingsministerium efter valget. Zahle måtte gerne forblive som dets chef, „for naar Hr. Zahle sidder i Ministerium sammen med 7 Radikale, er det ham, der regerer, men naar han kommer sammen med en Del Mænd, der har Rygrad, er han saamænd ikke farlig ...“¹⁶

I det store og hele var Kiddes valgtaler altså lige ud af den konservative partibog.¹⁷ Det var egentlig kun gennem sin markering af Det konservative Folkepartis betydning som radikal-socialismens hovedmodstander, at hans kampagne var bemærkelsesværdig. Her røbede han en mere offensiv tankegang, end de konservative ledere gav udtryk for. Kidde lod sig ikke stille tilfreds med den statistrolle, som Venstre havde tildelt hans parti. Den indbyrdes strid og jalousi, der kom til at præge forholdet mellem de to borgerlige partier i de næste mange år, mere end anes i Kiddes holmgange med Venstres repræsentanter.

Det var kun naturligt, at modsætningen blev klart markeret ved dette valg. For de konservative var valget i 1918 mere afgørende end for noget af de andre partier. Den nye valglov gav partiet mulighed for en repræsentation i Folketinget, der svarede til dets stemmetal.

Det fremgår af tallene fra valget i 1913, hvor meget den gamle valglov havde favoriseret Venstre, og hvor ringe den stillede de konservative. Dengang fik Højre syv pladser i Folketinget for 82.000 stemmer, mens Venstre fik 44 for 105.000. Det store konservative stemmespild havde givet næring til den opfattelse, at mange potentielt konservative vælgere stemte på Venstre. Selv om den nye valglov ikke var udtryk for nogen matematisk retfærdighed, betød ændringerne dog, at frykten for stemmespild ikke mere behøvede at afhol-

de vælgere fra at stemme konservativt. Valget i 1918 var således den første lejlighed, hvor det kunne vise sig, hvor store de konservative vælgerreserver egentlig var.

Valget indfriede langt fra forventningerne. Det skuffende udfald skyldtes måske J.C. Christensens position. Ingen af de konservative ledere havde et sådant format, at de tålte sammenligning med ham som eventuel regeringsleder.

For Kidde personligt gik valget godt. Han erobrede som forudset et suppleringsmandat. Men i Bogense – den ene af de tre kredse, hvor han var opstillet – var der kun én stemmes forskel på venstre-mandens og den radikales stemmetal. Der blev indgivet klage over valgbestyrelsens afgørelse i en række tvivlstilfælde. Efter en del tov-trækkeri blev resultatet, at der blev dekretet omvalg. Det skulle finde sted den 23. juli.

Kidde skulle altså ud i en ny valgkamp. Den blev vanskeligere end den ordinære, fordi det kunne være fristende for hans vælgere at flytte deres stemme til venstremanden for at sikre dennes valg. For Kidde ville det betyde, at hans mandat i så fald gik til en af de andre konservative kandidater i amtet.

Det lykkedes dog Kidde at holde sit stemmetal og sikre mandatet. Selv i modstanderpresen høstede han anerkendelse for den indsats, der havde været forbundet hermed.

Let var det ikke. Fyens Stiftstidende bistod ham det bedste bladet formåede, men med støtte fra partiet var det så som så. „Hans øvrige Hjælpere gjorde mere Skade end Gavn. Piper dyssede Højres Vælgere i Søvn, landstingsmand Sporon-Fiedler anbefalede dem positivt at stemme paa venstremanden Jensen-Sønderup, og Nationaltidende satte Kronen paa Værket ... ved Dagen før Valget at anvise Højre som en naturlig Opgave at sikre Jensen-Sønderups Valg“.¹⁸

Noget stærkt ønske i partiledelsen om at se Kidde som medlem af rigsdagsgruppen kan der ikke have været. Forklaringen kan være Kiddes selvstændighed og skarpe form, men det kan også skyldes eftervirkninger af den hviskekampagne, han havde været genstand for i et par år.

5.1.2 Kidde som folketingsmand

Kidde blev altså først folketingsmand fra slutningen af juli 1918. Men af rigsdagsgruppens protokoller kan man se, at han har været til stede i gruppens møder siden aprilvalget. Han deltog således i gruppens

drøftelser af foranstaltninger mod fremmedes køb af dansk ejendom og blev medlem af et partiudvalg desangående.¹⁹

Det er skik, at nyalgte medlemmer den første tid holder sig i baggrunden for at orientere sig om arbejdets form og vilkår. Det ser ud til, at Kidde i de fleste sager har holdt sig dette efterretteligt. Men i begyndelsen af oktober kom den sag op, som lå ham mere på sinde end alle andre. Siden midten af september havde det været klart, at Tyskland var ved at tabe krigen. Dermed blev det sønderjyske spørgsmål aktuelt.

Da det i rigsdagsgruppen blev foreslået, at der skulle nedsættes et udvalg til at følge ministeriets forsvars- og udenrigspolitik, tog Kidde heraf anledning til at henlede opmærksomheden på det sønderjyske spørgsmål. Principielt tilsluttede han sig den foregående taler, men føjede til, at der var en anden sag, „som man fra konservativ Side efter mit Skøn bør følge med stor Opmærksomhed allerede nu – og gøre det saa meget mere som Venstre allerede har taget Standpunkt til Sagen – Sønderjylland. Det er et faktisk Forhold, at den danske Rigsdag er et af de Steder, hvor man taler og maaske tænker mindst paa denne Sag. Men saaledes bør det ikke vedblive. Jeg henstiller til Overvejelse, at man nedsætter et Udvalg til fra Partiets Side at følge dette Spørgsmaals Stilling her og i Udlandet og være Partiet til Raadighed, naar denne Sag kommer for“.²⁰ Ingen kommenterede Kiddes forslag. I stedet begyndte gruppen at diskutere forhandlingerne med Island. Kort efter blev mødet suspenderet.

Da det blev genoptaget, tog Kidde straks ordet. Han meddelte, at han nu havde drøftet sagen med flere af gruppens medlemmer, og han foreslog, at partiet nedsatte et Sønderjyllandsudvalg. „... denne Sag ligger os alle saa stærkt paa Sinde, at vi ikke bør undlade at forberede vor Stilling ... Det Tidspunkt nærmer sig jo dog nu, da vi maaske skal træffe en endelig Afgørelse ... Jeg vil meget gerne have Adgang til henimod Slutningen af denne Maaned at fremlægge forskellige herhen hørende Spørgsmaal for det samlede Parti.“ Forslaget blev vedtaget uden afstemning. Fra folketingsgruppen blev Emil Harboe og Kidde sat ind.²¹

Det lykkedes således Kidde at rejse det sønderjyske spørgsmål i sit eget parti, før der opstod røre om det i offentligheden. Et sådant begyndte først omkring midten af oktober. Da tog ministeriet initiativ til udformning af en adresse, hvis formål skulle være at komme yderliggående kredsens grænsekrav i forkøbet.²²

På det tidspunkt eksisterede der to grænsepolitiske standpunkter. Efterkrigstidens historieskrivning har noget fejlagtigt hævdet, at de byggede på henholdsvis folkenes selvbestemmelsesret og på Danmarks historiske ret.²³ Det var først senere, at de to grupper kom til at stå så skarpt over for hinanden.

Hvad der i begyndelsen skilte de to grupper var en forskellig opfattelse af danskhedens styrke syd for Clausenlinjen samt gensidig mistænksomhed over for modpartens hensigter.

Ministeriet og Clausenfolkene ønskede afstemning nord for Clausenlinjen. Den anden gruppe, hvis tilhængere kom til at gå under betegnelsen „Dannevirkefolkene“, ønskede principielt, at der skulle stemmes i hele Slesvig og under alle omstændigheder også i områder syd for Clausenlinjen.

Ministeriet frygtede, at Dannevirkefolkene med henvisning til Danmarks historiske ret ønskede at lade betydelige områder med tysk flertal komme tilbage til Danmark. Dannevirkefolkene frygtede, at modparten ville forhindre, at befolkningen syd for Clausenlinjen overhovedet fik mulighed for at tilkendegive sin eventuelle danskhed.²⁴

I striden indgik også forskellige standpunkter til Danmarks internationale stilling og fremfor alt til det fremtidige forhold til Tyskland. Det var ministeriets opfattelse, at Danmark også i fremtiden ville befinde sig inden for tysk interessesfære og måtte indrette sig derefter bl.a. ved at søge grænseproblemet løst i forståelse med Tyskland. Dannevirkefolkene var derimod tysk fjendtlige og ønskede en uafhængig eller vestorienteret udenrigspolitik. Flere af dem anså oven i købet en offensiv grænsepolitik som et udmærket middel til at skabe et dansk-tysk modsætningsforhold.

I de 18 måneder grænsestriden varede, skete der hos begge parter en udskridning mod syd fra de oprindelige standpunkter. Dannevirkefolkene endte med et krav om Danmark til Dannevirke med eller mod den slesvigske befolknings eget ønske; og ministeriet overvejede, om det kunne blive nødvendigt at tage Flensborg med, selv om afstemningen her skulle vise et knebent tysk flertal.²⁵

Grænsestriden blev sat i gang af et initiativ fra ministeriet. I håb om at komme Dannevirkefolkene i forkøbet rettede ministeriet gennem Aage Friis henvendelse til H.V. Clausen, til den konservative folketingsmand H.L. Møller og til M. Mackeprang, senere direktør for Nationalmuseet om at udarbejde en programmatisk erklæring om grænseproblemet. Denne kom til at gå under betegnelsen „oktoberadres-

sen", og det var tanken, at den skulle danne grundlag for en underskriftindsamling til støtte for ministeriets politik.

Efter nogle indledende bemærkninger om folkenes selvbestemmelsesret hed det bl.a.: „Nordslesvig maa genforenes med Danmark i den Udstrækning dets Befolkning ved en fri Afstemning efter den almindelige og lige Stemmeret maatte kræve ... Vi ønsker i al Fremtid at kunne leve i uforstyrret Venskab med vort tyske Nabofolk. Vi vil ikke med vort Ønske om det danske Nordslesvigs Genforening med Danmark træde det tyske Folk for nær. Vi ønsker kun, at den Befolkning skal komme til Danmark, der taler dansk, føler dansk og vil vedblive at være dansk – hele det danske Nordslesvig, men kun det danske Nordslesvig, intet ud derover maa forenes med Danmark“.²⁶

Adressen kom til at virke stik mod sin hensigt.²⁷ Den fik Dannevirkefolkene op af de starthuller, hvor de længe havde stået på spring. Skulle kravet i adressen følges, ville der i virkeligheden være tale om en indskrænkning af selvbestemmelsesretten, fordi ingen med sikkerhed kunne vide, hvordan styrkeforholdet var mellem dansk og tysk syd for Clausenlinjen. Som målestok herfor havde man kun de tyske rigsdags- og landdagsvalg i 1912 og 1913, men man kunne ikke uden videre regne med, at en folkeafstemning ville give samme resultat som et ordinært parlamentsvalg.

I de måneder Kidde havde sæde i Folketinget, så han det som sin opgave at bekæmpe den grænsepolitik, som oktoberadressen var udtryk for. Heraf kan man dog ikke slutte, at Kidde var ubetinget tilhænger af en Dannevirkekinje. Tværtimod gik hans bestræbelser ud på at forsone de to grænsepolitiske standpunkter, så en indre dansk strid om spørgsmålet kunne undgås.

Fra midten af oktober blev spørgsmålet drøftet jævnlige i ministeriet. Her frygtede man et udspil fra Dannevirketilhængerne og Ententen, der ville give Danmark mere end de dansksindede dele af Slesvig. For at komme et sådant udspil i forkøbet ville ministeriet binde partierne gennem en fælleserklæring, der skulle vedtages på et lukket rigsdagsmøde.²⁸

Sagen blev drøftet i den konservative rigsdagsgruppe den 18. Foss gik mod et lukket møde, fordi han mente, det kunne forlede Ententen til at tro, at Danmark ville ordne grænsespørgsmålet bilateralt med Tyskland. Kidde sluttede sig til Foss og påpegede, at det var kreds, der stod Scavenius nær, der havde gjort sig til talsmænd for en

tosidig dansk-tysk ordning.

Senere angreb han direkte sin gruppekollega H. L. Møller for den medvirken til oktoberadressen. Det var Kiddes opfattelse, at Danmark netop ikke måtte lægge sig fast på en bestemt grænselinje, men nøjes med i almindelighed at kræve det danske Sønderjyllands tilbagevenden. Han kritiserede også dr. Birck for et indlæg, denne havde skrevet i Nationaltidende om spørgsmålet uden forinden at have konfereret med partiet.

Gruppen var delt. Karstensen gik imod Kidde. H. L. Møller udtalte, at han og de øvrige bag oktoberadressen mente, at de havde lige så god indsigt i spørgsmålet som Kidde. „Kidde henstillede under Gruppens Bifald til Dr. Møller at lade Opraabet konfiskere“.²⁹ Kidde var referent den dag, og det er måske grunden til, at bifaldstilkendegivelsen er blevet omhyggeligt bogført. Han må dog have haft gruppeflertallet bag sig, for gruppeformanden hævdede mødet med en henstilling til H. L. Møller om at standse adressen.

Det lukkede rigsdagsmøde blev berammet til den 23. oktober. Forud var gået vanskelige forhandlinger med partiformændene. Det var et problem at få de konservative til at gå med til det lukkede møde, og det viste sig endnu vanskeligere at få dem til at godkende det resolutionsudkast, som ministeriet havde udarbejdet.

I den konservative rigsdagsgruppe var det især Foss, Harboe og Kidde, der gjorde indvendinger. Udkastet indeholdt en passus, der i realiteten var en anerkendelse af ministeriets neutralitetspolitik. Til den erklærede Kidde, at han ikke ville binde sig til en almindelig godkendelse af udenrigsministerens politik. Han måtte dog til slut erkende, at flertallet i gruppen stillede sig mindre stejlt end han selv, og nøjedes derfor med at forbeholde sig sin stemmeafgivning, hvis det ikke lykkedes partiets forhandlere at ændre den pågældende passus.³⁰

På det lukkede møde fremlagde Scavenius udkastet. Piper tog straks ordet og erklærede, at han ikke kunne binde sit parti. Herefter fulgte en længere debat, og Rigsdagen nedsatte et redaktionsudvalg. Det foreslog en række ændringer, der betød, at resolutionen nu kunne vedtages næsten enstemmigt.³¹

Foruden en anden formulering om udenrigspolitikken blev der gennemført ændringer, der omhandlede grænsespørgsmålets løsning. Her blev „de danske Dele af Slesvig“ ændret til „Slesvig“, og „Nationalitetsprincippet“ blev ændret til „Folkenes Selvbestemmelsesret“.³²

Ændringerne kan forekomme ubetydelige, men de betød, at reso-

lutionen nu fremtrådte som et kompromis mellem ministeriets politik og de sønderjyske kredsens ønske om en Dannevirkelinje. Mens det oprindelige udkast havde bundet partierne til ikke at stille krav af nogen art syd for Clausenlinjen, var det ikke tilfældet med den endelige redaktion.³³

Referaterne i de konservative forhandlingsprotokoller tyder på, at Kidde havde en betydelig andel i, at disse ændringer blev foretaget.³⁴ Når noget sådant var muligt for en nybagt folketingsmand, hænger det sammen med, at de menige medlemmer i den konservative rigsdagsgruppe – i modsætning til hvad tilfældet var hos Venstre – havde en del at skulle have sagt. Ledelsen af gruppen var gennemgående svag, og det har sikkert spillet en særlig stor rolle under drøftelsen af grænsespørgsmålet, fordi hverken Johan Knudsen, der var formand for folketingsgruppen, eller Piper, der var formand for landstingsgruppen, havde nogen særlig interesse i eller viden om det sønderjyske spørgsmål.

Det blev ikke Kidde beskåret at sidde ret længe i Folketinget, men han nåede dog at holde én større tale i salen.

I gruppen havde han nævnt, at han ville tage ordet under finanslovsdebatten for at rejse spørgsmålet om udlændinges ret til køb af dansk ejendom. Man frygtede, at der efter det tyske sammenbrud skulle komme mange tilflyttere sydfra, og ville derfor have deres retsforhold reguleret, herunder særligt deres ret til at erhverve dansk ejendom.

Umiddelbart før Kidde fik ordet, havde den radikale ordfører opfordret Det konservative Folkeparti til at føre en af Venstre mere uafhængig politik.

Heraf tog Kidde anledning til at udtale sig om sit partis placering i vendinger, som om det var partilederen og ikke tingets yngste medlem, der udtalte sig:

„Vi ønsker for vort Vedkommende at føre en Politik, der erkender de faktiske Magtforhold her i Landet, der erkender Nødvendigheden af, saafremt man skal modvirke den nuværende Regerings Politik paa Omraader, hvor den efter vort Skøn ikke er stemmende med Befolkningens Tarv, da at søge Forhandling med det Parti, der i mange Henseender er os nærmeststaaende. Men paa den anden Side ønsker vi i videste Udstrækning at bevare vor absolutte politiske Uafhængighed, blandt andet af den ganske simple Grund, at det Parti, det ærede Medlem hentydede til, nemlig Venstrepartiet, mere og mere i den-

ne Sal gør sig til Talsmand for en ganske bestemt og afgrænset Erhvervspolitik, i Virkeligheden søger at bringe den længst hensovende Agrarbevægelse frem igen. Hvor det er Tilfældet, vil man ikke faa at se, at Det konservative Folkeparti slaar Følge med Venstrepartiet".³⁵

Kun to måneder efter at have holdt dette indlæg døde Kidde. Hvad han kunne have drevet det til, tjener det ikke noget formål at komme ind på. Men at han stræbte efter at blive sit partis leder, og at han fra begyndelsen søgte at manøvrere sig hen mod dette mål, tyder bl.a. en tale som ovenstående på. Påstanden sandsynliggøres af den dynamik, der havde karakteriseret hans politiske karriere helt fra dens begyndelse, og muligheden for, at han kunne realisere målet, sandsynliggøres af, at partiet havde behov for en mere fast ledelse.

Spørgsmålet har betydning, fordi Kiddes fremtidsplaner udgjorde hovedbestanddelen i den politiske arv, som Christmas Møller gjorde det til sin livsopgave at tage op.

5.1.3 „Sønderjysk Kreds af 1918“

Kidde arbejdede lige så ihærdigt for sin sønderjyske politik uden for som i Folketinget. Han udgjorde i disse måneder det formentlig vigtigste bindeled mellem parlamentariske og ekstraparlamentariske kræfter i grænsepolitikken. Det formåede han i kraft af sit folketingsmandat og sit medlemskab af „Sønderjysk Kreds af 1918“.

Det er omtalt, at Kidde i sommeren 1915 tog initiativ til at samle en kreds af indflydelsesrige personer med interesse for grænselandet. Formålet var at skabe en ekstraparlamentarisk organisation, der i det skjulte skulle modarbejde ministeriets politik.

Arbejdet fortsatte i de følgende år, selv om Kidde selv gled i baggrunden. Henimod krigens slutning var der skabt et vidt forgrenet net med forbindelser til Sønderjylland, til den franske legation og efter USA's indtræden i krigen ligeledes til den amerikanske.

Ekstraparlamentarikerne var derfor i 1918 godt rustede til at gå ud i åben kamp med ministeriet om opinionen vedrørende den fremtidige grænsepolitik. I foråret 1918 fandt kredsens tiden moden til at træde offentligt frem.

Den 18. januar var der på oberst Skades initiativ blevet holdt et møde af sønderjysk interesserede hjemme hos skotøjsfabrikant Jørgen Petersen. Flere møder fulgte. Der nedsattes et arbejdsudvalg bestående af de to ovennævnte samt af rektor H.P. Hansen, dr.med. Valdemar Harsløf, Aage Kidde, kontorchef Valdemar Helsing og se-

kretær Videbæk. Senere blev flere optaget i kredsen, bl.a. Jens Sørensen Vanggaard, oberstløjtnant With og Bent Holstein. Undertiden deltog desuden historikeren Vilhelm la Cour, højesteretsadvokat Liebe og skibsreder A. P. Møller i møderne.³⁶

Formålet var at påbegynde et til den brede offentlighed rettet oplysningsarbejde om Sønderjylland. Det skulle ske ved afholdelse af møder, udgivelse af pjecer o.lign. Den 15. februar fandt det første møde sted med næsten 1000 deltagere, siden fulgte flere efter. Fra oktober finansierede kredsen udgivelsen af tidsskriftet „Grænsevagten“, som blev redigeret af la Cour.³⁷

Skotøjsfabrikant Jørgen Petersens rolle i arbejdet har næppe været meget mere end den ivrige stråmands. Han havde imidlertid flere udmærkede kvalifikationer i den sammenhæng: Han var sønderjyde, han var velhavende, og han havde et kontor, hvis faciliteter kredsen kunne benytte ved mødeindkaldelser og lignende. I øvrigt satte de fornemme akademikere ham ikke højt. Da han i 1919 kom i konflikt med flere af dem, blev han rangeret ud på et sidespor, og nu kaldte de ham „Jørgen Skomager“.³⁸

Kredsen var bredt sammensat med repræsentation fra de mange sønderjyske foreninger, som på den tid fandtes i landet. Mens Kidde's kreds fra 1915 skulle arbejde diskret og på de indre linjer, skulle „Sønderjydsk Kreds af 1918“ træde frem for offentligheden med grænsepolitisk krav, der kunne stå som et modstykke til ministeriets politik. Det var derfor vigtigt, at det tog sig ud, som om den kunne tale på store befolkningsgruppers vegne.

Gennem Kidde og Vanggaard havde kredsen forbindelse til de to oppositionspartier, men i øvrigt nærrede den ikke særlig tillid til oppositionens evne og vilje til at føre en alternativ grænsepolitik. I så fald havde det jo været overflødig at danne den.

Kredsen blev – om man tør bruge et så smigrende udtryk – hjerne-trusten i den ekstraparlamentariske opposition mod ministeriet Zahles grænsepolitik i de følgende år. Hvis man vil acceptere den parallel, jeg tidligere har antydnet, kunne man også betegne den som datidens frihedsråd, idet den udgjorde den synbare top, hvor trådene i datidens illegale arbejde samledes. Det var fra denne kreds, at de påvirkninger udgik, som fik Christian X til at afskedige ministeriet Zahle i slutningen af marts 1920.

Kredsen koordinerede de mange initiativer, der udfoldes af sønderjysk interesserede grupper og foreninger. Der var et vist personsam-

menfald mellem den og To Løvers bestyrelse, med hvilken samarbejdet var så snævert, at With og Vanggaard fra efteråret i 1918 jævnligt deltog i bestyrelsesmøderne i Løveburet.

I modsætning til hvad der er blevet hævdet af Tage Kaarsted,³⁹ var Kidde indtil sin død en central skikkelse i arbejdet. Det var også kun, hvad man kunne vente. En af kredsens opgaver var at holde sig orienteret om udviklingen på Rigsdagen. Her var Kidde ret uundværlig, fordi han repræsenterede den nærmeste kontakt, kredsen havde til Det konservative Folkeparti.

I den retning var Kidde et betydeligt større aktiv end Vanggaard. Det hænger sammen med de før omtalte ledelsesforhold hos de konservative. Som Vanggaard selv har fremhævet, var J. C. Christensens ord lov i Venstres gruppe, og det sønderjyske spørgsmål blev kun overfladisk drøftet. Hos de konservative havde de menige medlemmer derimod et stort ord at skulle have sagt, og som vist benyttede Kidde i det sønderjyske spørgsmål sig i fuldt mål af denne frihed. Der er derfor ikke tvivl om, at han var bedre orienteret om indstillingen til det sønderjyske spørgsmål i sin gruppe, end Vanggaard var om holdningen i Venstre.⁴⁰

Et vidnesbyrd om Kiddes betydningsfulde rolle i det ekstraparlamentariske arbejde finder vi i oktober. På det tidspunkt besøgte den franske protestantiske præst E. Soulier Danmark. Han skulle på et møde arrangeret af To Løver tale om Elsass-Lothringen – om man vil Frankrigs Slesvig.⁴¹ Mødet blev holdt den 10. oktober i Studenterforeningen. Det praktiske arrangement med indbydelser og lignende tog Christmas Møller sig af.

Næste aften var der middag for de franske udsendinge i H. P. Hansens hjem. Fem medlemmer af den franske legation med gesandten Conty i spidsen deltog. Desuden var indbudt en udsøgt kreds af de ekstraparlamentariske kernetropper: Ionas Collin, Aage Kidde, Bent Holstein, Edvard Ehlers, der var formand for Alliance Française, ritmester Kraft, der var adjutant hos kongen, kabinetssekretær C. P. M. Hansen og sønderjyden, cand.theol. Holger Andersen. With var derimod forhindret. Det var i hans sted, at ritmester Kraft var blevet indbudt, idet han var Withs kontaktperson hos kongen.⁴² Foruden andre kvalifikationer var kriteriet for at blive indbudt, at man talte fransk. Kun for Kiddes vedkommende blev der på dette punkt gjort en undtagelse.

Kidde havde til selskabet medbragt et kort over Sønderjylland, som

han ville overrække gesandten. Da Collin så det, havde han sagt, at den slags talte man ikke om efter en god middag.

Stor var derfor Collins forbavselse, da han efter kaffen så den franske gesandt siddende på gulvet foran kortet, som Kidde manuducerede ham i med Edouard Hansen som tolk. „Kidde holdt saa et langt og fortræffeligt Foredrag, som E. H. oversatte Sætning for Sætning. Scenen var yderst malerisk. Loftslampen trukket ned i Brysthøjde kastede Lys paa Kortet og de siddendes Ansigter. Det foresloges at lade Scenen male. Conty udtalte sig ret aabent, men understregede, at han kun var modtagende og lod sine Indtryk gaa videre til sin Regering. Han udtalte sig venligt om Danmarks Neutralitet. „Det er et neutralt Lands Ret at sælge til enhver, endog til en krigsførende Hær, men naar denne Hær har sønderlemmet Landet, saa forstaar man ikke rigtigt, at dette sælger Levnedsmidler.“ Edouard Hansen fortalte bagefter Collin, at han havde været til mange selskaber med Conty, men dette var det mest vellykkede og betydningsfulde.⁴³

Kiddes deltagelse i middagen og hans uimponerede optræden er på én gang vidnesbyrd om hans plads i arbejdet og om, hvorfor han havde formået at placere sig sådan.

Det var også Kidde, der formulerede kredsens standpunkt i grænsepolitikken. I en rundskrivelse havde kredsens sekretær indkaldt medlemmernes synspunkter desangående. Kiddes opfattelse var sammenfattet i fem punkter. De vigtigste var: bevarelse af enigheden i det danske folk, en afgørelse på grundlag af folkenes selvbestemmelsesret og afvisning af allerede nu at lægge sig fast på en bestemt grænselinje.⁴⁴

På et møde den 5. november drøftede kredsens indgående grænse-spørgsmålet. „Vi enedes om at lægge til Grund for vor fælles Opfattelse Svaret fra Folketingsmand Kidde, som paa Mødet udførligt begrundede sit Svar.“⁴⁵ Det var de samme synspunkter, som var indeholdt i den af ham udarbejdede Herning-resolution, der blev forelagt og vedtaget på et stort offentligt møde den 27. oktober. Kidde havde forinden drøftet indholdet med Collin.⁴⁶

Det var ikke tomme ord, når Kidde havde sat bevarelsen af enigheden i det danske folk som det første punkt i sin grænsepolitik. Selv arbejdede han herpå, da han umiddelbart efter Herning-mødet skrev et langt brev til H. V. Clausen, hvor han udførligt redegjorde for sin opfattelse og prøvede at vise hvor tæt den lå op ad Clausens egen: „... mit Standpunkt er ... ikke, som De tror, en Ejdergrænse, en Dan-

nevirkegrænse ... det er indbefattet i det ene: hvad der tænker dansk og ønsker at være dansk, det har en moralsk Ret til at blive dansk; hvad der ikke er og ikke ønsker at være dansk, det har en moralsk Ret til heller ikke at blive det. For mig er det Folkets Ret, ikke Juraen, ikke Historien, der er det afgørende. Er mon dette i Strid med Deres Tankegang? ... For mig er Begrebet „Afstemning“ et Middel ... og skal dette Middel bringes i Anvendelse, da maa det gives alle i Hænde ...“ Kidde kom dernæst ind på de udenrigspolitiske aspekter. Han mente, at fire faktorer var af betydning: Ententen, Tyskland, Danmark og sønderjyderne. „Men af disse er og maa Danmark være det centrale.“ Danmark burde hverken „vende sig mod Syd i Bøn“ eller lade sig påtvinge mere fra vest, end det selv ønskede, „... vi maa heller ikke nu lade Sønderjyder raade, ikke blot om deres, men ogsaa om vor Skæbne i den Sag“.47 Han sluttede brevet med at henvise til, at han ikke var helt uden indflydelse på, hvad der blev ment og skrevet i kredse, som H.V. Clausen betragtede som sine modstandere. Kidde mente, at han på Rigsdagen havde gjort, hvad han kunne, for at skabe enighed mellem partierne, og han ville prøve at gøre det samme uden for Rigsdagen.

En af de følgende dage havde Kidde og Clausen en indgående samtale om spørgsmålet. Kidde referede den for Collin, der i sin dagbog noterede tilfredshed med udfaldet og mente, at der for fremtiden var tilvejebragt en god kontakt til „Clausen og Co.“.48

Det lykkedes i nogen grad Kidde at nå sit mål. Han havde været med til at forhindre en rigsdagsresolution, der knæsatte Clausen-linjen, og med Herning-resolutionen forhindrede han en udtalelse, der lagde sig fast på Dannevirkelinjen.

Når H.V. Clausen i de følgende måneder – som hævdet af Troels Fink – kom i skred grænsepolitisk set, kan det ikke udelukkes, at det skyldes Kiddes henvendelse.49 Kidde fandt den eneste fællesnævner, der måske kunne forene de stridende parter: Folkenes selvbestemmelsesret kombineret med kravet om en afstemning, hvori alle, der ønskede det, kunne tage del, uden at det officielle Danmark på forhånd havde lagt sig fast på en bestemt grænsedragning.

Et udtrykkeligt krav om Dannevirkelinjen fremsatte „Sønderjydske Kreds af 1918“ først efter Kiddes død. Selv blev han aldrig Dannevirkemand. Han delte heller ikke kredsens hadefulde syn på H. P. Hansen.50 Når venstrefolkene Vanggaard og Harsløf senere beskyldte Kidde for upålidelighed i grænsespørgsmålet, er forklaringen forment-

lig hans aktive og til dels vellykkede indsats for at bøje de forskellige standpunkter mod hinanden.

Kiddes bestræbelser på at tilvejebringe enighed prægede udviklingen endnu nogle få dage efter hans død. Den 4. januar blev Kidde bisat fra Bispebjerg. Til den dag havde forstander Jacob Appel, Askov Højskole indkaldt en kreds af sønderjyske førere samt folk fra kongeriget til en forhandling om grænsespørgsmålet. Troels Fink skriver, at alle referater fra dette møde er enige om, at det mest spændende øjeblik indtrådte, da H.V. Clausen over for Ernst Christiansen fremsatte, hvad der blev kaldt „et fredstilbud“. Det gik ud på, at Danmark efter en afstemning med et for Danmark positivt udfald skulle tage Flensborg og de mellemslesvigske sogne.⁵¹

Clausen havde ikke forinden konfereret med andre. Hans forslag indeholdt kun en vag afgrænsning af det område, hvor han nu ville være rede til at agitere for en tilslutning til Danmark. Det er sandsynligt, at han med denne gestus handlede i den forsoningens ånd, som Kidde havde gjort sig til talsmand for i sit brev.

Tilbuddet blev dog ikke modtaget. I sin dagbog skrev Christiansen, at det i realiteten ikke var en indrømmelse, men en selvfølge.⁵² Heri havde Christiansen naturligvis ikke ret. Sammenlignet med standpunktet i oktoberadressen, hvor afstemning syd for Clausen-linjen slet ikke kom på tale, var det netop en betydelig indrømmelse. Fra det øjeblik var bruddet mellem tilhængerne af Clausen-linjen og de bevægelser, der ønskede en sydligere grænse, definitivt.

Nu skærpedes standpunkterne og frøs fast. Uenighed blev til bitter uforsonlighed. Dialogen blev til åben kamp.

Vi kender ikke indholdet af samtalerne mellem Kidde og H.V. Clausen og kan naturligvis heller ikke vide, om det i det lange løb ville have været muligt at opretholde dialogen. Men det er ikke for meget sagt, at med Kiddes død faldt den ene bærepille bort i den spinkle konstruktion, der skulle have slået bro mellem modsætningerne.

Kiddes placering i „Sønderjydske Kreds af 1918“ – og især hans tilfidsforhold til rektor H.P. Hansen – i forbindelse med hans arbejde i den konservative rigsdagsgruppe og hans mangeårige bekendtskab med H.V. Clausen, gav ham forudsætninger som ingen anden for at skabe kompromis i grænsestriden. Det har mere end symbolsk betydning, at de stridende parter på den dag, han blev bisat, gik hver til sit.

5.2 *Christmas Møllers faneed*

I efteråret 1918 kom den spanske syge til Danmark. Det var en ondartet influenza. Den ramte især unge mennesker og medførte stor dødelighed ofte efter kun få dages sygeleje. Epidemien varede et stykke ind i 1919. I alt blev der anmeldt 640.000 sygdomstilfælde, hvoraf 8000 medførte døden.⁵³ Kredsen om Kidde blev hårdt ramt. Foruden Kidde selv døde tre af hans nærmeste tilhængere – sidst Truels Nielsen, der var blevet smittet, da han passede Kidde under dennes sygeleje.⁵⁴

Christmas Møller og Kidde blev begge ramt af sygdommen den 23. december. De så sidste gang hinanden et par dage før jul. Da havde de aftalt, at de som sædvanlig skulle spise frokost sammen med fru Kidde juleaftensdag.

Nu blev det ikke til noget, og fra de følgende dage har vi i stedet de eneste bevarede skriftlige meddelelser imellem dem. På sit julekort skrev Kidde: „Du maa have lidt Taalmodighed med de Par Smaating Mor og jeg har købt til Dig, da jeg ligger til Sengs med spansk Syge. Bare det dog ikke er noget alvorligt med Dig, John! Maa jeg lade en Mand høre op en gang imellem, hvordan det gaar Dig. Din Ven Aage.“

Juleaften sendte han et telegram: „Har det altid godt, nej Tak, du maa vente med alt. Aage“.⁵⁵

Fem dage senere – den 29. december døde Aage Kidde 30 år gammel – netop som han stod ved begyndelsen til sin landspolitiske karriere.

Aage Kidde blev bisat fra Bispebjerg den 4. januar. Kisten var svøbt i et Dannebrog. Christmas Møller talte ved båret ude på kirkegården.

„Aage Kidde, vor Ven, er død. De Ord rummer for os al Livets Bitterhed og Vaande.“ Han talte om Kidde som den nationale ungdomsbevægelses bygmester. „Hver Gerning, han øvede, hver Student, der blev vundet for Sagen, hvert Møde, han holdt, hver Forening, han stiftede – alt var Sten til den Bygning, Aage Kidde vilde bygge op af et Land og et Folk, som gennem 30 Aars Mørke var forvandlet til en Samling Mennesker uden den nationale Tankegang, som han vidste var den rette.“

Herefter skildrede han Kiddes indsats i Folketinget for den sønderjyske sag.

„Det er smukt, at det blev hans sidste Gerning. Og nu er han død.

Aage Kidde, vor Ven. Det er saa uendelig uforstaaeligt og saa forfærdende fattigt at være alene.

Vi vil føle det, som er han med, hver Gang vi gør det rigtige og sande.

Saa sandt det er, han ved sin Person, sit Liv og sit Arbejde har præget os, saa lever han ogsaa i vore Gerninger. Jeg vil føle det, som tager han min Haand og leder mig, naar jeg handler i hans Ideers Tjeneste, som han saa mange Gange har gjort det, og bliver Vejen vel ofte den smalle og trange, saa vil den altid blive Rettens og Sandhedens.

Derfor er Aage Kidde ikke død – kan ikke dø, saa længe vi lever. Ja, hvad skulde Verden, hvad skulde vi alle blive til, hvis der ikke fandtes Mennesker som han.”⁵⁶

Således lovede den unge Christmas Møller at føre vennens gerning videre og handle i hans ånd for den nationale genrejsning af det danske folk.

Han vidste, hvad det indebar, og følte det som en forfærdende byrde at skulle stå alene med ansvaret. Der var ingen glæde eller triumf. Det var ikke den ambitiøse kronprins, der trippede for selv at komme til.

Allerede da var politik hele Christmas Møllers liv. Han havde indstillet sig på at ville følge Kidde. Men at overtage førerskabet og være den, der ledte konservatismen frem mod de mål, som Kidde havde stukket ud, har forekommet ham noget nær en uløselig opgave.

Kiddes død var derfor næsten det værste, der kunne overgå ham. Bortset fra hans mor havde Kidde været det eneste menneske, han følte sig nærmere knyttet til. I syv år havde han uden vaklen fulgt sin ven og politiske læremester gennem godt og ondt. Sammen havde de planlagt og drøftet fremtiden. Rejst landet tyndt til talløse møder. De havde kæmpet mod ydre og indre fjender, lidt skuffelser og udstået angreb. De havde set den konservative ungdomsbevægelse udvikle sig til en stor og effektiv organisation, og med Kiddes valg til Folketinget var en ny fase netop indledt på vejen frem mod målet. Og så, da den afgørende kamp om Sønderjyllands fremtid skulle stå – den sag der fremfor alle andre havde været drivkraften i arbejdet – døde den mand, der efter Christmas Møllers overbevisning ene havde indsigt, formatet og forudsætningerne for at føre kampen igennem til den rette løsning.

Dagene mellem Kiddes død og bisættelse har været mellem de

sværeste, Christmas Møller kom til at opleve. Han skulle træffe sit livs vanskeligste beslutning, og han skulle gøre det helt alene. Det har været en jakobskamp med vaklen frem og tilbage. Igen og igen er hans følelse af egen utilstrækkelighed blevet konfronteret med opgavens overmægtighed. Til sidst har loyalitet og hengivenhed over for vennens minde og hans engagement i og pligtfølelse over for den nationale sag afgjort spørgsmålet.

Men det var en tung beslutning. Siden 1916 havde politik for ham været en bitter og desillusionerende affære. Med Kiddes død følte han, at tæppet blev trukket væk under ham, og arbejdet mistede meget af sin glans. Med et var det forvandlet til en hård og glædesløs kamp om magten.

Christmas Møllers hengivenhed for Kidde falmene aldrig. Når anledning gaves, omtalte han livet igennem vennens indsats med samme varme og beundring som første gang. I 1919 skete det i nekrologer og ved mindehøjtideligheder. Senere var det på årsdage for Genforeningen og i politiske artikler, som f.eks. i 1934, da han selv på magtens tinde som partileder blev fejret i anledning af sin 40-årsdag: „Jeg tænker med samme Sorg nu som i hine mørke Decemberdage 1918 paa, hvorledes alt det Tankens og Viljens lyse og lødige Guld nu ikke var mere ... Aage Kidde vil for alle, som kendte ham, staa som den uovertrufne Skikkelse inden for vort Arbejde“.⁵⁷ Sidst var i sommeren 1947 midt under den forbitrede Sydslesvig-debat samt i erindringerne, som han påbegyndte kort tid senere.⁵⁸

Ved sådanne lejligheder holdt han altid sin egen person helt i baggrunden – hvad der ellers ikke kan siges om ham. Der var altså ikke tale om, at han benyttede forherligelsen af Kidde som et bekvemt trin på sin egen stige mod magten.

Sin hengivenhed for Kidde overførte han til dennes mor, „gamle fru Kidde“, som han altid omtalte hende. Hun sad nu alene tilbage efter tabet af mand og fem børn. Så længe hun levede, besøgte Christmas Møller hende jævnligt, traditionen fra Aage Kiddes tid om at spise frokost hos hende juleaftensdag fortsatte han, og på hendes 80-årsdag samlede han en kreds af Aage og Harald Kiddes venner til middag i sit hjem.

I et udateret brev – formentlig fra tiden under Christmas Møllers valgkamp i 1920 – skrev hun til ham: „Tak, kære Christmas, for den lille Hilsen og for Deres kærlige Tanker paa Aage i alt, hvad der sker i den Retning. Gid han maa være ved Deres Side paa Mandag, som

De forhen stod hos ham. Men nu er han død fra al Sejr og Strid. At De nu staar saa ene, har saa tidligt gjort en Mand af Dem ... Tak for Deres Trofasthed mod os".⁵⁹

Der var kun få venskaber i Christmas Møllers liv. Hans omsorg for fru Kidde på hendes gamle dage hører til de smukkeste træk i hans karakter. Her udviste han en trofasthed, der vidner om en side af hans personlighed, der ellers ikke fandt mange udfoldelsesmuligheder i den tilværelse, han havde valgt at leve.

5.3 Flensborg - bevægelsen

Efter Askovmødet i begyndelsen af januar skærpedes modsætningerne i grænsestriden. Udviklingen var i høj grad påvirket af, at der i hvert fald var tre steder, hvor man havde indflydelse på den fremtidige grænsedragning. 1. På fredskonferencen i Paris, hvor Ententen skulle enes om Tysklands fredsbetingelser. 2. I den danske regering, som jo næppe kunne påtvinges en større del af Tyskland, end den selv ønskede. 3. I den slesvigske befolkning, hvis valg mellem dansk og tysk ville blive afgørende i det omfang, princippet om folkenes selvbestemmelsesret ville blive lagt til grund for grænsedragningen.

Den danske grænsedebat var præget af, at der herskede betydelig usikkerhed om tre spørgsmål: 1. Ville Ententen i det hele taget tillade en afstemning i området, eller ville den danske regering blot blive anmodet om at tilkendegive, hvor stor en del af Slesvig den ønskede. 2. Hvad ville i sidste fald ministeriet Zahles krav gå ud på. 3. Hvor stærk var danskheden syd for Clausen-linjen.

Den Flensborgbevægelse, der opstod straks efter Askovmødet, skyldte sin tilblivelse usikkerheden om især det første og andet spørgsmål. Historikeren Vilhelm la Cour var Flensborgbevægelsens organisator og ideolog. Under slagordet „samling om Flensborg“ gennemførte han og en lille gruppe agitatorer en mødekampagne, hvis formål var at sikre, at Flensborg og de mellemslesvigske sogne fik adgang til at deltage i en eventuel afstemning, og at den danske regering, hvis der ingen afstemning blev, da ville indbefatte disse områder i sit krav.⁶⁰

Straks fra den første dag, Christmas Møller skulle stå på egne ben, blev han stillet overfor at skulle tage stilling til et vanskeligt politisk problem. Sønderjyllands genforening med Danmark var den sag, der

mere end nogen anden havde været drivkraften bag hans og Kiddes politik. Christmas Møller havde ikke som Kidde forudsætning for at bygge bro mellem de forskellige anskuelser i grænsespørgsmålet. Dels var det måske slet ikke mere muligt, og dels havde han ikke den position og de forbindelser, som var nødvendige.

I stedet måtte han vælge, hvilket standpunkt han ville slutte sig til. Og Christmas Møller valgte Flensborg, uden at han dog direkte sluttede sig til bevægelsen. „Vi har aldrig været med i Hr. la Cours Flensborgbevægelse,“ skrev han i KU-bladet, „som stod paa Standpunktet ikke længere end til Flensborg. – Vi har kunnet arbejde sammen med den et Stykke Vej – og vi vil forhaabentlig kunne arbejde sammen i Fremtiden“. ⁶¹ Christmas Møller ønskede, at områderne helt ned til Dannevirke skulle have adgang til at deltage i afstemningen og træffe afgørelse om det fremtidige nationale tilhørsforhold.

I januar og februar 1919 organiserede han en mødekampagne ud over landet med folk fra Studenterforeningens konservative som talere. Foruden ham selv deltog bl.a. Ole Bjørn Kraft, stud.mag. Karl Bøgholm og stud.theol. Helge Knudsen. På godt en måned blev der afholdt 89 møder med ca. 17.000 deltagere. 12.000 havde stemt for den forelagte resolution, mens kun ca. 600 stemte imod. ⁶² Ikke noget dårligt resultat i betragtning af, at de fleste møder havde fundet sted i landdistrikterne, hvor det altså var lykkedes at tromme ca. 200 deltagere sammen pr. gang. Han kan ikke have haft mange ledige stunder i de uger, kampagnen stod på. Her demonstrerede han sin evne til at få en organisation til med kort varsel at arbejde. Aftaler med foredragsholdere, tilrettelæggelse af deres turneer, mobilisering af lokale KU-foreninger, aflysninger, ændringer, telefonsamtaler og brevskriveri må være gået i ét væk.

Christmas Møller var i øvrigt meget i tvivl om, hvilket udfald en afstemning i Flensborg ville få. Det ved vi fra et manuskript fra denne tid, som han har udarbejdet om spørgsmålet formentlig som vejledning under kampagnen for Henrik Brock, i hvis arkiv manuskriptet findes.

Her diskuteres det problem, som vil opstå, hvis byen stemmer tysk og de omgivende landdistrikter dansk. „Skal Byen saa følge Landet eller omvendt?“ Christmas Møller giver selv svaret. Byen skal følge landet. „En By er lettere at omvende, dennes Befolkning har ikke saa fast en Rod i Landet som den jorddyrkende Stand, og som Flensborg By hurtigt ... ligesom de andre sønderjydske Byer blev en Del forty-

sket, saaledes vil den ogsaa ret hurtigt blive fordansket." Christmas Møller håbede naturligvis på et dansk flertal i byen og regnede med, at halvdelen af dens ca. 18.000 socialdemokrater ville stemme dansk ved en folkeafstemning.

Men sikker var han langt fra. Derfor mente han også, at afstemningsresultatet kun skulle være vejledende, og han runder fremstillingen af med at henvise til, at Flensborg har været dansk i 1000 år, hvorfor han håber, at Ententen vil give den tilbage til Danmark, trods den „megen Overflade-Tyskhed“, som har udviklet sig i de sidste 30 år.⁶³ Den sidste betragtning har ikke meget med princippet om folkenes selvbestemmelsesret at gøre. Det er en klar påberåbelse af et historisk retsprincip, og det foregriber – når talen er om Flensborg – det standpunkt, han havnede i, da afstemningsresultatet forelå: Christmas Møller ville under alle omstændigheder have Flensborg med til Danmark.

Som hos de fleste andre, der deltog i debatten, var der også for Christmas Møllers vedkommende tale om en udskridning mod syd, i de måneder grænsestriden varede. Vi kan følge denne udvikling ganske nøje gennem de mange artikler, han skrev i KU-bladet. Vi kan heraf også se, hvorledes grænseaktivisternes specifikke agitation for Flensborg bliver mere og mere uadskillelig fra en generel bekæmpelse af ministeriet Zahle og dets politik.

Mens det under krigen var forsvarsminister Munch, der havde været de unge konservatives foretrukne skydeskive, blev det efter krigen udenrigsministeren og konseilspræsidenten.

Under den ironiske overskrift „En Statsmand“ gennemgik han de scavenianske synder. Anledningen var en leder i Politiken, hvor det bl.a. hed, at der ikke ville være mange spørgsmål tilbage at løse, når ministeriet Zahle engang „mæt af Dage trækker sig tilbage“.

„Bladet har Ret!“ skrev Christmas Møller, hvis ministeriet fik lov til at fortsætte med sin særlige måde at løse problemerne på, så ville der ingen nye opgaver være for den danske befolkning. Ministeriets løsninger havde altid på en uhyggelig måde været endelige. „Hr. Scavenius „løste“ Vestindiensagen ved at sælge Øerne ... Hr. Scavenius (med Bistand af Hr. Zahle) gjorde (gør) hvad han kan for, at Færøerne skal gaa samme Vej som Island ... I de 3 Tilfælde er Hr. Scavenius veget tilbage for Vanskelighederne – og der bliver intet for den ny Slægt at arbejde for – ingen Gerning at øve – ingen Tanker at tænke – den ny Slægt ... skulde være lige saa fattig som Hr. Scavenius“

Slægtled var det".⁶⁴

Om ministeriets grænsepolitik skrev Christmas Møller, at her stod man med visheden om, at landet ville blive større, og Scavenius var nødt til at bryde med sin hidtidige praksis, for så vidt som der ingen mulighed var for at gøre landet mindre. Men også her var han konsekvent, for når landet endelig skulle udvides „skulde det være med saa lidt som muligt".⁶⁵

Bemærkningen om, at der ikke i fremtiden ville være nogen „Gering at øve", hvis Scavenius fik lov at fortsætte sin måde at løse problemerne på, er hovedpunktet i anklagen. Her optrækkes den ideologiske skillelinje mellem de unge konservatives nationalisme og deres radikale modparts. Forskellen var ikke – som de unge konservative yndede at hævde – forskellen mellem nationalt og ikke-nationalt sindede. Uenigheden gik på, hvordan det nationale sindelag fandt udtryk i politik.

De unge konservative ville i overensstemmelse med samtidens fremherskende imperialistiske tankegang gøre Danmark større og stærkere for på den måde at skabe opgaver for deres virkestrang. De radikale derimod lagde – som udtrykt f.eks. i Rodes gimle-tale – vægt på at løse de opgaver af social og økonomisk art, som var forbundet med udbygningen af det danske samfund, så det kunne blive et trygt sted at leve for de flest mulige af landets borgere.

Ironisk nok demonstrerede Christmas Møller med ovennævnte tankegang et nærmere ideologisk slægtskab med det Tyskland, han af al magt ønskede at bekæmpe, end den radikale regering, der var skydeskive for hans kritik.

Det skal imidlertid også siges til Christmas Møllers ros, at uanset hvor ophidset debatten blev, bevarede han troen på modpartens redegørelse. Collin havde ladet det fyge med skældsord som „forrædere", „Judas" og „Ulfeldt". Sådant sprogbrug vendte Christmas Møller sig imod: „... begge Parter har Pligt til at tro paa den gode Vilje og den rigtige Hensigt. Hvor forunderlig end mange og vide Kredses Kamp mod Flensborgs Ret til at komme hjem kan synes, hvor haardt vi end maa bekæmpe disse Mænd, hvor ondt deres Færd end gør os, aldrig vil vi være med til at stemple disse Mænds Handlinger som udsprungne af urene Motiver".⁶⁶

Det var ikke mange hverken til højre eller venstre, der midt i kampens hede havde råd og tid til en sådan overvejelse.

Christmas Møller mente, at de skarpe meningsforskelle skyldtes

parternes forskellige bedømmelse af nationalitetsforholdene i Sønderjylland. Han hævdede, at H.V. Clausen og dennes meningsfæller ikke havde haft blik for, at danskheden efter års tilbagegang var kommet i offensiven i årene umiddelbart før 1914. Dermed var det nord-slesvigske spørgsmål allerede før krigsudbruddet ved at ændre sig til at blive et nord- og mellemslesvigske spørgsmål.⁶⁷

Sammesteds tog han afstand fra Dannevirkebevægelsen, fordi den ikke stod på selvbestemmelsesrettens grund. Han mente dog dens agitation havde været gavnlige, fordi den havde bidraget til, at der kom afstemning syd for Clausen-linjen. Det var ikke sket, mente han, hvis regeringen havde fået sin vilje, men ledelsen af det sønderjyske spørgsmål var ved at glide den danske regering af hænde. „... sjældent har vel nogen Udenrigsminister i et for hans Land saa afgørende Spørgsmaal haft saa lidt at skulle have sagt, som Scavenius i dette“.⁶⁸

Deri havde Christmas Møller utvivlsomt ret. Folkestemningen havde tvunget ministeriet Zahle til at ændre dets oprindelige standpunkt i grænsespørgsmålet.

Christmas Møller havde kritiseret Dannevirkebevægelsen for ikke at stå på selvbestemmelsesrettens grund, men som tiden for afstemningen nærmede sig, var han selv på vej væk fra dette standpunkt.

Allerede i august 1919 må han have haft en fornemmelse af, at det muligvis ikke ville gå så godt i 2. zone. På det tidspunkt var det afgjort, at der ikke ville blive afstemning i en 3. sydligere zone, og at disse områder heller ikke ville blive rømmet af de tyske myndigheder. Grænseaktivisterne tillagde disse afgørelser en uheldig indflydelse på danskhedens mulighed for i 2. zone at agitere frit for sin sag.

Hvornår vil ministeriet indfri sit løfte om at hjælpe de danske i 2. zone, spurgte han. „Mon efter at Afstemningen i 2. Zone paa Grund af Regeringens og Venstres Uforstand er gaaet galt – og de danske dernede maa blive ved Tyskland. Nej, til den Tid vil de scavenianske Toner lyde, at nu er det sønderjydske Spørgsmaal afgjort for stedse“.⁶⁹

Fjorten dage senere fik hans standpunkt en stramning. Med spationeret skrift sluttede en af hans artikler: „Vi vil være med i den yderste Danskheds Kamp for Livet – vi vil vinde Flensborg By ud af den prøjsiske Næve – vi vil i Flensborg By og Midtslesvig have en Fremtidsgerning at øve. Vi vil...“⁷⁰

En måned senere fastslog han, at det var i 2. zone striden stod mellem dansk og tysk, og det var dér, dansk ungdom forhåbentlig ville få en national opgave at løse. „2. Zone, to kolde Ord, men for os

rummer de Danmarks Sjæl".⁷¹

Den 14. marts 1920 fandt afstemningen sted i 2. zone. Set med danske øjne var udfaldet en skuffelse. Kun 20% stemte dansk, i Flensborg by lidt flere, i landdistrikterne lidt færre. Resultatet var så utvetydigt, at det nu ikke var nogen sag for ministeriet at fastholde Clausen-linjen som den fremtidige grænse.

Tre dage senere havde Christmas Møller skrevet sin kommentar til afstemningen. Den indeholdt unægtelig nogle halsbrækkende fortolkninger. „Det centrale ... maa være, om dette Resultat var godt eller ej – ikke hvad den danske Offentlighed havde ventet.

Og da kan der fornuftigvis ikke være Tale om andet, end Resultatet var godt. Flensborg By havde i 1912 456 danske Stemmer, i 1920 7500 ... Alt i alt vil enhver, der kender det ringeste til Flensborg og 2. Zone ... erkende, at meget mere end det, vi opnaaede den 14. Marts, vilde det have været Fantasteri at vente.

Men det Spørgsmaal, som skulde afgøres den 14. Marts, var ejheller, om vi kunde faa Flertal i 2. Zone – dette var paa Forhaand udelukket – ... Nej, det Spørgsmaal, som skulde afgøres og som fik et bekræftende Svar, var dette: Er der i 2. Zone en saa stærkt følelse af Danskhed, at der er noget for os at bygge videre paa." For at retfærdiggøre dette synspunkt beskrev han dernæst de vanskelige betingelser, hvorunder den danske agitation havde måttet arbejde. Nu mente han, at både stemmetal, økonomiske, geografiske og ikke mindst moralske forhold talte for, at den internationale kommission måtte nå frem til, at 2. Zone skulle med til Danmark. Han mente ikke, kommissionen kunne se bort fra, „ ... at 1. og 2. Zone tilsammen gav godt 88.000 danske Stemmer mod 73.000 tyske – og det er et Flertal for Danmark i Afstemningsområdet. Afstemningen er kun vejledende. Og Afstemningen peger mod Nord".⁷²

Det var en noget særpræget udlægning af princippet om folkenes selvbestemmelsesret, Christmas Møller her lagde for dagen, og den må naturligvis tilskrives den skuffelse, som udfaldet havde beredt ham. Han havde selv deltaget med liv og sjæl i agitationen dernede, og på selve afstemningsdagen skaffede han danske flag til veje og forestod uddelingen af dem. Til det sidste har han klynget sig til de spinkle forhåbninger, der lå i, at ikke afstemningen i sig selv, men den internationale kommissions efterfølgende indstilling om den fremtidige grænsedragning ville være afgørende.

Forudsætningen var imidlertid, at den danske regering fremsatte

en anmodning om at få Flensborg med hjem. En sådan kunne man naturligvis ikke vente fra ministeriet Zahle. I de følgende 14 dage koncentrerede en lille inderkreds blandt grænseaktivisterne, den såkaldte With-kreds, derfor sine anstrengelser om med kongens mellemkomst at få ministeriet fjernet.

Disse bestræbelser kronedes med held den 29. marts, da Christian X afskedigede ministeriet, uden at dette var kommet i mindretal i Folketinget, og uden at kongen havde det forretningsministerium Liebe klart, der i stedet skulle træde til.

Denne handling udløste nogle af de voldsomste politiske uroligheder, landet har oplevet. Socialdemokratiet og fagbevægelsen truede med generalstrejke, og kravet om republikkens indførelse blev rejst. Det kom til store demonstrationer, og på Amalienborg slotsplads råbte folk „ned med Christian, ned med Christian“. Inde bag slottets mure var selv samme Christian alt andet end højt oppe. Under forhandlingerne med de politiske partiers repræsentanter brød han flere gange sammen – hvad han kunne have for vane i anspændte situationer.

Udgangen på krisen blev, at ministeriet Liebe måtte vige pladsen for et nyt forretningsministerium – Friis – hvis vigtigste opgave var at udskrive valg.

Det fandt sted i slutningen af april og blev et svidende nederlag for de radikale. I det nye Folketing havde Venstre og Det konservative Folkeparti flertal, og der dannedes et rent venstreministerium med Niels Neergaard som chef.

Regeringsændringen fik ingen betydning for grænsespørgsmålet. Om det skyldtes, at muligheden for en anden grænse end Clausenlinjen slet ikke var til stede, om tidspunktet var forpasset, eller om ministeriet Neergaard egentlig ikke ønskede nogen anden grænse, lader sig ikke afgøre.

Siden Kiddes død havde Christmas Møller stået i jævnlig forbindelse med de to sønderjyske førere Ernst Christiansen og Peter Grau, både pr. brev og gennem personlige besøg i landsdelen. I 1920 var han formentlig den i kongeriget, der havde de bedste kontakter til danskheden syd for Clausenlinjen.

I de hektiske uger fra 14. marts til midten af april var det hans opgave at varetage forbindelsen mellem sønderjyllandsaktivisterne i Danmark og de danske førere i Mellemslesvig. I den sammenhæng var han flere gange i Flensborg. Den 24. marts forhandlede han så-

ledes med Ernst Christiansen og med en repræsentant for den internationale kommission. Den 25. underrettede han With-kredsen telefonisk, om at Grau og Kloppenborg-Skrumsager, en anden af de sønderjydske førere, ville rejse til København, og dagen efter ledsagede han dem på turen og skaffede dem foretræde for den konservative rigsdagsgruppe, så de kunne forelægge deres synspunkter.

Selv om Christmas Møller havde en langt mere perifer placering i det antiministerielle arbejde, end Kidde havde haft, har han næppe i ugerne op til påskekrisen kunnet undgå at få indblik i, hvad der var under forberedelse. Intet i kilderne tyder på, at der har været tvivl i hans sind med hensyn til det berettigede heri. Vi må gå ud fra, at den unge Christmas Møller helhjertet kunne tilslutte sig, at nær sagt alle midler blev taget i brug i bestræbelserne på at få ministeriet Zahle fjernet.

Det er værd at hæfte sig ved, fordi han senere i livet erhvervede sig ry som en demokrat, der satte respekten for folkestyrets ukrænkelighed over alt andet. I 1948 gjorde han måske også en slags afbigt for sin ungdoms forsyndelse, da han i en afhandling betegnede ministeriet Zahle som „det bedste Hold af Mænd“, landet havde haft.⁷³

Mens de illegale forberedelser til ministeriet Zahles fald var i fuld gang, skrev Christmas Møller en artikel, der formentlig var et repræsentativt udtryk for den vrede og afmagt, mange borgerlige følte overfor dette ministerium, der ikke ville gå frivilligt, mens tid endnu var. „Politisk Bolschewisme“, kaldte han den.

En ganske voldsom overskrift i betragtning af, at det var moderate mennesker som Zahle, Munch og Rode, der sigtedes til. Overskriften var møntet på ministeriets manglende ordholdenhed i almindelighed og særlig på dets afvisning af at udskrive valg. Det mente Christmas Møller at ministeriet havde bundet sig til, fordi det ved aprilvalget i 1918 havde erklæret, at dette valg kun skulle gælde for krigsperioden.

Nu kunne det ganske vist gøres til genstand for fortolkning, hvad der skulle forstås hermed, og det var netop, hvad ministeriet til oppositionens harme gjorde. Borgbjerg havde udtalt, at valg behøvede man jo strengt taget ikke før 1922. „Nej,“ lød Christmas Møllers kommentar, „hvis et givet Ord intet skal gælde mere, hvis man har Lov at snyde og bedrage Folket, saa har Hr. Borgbjerg Ret. Men saa er vi ogsaa ude i den vildeste politiske Bolschewisme“.⁷⁴

Ministeriet Zahles fald kommenterede han i en ny artikel, „Neme-

sis“.

Aldrig før eller siden har han i sin politiske karriere betjent sig af et lignende ordvalg. Det fæg med skældsord og beskyldninger, hvoraf flere må have kunnet give ham hans andet og tredje injuriersøgsmål på halsen. Kun tidens ualmindelige ophidselse har ladet det gå upåagtet hen, hvad han skrev i KU-bladet om professor Birck, overborgmester Kaper og ØK's direktør H.N. Andersen.

„Ingen, selv den ubetydeligste, og altsaa heller ikke Hr. Zahle, kan løbe fra sin Skæbne,“ lød indledningen. „Løgnens og Bedrageriets Ministerium maatte ende paa denne Maade.“ Om Birck hed det, at han med urette forvaltede et konservativt mandat, og at han burde have nedlagt det, da han meldte sig ud af partiet. Om Kaper skrev han, at det kun var venteligt, at han stillede sig til disposition, når radikal-socialismen var i knibe. „Den Mand er nemlig ikke konservativ i dette Ords ideelle Forstand – om han har nogle Idealer, ved jeg ikke; i denne Situation skjulte han dem godt.“

Endelig kom turen til H.N. Andersen og Emil Glückstadt. „Vi møder da atter her Alliancen mellem Storkapitalen og Radikal-Socialismen ... Etatsraaderne H.N. Andersen og Glückstadt greb ind, søgte at paa-virke Kongen og har aabenbart haft Held med sig. Denne Alliance mellem Storkapital og Radikal-Socialismen er vel nok den farligste Foreteelse for det fri, demokratiske Samfund.

Storkapitalen kan ikke se ... at Socialdemokratiet benytter Storkapitalen imod Socialdemokratiets værste Fjende, den lille og middelstore Kapital ...“

Her red Christmas Møller en af ungkonservatismens kæpheste. Under krigen havde der bestået et nært samarbejde mellem ministeriet og de tre store erhvervsrepræsentanter Andersen, Glückstadt og Foss om landets udenrigspolitik. Gang på gang havde de unge konservative heraf taget anledning til at angribe storkapitalen, fordi de mente, at den tog sig betalt gennem reguleringspolitikken, der skadede mindre erhvervsdrivende, men var til gavn for de store kapitaler.

Angrebet var dog langt fra uproblematisk for ungdomsbevægelsens fører. Som man måske bemærkede „glemte“ Christmas Møller at nævne industriens førstemand, medejer af det multinationale F.L. Smidth, den konservative politiker Alex. Foss. Den spegede forklaring herpå fulgte lidt længere fremme i teksten. Uden direkte at nævne Asger Karstensen ved navn omtalte Christmas Møller dennes angreb på Foss og storindustrien: „For at man ikke skal tro, at jeg er enig i

dette Angreb, maa jeg præcisere, at dette Angreb ramte helt ved Siden af, som det maatte opfattes som et Angreb paa Ingeniør Alex. Foss.

Om Hr. Alex. Foss er Storkapitalist eller ej, ved jeg ikke ..." (et ejendommeligt hul i en vekselerersøns viden!) "... der er himmelvid Forskel mellem Alex. Foss og de andre. Ingen Mand er savnet i disse Dages praktiske Arbejde som han ... Alex. Foss er saa meget Politiker – og navnlig saa meget Samfundspolitiker – og saa optaget af det sønderjydske Spørgsmaal, at han aldrig havde svigtet."

Storkapitalisten Foss var efter våbenstilstanden blevet Flensborgmand, derfor skulle han fredes. Asger Karstensen, som Christmas Møller formentlig var enig med i dennes almindelige samfundssyn, havde ikke interesse for Sønderjylland, og til ham ville han derfor for enhver pris lægge afstand. Det blev ikke sidste gang, at Christmas Møller med tungen lige i munden skulle navigere mellem kapitalistiske klasseinteresser i sit parti og sin egen politiske målsætning.

I midten af juni erkendte Christmas Møller, at slaget om Flensborg var tabt. Da han i den forbindelse gjorde stillingen op, understregede han, at danskhedens fremtid også nord for den nye grænse ville afhænge af nationalitetskampens fortsættelse i 2. zone. Danmark kunne ikke kræve af de danske dér, at de blev på deres post. „Men vi kan bede om det. Opgives Kampen i 2. Zone ... bliver (det) ... en mægtig Opgave for det danske Folk nationalt set at arbejde for at udrydde ved aandelige Vaaben Tyskheden i Nordslesvig ..."75 Danskerne i 2. zone måtte selv afgøre, om de ville fortsætte kampen, men de skulle ikke være i tvivl om, at det danske folk i så fald ville stå bag dem og vente på, „at den lykkelige Tid en Gang maa komme, da alle Danske er forenede".76

Ved genforeningsfestlighederne nogle uger senere udtalte han glæde over de mange danske, der nu kom hjem, "... men vore Tanker maa gaa til dem, som ikke fik Lov til at komme med. Tabet føles stærkere end det vundne; Sorgen stærkere end Glæden".77

Ved studenterforeningsvalget nogle få måneder forinden var Christmas Møller atter valgt ind i senioratet. Under valgkampen havde han lovet, at foreningen ikke ville deltage i festlighederne, hvis tusinder af danske blev ladt i stikken syd for den nye grænse. Dette løfte holdt han til overmål ved at sørge for, at husets splitflag på genforeningsdagen vajede på halv stang.

Christmas Møller var følelsesmæssigt dybt engageret i den sønder-

jyske sag. I et af sine mange indlæg mod ministeriets politik havde han spurgt, hvorfor dette var så trægt og uvirksomt over for 2. zone. „Fordi Kærligheden til de Danske dér mangler,“ svarede han.⁷⁸

Når talen er om politik, forekommer „kærlighed“ et dårligere anbragt ord end f.eks. „had“ og „fjendskab“. Alligevel forekommer det egnet til at karakterisere de følelser, som datidens unge konservative nærede for den nationale sag. Gennem år havde de kanaliseret deres mest positive energier ind i det sønderjyske arbejde. De levede i et miljø, der ellers kun gav sparsomme muligheder for følelsesmæssigt engagement. Det overskud, som på den måde fremkom, satte de ind i arbejdet for abstrakte nationale ideer.

5.4 „Det er saa forfærdende fattigt at være alene ...“

Kampen for Flensborg var den første store politiske sag, Christmas Møller måtte stå igennem alene. Der kan imidlertid ikke være tvivl om, at han gjorde sit yderste. I 1934 blev han af en interviewer spurgt, hvornår i sit liv han havde haft mest travlt. Svaret kom prompte: „I Ugen fra den 7. til den 14. Marts 1920 i Flensborg. Da var jeg hverken Dag eller Nat af Tøjet“.⁷⁹

Han gjorde, hvad han kunne, men selv har han følt, at det ikke var nok, og at det navnlig ikke var godt nok. Månederne efter Kiddes død har været en hård tid for ham at komme igennem – gustne, glædesforladte, perspektivløse.

I juli 1919 døde hans mor af kræft. Hun havde været syg længe, og med hende faldt det eneste menneske bort, han havde været knyttet til foruden Kidde. Herefter følte han sig dybt ensom i som uden for politik.

Hans sindstilstand lyser ud af den nytårsleder, han skrev i KU-bladet: „For den, der skriver disse Linjer, kunde intet Aar slutte sørgeligere og trangere end 1918 sluttede; det er for mig som den Skygge, der da blev kastet over vort Liv og vor Sag, har faaet en mørkere Farve. Intet skønt og smukt har 1919 at pege paa ... et goldt og øde Aar, som kun saaede Strid og Splid ... Der er Tab, som ikke kan erstattes, Smerter, som aldrig kan dulmes ...“⁸⁰

Læserne har sikkert troet, at det var grænsestriden, han skrev om. Det var det vel bl.a. også – men det var hans personlige sorger og bekymringer, der gav sproget dets tone af melankoli.

Hvis Christmas Møller ved indgangen til 1920 har gjort sit regnebræt op – hvad han kunne have flere grunde til at gøre – har han næppe fundet meget at skrive på aktivsiden.

Hans nærmeste var borte; enten var de døde, eller han havde selv eksileret dem af sit liv som fjender og forrædere. Kammeratskabet blandt de konservative studenter var smadret og lod sig ikke genoprette. Vel havde han fået flere af sine gamle magtpositioner tilbage, men ikke illusionerne.

Han var Kiddes arvtager, men dennes død havde sat deres fælles planer år tilbage. Hidtil havde han kunnet avancere trygt i kølvandet på den ældre og sejrsvante vens politiske fremfærd. Nu var han bare stud.jur. John Christmas Møller og skulle helt stole på sig selv. Han var formand for Konservativ Ungdom, men han var også alene om ansvaret for organisationens udvikling og politiske placering. Modsat Kidde evnede Christmas Møller ikke at samle betroede hjælpere omkring sig, der kunne aflaste ham i den daglige rutine. Uden Kiddes selvbevidsthed og forbindelser skulle han føre vennens linje videre, – oven i købet i en så kompliceret sag som den sønderjyske.

Det har set ret håbløst ud alt sammen.

Hans akademiske karriere tegnede heller ikke for lyst. Efter syv års „studier“ var det blevet til filosofikum og en første del. Filosofikum gav ham ret til at kalde sig cand.phil. Hvis studerende dengang satte denne beskedne grad foran deres navn, var det som regel tegn på, at de enten havde opgivet studierne helt, eller at de i hvert fald ikke kunne se nogen ende på dem. De brugte da det lille „cand.phil.“ til at afstive den vaklende sociale position. Sådan havde Kidde gjort allerede for mange år siden, og nu gjorde Christmas Møller det samme.

Politik lagde simpelt hen beslag på al hans tid. I månedsvis har han formentlig ikke sat sine ben på universitetet. Ved begyndelsen af hvert semester har han vel lovet sig selv og måske også sine utilfredse forældre, at nu ville han gøre noget ved studierne. Men første gang han måtte vælge mellem hensynet til juraen og til politik, blev forelæsninger og manuduktion forsømt.

Det blev en ond cirkel: Ville han nå sine politiske mål, var hans tilidshverv et fuldtidsjob. Det betød, at læsningen ikke blev passet, og dermed forringedes hans udsigter til engang at få et passende levebrød. Det skadede til gengæld hans politiske muligheder, fordi en vis position i samfundet dengang var en betingelse for at kunne gøre karriere inden for de borgerlige partier.

Han boede hjemme og var økonomisk afhængig af sin far. Det gav denne mulighed for at blande sig. Jo ældre Christmas Møller blev, des mere utålelig har situationen forekommet ham, uden at han dog har kunnet se, hvordan han kunne ændre på den. Han har følt sig ensom og usikker på fremtiden.

Han kunne da heller ikke skjule sin sindstilstand. Peter Graus kone, Ada, skrev, efter at han havde besøgt dem nede på Als: „De selv synes at være i en lidt trykket Stemning ... Det er rigtigt kedeligt for Dem, kære Hr. Christmas, at Deres Forældre er saa meget imod, De giver Dem af med Politik, jeg kan saa godt forstaa, at det maa hvile trykkende paa Dem“.⁸¹

Christmas Møller kunne dog have andre grunde til at se mørkt på fremtiden.

I september 1919 giftede han sig med Carmen Elisabeth Signe Munthe Riis. Hun var elev på det kongeliges operaskole og fire år ældre end han. Hun havde ved et par lejligheder optrådt i Studenterforeningen, og de kan have mødt hinanden her. De kan imidlertid også have lært hinanden at kende hos Johan Knudsen, som Carmens mor var blevet gift med i 1901. Han var fra 1918 til 1920 de konservatives gruppeformand i Folketinget, og han havde Christmas Møller flere gange været sammen med på møder rundt om i landet.

Vielsen fandt sted i Pauls kirke, som var det sogn, Christmas Møller hørte til. Noget fashionabelt bryllup har det ikke været. Carsten Raft beretter om brudgommens arbejdsprogram på bryllupsdagen.

En medsenior havde anmodet Christmas Møller om en samtale klokken 2, hvortil denne svarede: „Nej, det kan jeg ikke. Kl. 2 skal jeg giftes, og kl. 4 skal jeg træffe en Mand i Rigsdagen, men kl. 6 kan vi træffes“.⁸²

Raft anfører episoden som endnu et eksempel på Christmas Møllers legendariske flid og pligtfølelse. De fleste ville dog snarere heri se et vidnesbyrd om brudgommens ringe engagement i den forbindelse, han indgik.

5.5 Christmas Møllers opstilling som folketingskandidat

Den 3. april 1919 fyldte Christmas Møller 25 år. Han blev dermed valgbar til Folketinget, og i juni samme år blev han opstillet i Odense 1. kreds.

På det første større møde med sine kommende vælgere erklærede han det som sin opgave at fortsætte Kiddes arbejde, der gik ud på at ændre Det konservative Folkepartis politik, så konservatismen kunne blive den førende kraft i kampen mod radikal-socialismen.⁸³

Noget sådant kunne der set med konservative øjne også godt være brug for. Månederne efter våbenstilstanden i november 1918 havde målt med dansk alen været præget af usædvanlige uroligheder og en betydelig politisk polarisering.

Det begyndte med ugelange optøjer på Grønttorvet, hvor rudeknusninger, bål i gaderne, standsning af sporvognene og politivold var daglige foreteelser. Det fortsatte i januar, februar og marts med strejker og lockout inden for byggefagene, hvor arbejderne krævede ottetimers dagen indført. Samtidig kom det til ulovlig arbejdsnedlæggelse blandt smedene på Københavns flydedok. Senere på året strejkede også havnearbejderne, der som løsarbejdere hørte til blandt de hårdest ramte grupper.

For en dels vedkommende var urolighederne organiseret af syndikalistbevægelsen og vendt lige så meget mod fagbevægelsen og Socialdemokratiet som mod arbejdsgiverne.⁸⁴ I ministeriet var ængstelsen stor. Selveste forsvarsminister Munch drøftede med den kommanderende general, om der skulle tages militære skridt af hensyn til statens sikkerhed.⁸⁵ For magthaverne har det ikke været svært at parallelisere den hjemlige udvikling med samtidens revolutionære tilstande i Rusland, Tyskland og Ungarn. For den borgerlige opposition kan det have været en kærkommen anledning til at spille på befolkningens socialistforskrækkelse.

Baggrunden for den sociale uro var de lavtlønnedes forringede vilkår under krigen. Arbejderne var – naturligvis kan man vist roligt sige – den samfundsgruppe, der havde lidt størst afsavn. Trods indgreb var det ikke lykkedes at holde pristigningerne i ave, og alle lønmodtagerne havde oplevet en betydelig reallønsnedgang.

Denne blev stillet i relief, fordi det store erhvervsliv havde tjent tykt på krigen. Det var således iøjnefaldende, at afstanden mellem rige og fattige var blevet større. Illustrerende for udviklingen er udtrykket „gullaschbaron“, der stammer fra denne tid. Oprindeligt var det betegnelsen for de konservesfabrikanter, der levede højt på at eksportere henkogt kålrabi og anden fidusføde til det sultende Tyskland, men efterhånden blev det gængs betegnelse for personer, der brovtende og provokerende udstillede deres overflod, mens store

dele af den jævne befolkning ikke havde til det nødvendigste.

Den politiske polarisering fandt udtryk i statslånskrisen i foråret 1919. Den varede ca. halvanden måned. Baggrunden var, at oppositionen nægtede regeringen et nødvendigt statslån til at finansiere de stigende udgifter. Både oppositionen og kongen ønskede allerede ved den lejlighed, at ministeriet skulle vige til fordel for et koalitionsministerium. Det lykkedes dog ministeriet at ride stormen af, og det var ved den lejlighed, at Christian X fremsatte den ofte senere citerede erklæring om, at han ikke ville udnævne et ministerium mod Folketingets flertal.⁸⁶

Siden krigens ophør var der altså sket en tydelig skærpelse af modsætningsforholdene både på arbejdsmarkedet og mellem partierne.

Det var i denne atmosfære, at den unge Christmas Møller præsenterede sig for sine vælgere. Det er nok for meget sagt, at han førte an i den arbejderhætz, som florerede mellem de borgerlige. Men man kan heller ikke sige, at han holdt sig tilbage.

Den unge vekselerersøn, der godt nok arbejdede hårdt med det, han fandt morsomt og spændende, men som på den anden side aldrig havde tjent til sit eget livs opretholdelse, havde følgende kommentar til situationen på arbejdsmarkedet: „Det maa være saaledes, at en Sæsonarbejder, der med de nuværende høje Lønninger har haft en meget stor Indkomst i f.eks. Aarets første 10 Maaneder, ikke bør have Arbejdsløshedsunderstøttelse i de to sidste ... Det bør forlanges, at Arbejderen har saa megen Omtanke, at han lægger sit Budget for hele Aaret ganske som det frie Erhvervs Mænd. Ligeledes bør der ved Arbejdsløshed ikke holdes som nu paa, at Vedkommende skal have Arbejde i sit gamle Fag. Hvis en af det frie Erhvervs Mænd ikke kan klare sig, tager han fat paa andet Arbejde for at forsørge Kone og Børn, og Arbejderne bør stilles paa samme Maade.“ – Er det nødvendigt at nævne, at referenten efter hver eneste af sådanne udgydelser kunne indføre „hørråb“ og andre bifaldstilkendegivelser fra tilhørerne?

Christmas Møller talte mod dyrtidsforanstaltningerne, han udtalte betænkelighed ved den stigende import, og han krævede, at erhvervslevet blev befriet for reguleringspolitikens snærende bånd.

Han erkendte, at fagforbundene havde gavnet arbejderne, men det var ganske urimeligt, mente han, når et mindretal som havnearbejderne kunne forstyrre landets ro og orden med deres strejke. Han mente, at staten i sådanne tilfælde, hvor fagforeningerne havde givet op,

måtte tage affære. Det var i det hele taget karakteristisk for Christmas Møller, at han som regel fremhævede samfundets og helhedens interesser på bekostning af enkelte grupper – navnlig hvor der var tale om lønmodtagere.⁸⁷

Det var tankevækkende at sammenligne Christmas Møllers taler til sine vælgere på Fyn med hans artikler fra samme tid i KU-bladet. De er indholdsmæssigt så forskellige, at man ikke skulle tro, det var det samme menneske, der havde udarbejdet dem. I artiklerne beskæftigede han sig næsten udelukkende med grænsespørgsmålet, men i hans taler indtog dette en meget tilbagetrukket plads. Der er ikke tvivl om, at det var det nationale spørgsmål, der optog ham, men det var på sin stilling til den økonomiske politik, at han skulle vælges. Det har han åbenbart også selv været helt på det rene med.

Den mangel på sammenhæng, som man her kan iattage mellem hans eget politiske engagement og hans vælgeres økonomiske interesser, blev et væsentligt element i hele hans løbebane, og da han blev partileder, viste den sig som en afgørende svaghed ved hans stilning.

5.6 *Christmas Møllers private påskekrise*

Studerforeningen var ikke alene en stor forening. Den var også fornem.

Det sidste viste sig bl.a. ved, at man ikke uden videre kunne melde sig ind, man måtte søge om optagelse som medlem. Supplikanternes navne blev slået op på en liste i foreningens vestibule, så medlemmerne kunne overveje, om de måtte have noget at indvende mod den enkelte ansøger. Derefter blev sagerne behandlet i et dertil nedsat udvalg. Når denne omstændelige procedure var overstået og ansøgeren fundet værdig til optagelse – hvad næsten altid skete – blev der tilstedt vedkommende et formfuldendt dokument med det glade budskab behørigt underskrevet af en senior.

Ved et af de tilfælde, som nogle kalder skæbne, havde Christmas Møller den 1. september 1915 i sin egenskab af senior udfyldt og underskrevet sådanne optagelsesbreve til nye medlemmer.

Et af disse lød på Gertrud Jessen, stud.jur.

I 1923 blev hun og Christmas Møller gift. Selv om det ikke kan siges, at de levede lykkeligt til deres dages ende – dertil blev de sidste

år for bitre – så blev hun i hvert fald hans hengivne og trofaste ledsager gennem resten af livet. Hvad hun kom til at betyde for tilblivelsen af det menneske, som offentligheden lærte at kende som politiker John Christmas Møller, kan man nemt komme til at undervurdere. Hun blev det faste holdepunkt i hans bugtede karriere. Med hende gennemdrøftede han sine synspunkter, og hun stod bag ham i de mange vanskelige afgørelser. Det er næppe for meget sagt, at den plads i Christmas Møllers liv, der havde stået tom siden Kiddes død, overtog hun – og han var hende dybt taknemmelig for, at hun ville.

Der kan ikke være gået lang tid efter hendes indmeldelse, før de har lagt mærke til hinanden. Allerede ved studenterforeningsvalget i 1916 figurerede hun på den konservative repræsentantskabsliste. Selv om det ikke var på en valgbar plads, viser det alligevel, at hun må have deltaget i det daglige arbejde.

Da Kidde og Christmas Møller i 1917 blev styrtet, forsvandt hun sammen med de øvrige af Kiddes tilhængere ud i mørket. Christmas Møller benyttede den påtvungne frihed fra de politiske pligter til at gøre noget ved sine studier, og det ser ud til, at de er begyndt at gå til manuduktion sammen.⁸⁸

Han, der ellers altid var så fortravlet, at hans breve mest af alt lignede telegrammer med staccato-anvisninger om organisatoriske og politiske spørgsmål, gav sig nu pludselig tid til at skrive tre sider, hvor han vejledte hende i tilrettelæggelse af studier og eksamen – i øvrigt ikke et felt, hvor han kunne kalde sig ekspert.

Han huskede også hendes fødselsdag den 14. august og havde gjort sig umage for at finde et kort med et smukt motiv.

Hans interesse var det ikke til at tage fejl af, selv om formen var den yderst formelle med „De“ og „Deres ærbødige“ og „Tak for Deres venlige Brev“.

Da Christmas Møller giftede sig med Carmen Riis udsendte han som skik og brug var en trykt meddelelse herom til venner og bekendte. Gertrud Jessen modtog også et kort, og hun kvitterede med en pligtsskyldig lykønskning, hvorefter deres korrespondance holdt op et halvt års tid. Det var kampen for Flensborg, der bragte dem sammen. I begyndelsen af 1920 var hun kommet i bestyrelsen for Studenterforeningens konservative, som han var formand for. Hun synes hurtigt at være blevet den i bestyrelsen, han trak på, når noget skulle ordnes, som han ikke selv havde tid til at tage sig af.

På den måde blev hun trukket med ind i arbejdet for Flensborg, og da han i ugen forud for afstemningen i 2. zone den 14. marts var i Flensborg, var hun med ham dernede. Det var dér, de fandt hinanden.

På selve afstemningsdagen hastede han til Odense, hvor han skulle tale om aftenen. Undervejs i toget nåede han at skrive en hilsen: „Kjære Gertrud! Saavidt jeg kan se, naar jeg lige akkurat Odense – det er en Pokkers Historie – Tak for Dagene dernede. Din John CM“.⁸⁹

Det var en karakterfast ung dame, der nu var på vej ind i Christmas Møllers liv. Hun var lille og spinkel med mørkt hår og sortbrune øjne, bleg teint og med smukke regelmæssige træk. Hun var af jødisk afstamning. Hendes mor var af slægten Grandjean fra Vennerslund på Falster. Hendes far var direktør for Københavns Brødfabrik. En tid havde han givet sig af med assurancevirksomhed og var vist ikke, hvad man kunne kalde nogen fremgangsrig forretningsmand.

Hun kunne ofte være kølig og reserveret, men ejede også evnen til varme og hengivelse over for de ret få, hun brød sig om. Bag den sarte fremtoning herskede en stærk vilje – et veludviklet overjeg – der med sikkerhed og fuld respekt for de borgerlige normer styrede hendes vej. Hendes sociale forståelse fandt sine grænser dér, hvor den stødte an mod den etablerede orden.

Italieneren Francesco Alberoni skriver, at forelskelsen vokser med de hindringer, som omstændighederne lægger i vejen for den.⁹⁰ – Tristan og Isolde-motivet, hvor de elskende hensmægter i længsel og lidelse, fordi herskende normer står imod fuldbyrdelsen af deres kærlighed, er det klassiske eksempel.

Ofte er det udformet som et trekantdrama, der i talløse variationer har været temaet i kærlighedslitteraturen – den trivielle såvel som den finkulturelle. Konflikten er på én gang enkel og uløselig. Kvalfuld for de implicerede og banal for alle andre.

Hvis Alberoni har ret, blev Gertrud Jessens og Christmas Møllers følelser begunstigede af de ydre kår.

På næsten klassisk vis er de blevet draget mod hinanden. Men han var gift, begge var borgerligt opdraget, og dronning Victoria havde ikke levet sine mange år forgæves. Hun har lagt navn til andet end imperialismen. I hendes tid udviklede sig en borgerlig moral, der i udenrigspolitikken blåstemplede den uhæmmede magtudfoldelse og i privatlivet brændmærkede enhver udskejelser. Der er muligvis den logik i modsigelsen, at succesens det ene sted var betinget af ta-

buet det andet. Hvad havde England været uden sin seksualangst?

En lignende forbindelse mellem politik og det private knyttes dér, hvor det siges om Napoleon, at da han ikke kunne få sengen til at skælve under sig, så skulle i hvert fald jorden. I dette udsagn ligger en formodning om, at det enkelte menneskes disponible energi er en ret absolut størrelse. Den kan sættes ind på forskellige planer i livsudfoldelsen, men den er ikke ubegrænset. Hvad der kanaliseres ind i én sfære, går tabt for en anden. Begrebet sublimering handler om dette, og dermed indføres samtidig – om end underforstået – en prioritering, idet nogle udfoldelser antages at være mere fundamentale end andre.

Det er ikke stedet her at gå ind på en diskussion af, hvad der ville kunne udledes af en sådan opfattelse, blot skal det påpeges, at der altså synes at herske et vist konkurrenceforhold om energitilførslen mellem privatliv og f.eks. politik. – Man kan ikke være opslugt af begge dele på én gang.

Det var Christmas Møllers dilemma i de følgende måneder. Han længtes, og han led, så snart hun var ude af syne, og det var hun det meste af tiden. Ugerne fra den 14. marts til folketingsvalget i slutningen af april hører til de travleste i Christmas Møllers liv. Her pågik den sidste desperate kamp for Flensborgs genforening med Danmark, så fulgte ministeriets fald og påskekrisen. Siden var der folketingsvalget og generalforsamling i Studenterforeningen. Begge steder var han opstillet. Alt sammen betød det mange, lange og sene møder og et rejseri uden ende. Først flere gange til Flensborg og tilbage, senere mellem København og Odense. Fra de helt unge år havde han ustandseligt været på farten, og en stor del af hans breve er skrevet på færger, i tog eller i sene nattetimer på et hotelværelse i provinsen.

Den 24. i toget ned til Flensborg, hvor han på Dannevirkebevægelsens vegne skulle kontakte Ernst Christiansen og Peter Grau, skrev han et langt brev fuld af desperation og selvbebrejdelser: „Du skal kun skrive, naar Du selv har Lyst – Du skal intet Hensyn tage til mig – Du som ene giver og jeg som ene tager imod – men Du skal vide, at jeg gaar rundt hvor jeg er og længes efter Dig ... men samtidig med Sorg tænker paa ... hvor galt det er af mig, der er saa ringe og ussel at vilde modtage alt dette af Dig. Men jeg ved, at jeg ikke kan undvære Dig – jeg vidste det jo allerede længe ...”⁹¹

Den 31. blev det værre. Da rejste hun til London på en måneds ferie. Muligvis har hun ønsket at få ham og det hele lidt på afstand

for bedre at kunne finde ud af sine følelser.

Allerede samme dag skrev han til hende. To dage forinden var ministeriet blevet styrtet. Landet stod på den anden ende med strejker, demonstrationer og en uro, der lignede revolution i dansk udgave. Det eneste, der optog ham i den forbindelse, var, at havnearbejderne også strejkede. Det betød nemlig, at postforbindelsen til England blev højst usikker. Hvornår ville hans breve nå frem? Og var strejken skyld i, at han ikke hørte fra hende? Mens landet rystedes af sin alvorligste krise i mange år, skrev konservatismens unge håb: „Jeg gaar rundt i den ejendommeligste Ligeledthed md alt – kun optaget af det fuldkomment taabelige, at jeg skal undvære Dig ... Tak for alt i Flensborg, i København ...“⁹²

I de følgende uger skrev han og skrev, undertiden flere gange om dagen, men tiden gik, og han hørte ikke noget. Hans humør sank til et punkt, der lignede depression. Selvbekendelser fyldte hans breve: „Det er saa fortvivlende det hele, synes jeg – Du kan da ikke se andet, end at jeg er en skidt Fyr ... Den ene Fejl fører den anden med sig – og jeg dur ikke til at leve. Jo, jo, lille Gertrud, jeg har været en skidt Fyr i mit Forhold til mange Mennesker ...“⁹³

Sin egen politiske fremtid vurderede han lavt: „... enhver Chance for mig er borte – ikke blot nu – men for et Stykke Tid inden for en overskuelig Fremtid ... men det er intet mod den Skuffelse jeg har ved ikke at høre fra Dig ... nu har jeg vel skrevet ca. 15 Breve og ikke modtaget et eneste og ved altsaa ikke, om Du har faaet dem.“⁹⁴ Hans breve vrimler med nedvurderinger og sortsyn: „Jeg er i et saa rædselsfuldt Humør“, „Det hele er ad Helvede til.“, „Lyt til en Vens Raad – lad være at have med ham at gøre – han dur sgu ikke til noget.“ „Rigtig glad og lykkelig bliver jeg aldrig mere – og har jeg aldrig været“.⁹⁵

Kun en enkelt gang kommenterede han den politiske situation. Det var i forbindelse med ministeriet Liebes afgang. Han mente, at man – dvs. de borgerlige – burde have stået fast, og at kongen havde svigtet ligesom i 1919. „Han faldt helt sammen Natten mellem Lørdag og Søndag.“ Christian X's ynkelighed var altsaa kendt i politisk indviede kredse. „Fra Højre har man naturligvis intet hørt, men det er jo det sædvanlige ... Jeg var i Gaar en Tur ude hos Fru Kidde – var ogsaa paa Bispebjerg – og sidder nu her paa et koldt og grimt Hotelværelse og tænker paa Dig“.⁹⁶

Omsider kom forløsningen. Den 18. april fik han brev. Hun kom snart hjem – oven i købet lidt før, end hun havde regnet med. Han

var lykkelig og svarede øjeblikkelig, hvilket vil sige midt under et stort vælgermøde i Fyens Forsamlingshus.

Mens de andre kandidater kværnede løs med deres uforgribelige meninger om landets tilstand, om generalstrejke, om Sønderjylland og om ansvaret for påskekrisen, sad konservatismens redningsmand for øjnene af 3000 mennesker og skrev, så pennen må have glødet. Tilhørerne har sikkert bemærket, hvor flittigt den unge konservative kandidat tog notater: „... jeg havde mest Lyst til at kaste alle Broer af og rejse ud i Verden med Dig ... Jeg havde altid troet, at min Valgkamp skulde interessere mig, og jeg skulde gaa op i det – og saa er det blevet saa ganske anderledes. Det er Din Skyld Gertrud, og det skal Du have Tak for ... Venstresocialisten har Ordet – han er sgu en flink Mand, som jeg bedst kan lide af Kandidaterne – jeg er ved mit eneste store Møde i Odense med ca. 3000 Mennesker, men det interesserer mig saa saare lidt – blot jeg skulde hjem til Dig –“⁹⁷

Faktisk skulle han helst holde ørerne stive, for han var opstillet sammen med Emil Marott, den socialdemokrat, der havde bidraget til ministeriet Zahles fald ved at gå imod det i grænsespørgsmålet. Christmas Møller fandt, at Marott „gjorde det klogt og godt“. Hans egen opgave var vanskelig, fordi han endelig ikke måtte skade Marott ved at rose ham eller ved at lægge sig for tæt op ad hans synspunkter. Dog mente han, at alle anstrengelser var spildt, fordi hverken han selv eller Marott ville blive valgt. „Stemmerne i mine Landsogne tager Kandidaterne i Landkredsene – Stemmerne af Borgerskabet tager en Idiot, som hedder Eigil Jørgensen – ...“⁹⁸

Pressen som jo gerne kalder sig offentlighedens årvågne og allesteds nærværende øje, kan ikke have haft de helt skarpe briller på den aften. Fyens Stiftstidende var i hvert fald intet mindre end betaget af Christmas Møllers indsats: „Fra Folkepartiets Side har man al Grund til at være tilfreds med Mødet ... (og man) fik her Bekræftelse paa ... at Partiet i Christmas Møller har faaet en ganske udmærket Kandidat – en Mand, der er inde i Sagerne, og som ikke blot holder et godt Foredrag, men ogsaa kan give Modstanderne Svar paa Tiltale.

Der var i Christmas Møllers hele Fremtræden i Aftes meget, som mindede om hans nærmeste Ven, afdøde Folketingsmand Kidde, og det er let forstaaeligt, at de tilstedeværende konservative Vælgere med Glæde var Vidne til, at deres Repræsentant med stor Myndighed gjorde sig stærkt gældende og stedse blev hørt med Opmærksomhed af den store Forsamling“.⁹⁹

Aprilvalget 1920 bragte dog ikke Christmas Møller i Folketinget, men han fik 3136 personlige stemmer, så hvis han kunne sikre sig opstilling i yderligere en kreds, ville han være ret sikker på at blive valgt. Og på grund af grundlovsændringen som følge af Sønderjyllands genforening med Danmark, var der to folketingsvalg mere i løbet af året.

Hendes hjemkomst gjorde ikke deres forhold mindre problemfyldt. Han var gift, og hun boede hjemme hos sine forældre. Altså måtte de mødes i det skjulte eller ses under tilfældige omstændigheder i Studenterforeningen. Hvor kompliceret det kunne være fremgår af, at hun ved en enkelt lejlighed rejste til Korsør for at støde til ham dér på hans hjemvej fra et møde i Odense. Så kunne de følges ad den korte tid, togrejsen varede til København.

Det er rørende at læse hans detaljerede og omhyggelige instruktion om afgangs- og ankomsttider. Han synes at have tænkt på det hele, også på at hendes tog kunne være forsinket. Så skulle hun stå af i Slagelse, skrev han.¹⁰⁰

Hun var næppe mindre forelsket end han: „Inden vi kom til Flensborg, troede jeg, at jeg holdt saa meget af dig, som jeg overhovedet kunde – men kære du, for hver Dag, der gaar, ja for hver Time holder jeg mere og mere af dig ... Egentlig har jeg altid følt, at vi var stærkt knyttede til hinanden, men med de Vanskeligheder, vi har, føler jeg det stærkere“.¹⁰¹

For en ung dame med datidens borgerlige normer og tabuer godt indarbejdet kan forbindelsen med den unge gifte stud.jur. næppe have været virkeliggørelsen af ungpigedråmmen om et passende parti, og hun må undertiden have haft en ubehagelig fornemmelse af, at hun satte sit gode omdømme på spil.

Hvad havde hun at se frem til? Selv om han i ord gjorde alt for at overbevise hende om sine følelser, kan hun alligevel godt have følt, at hun blev holdt hen med snak. Igen og igen skrev han, at hun ikke måtte være ked af det, og at det nok skulle blive godt alt sammen, men hvordan og hvornår en sådan forandring skulle indtræde, stod der intet om i brevene.

Derfor har hun besluttet sig til at gøre forholdet forbi: „Da vi skiltes i Dag var det mere og mere blevet min Mening at skrive til dig, at alt havde været en Stemning hos mig, at jeg ikke brød mig om dig. Forklare dig, hvor ussel jeg i Virkeligheden er ...“¹⁰²

I maj kom det til en krise i deres forhold med mange gensidige

bebrejdelser. Han var utrolig jaloux og ville have hende helt for sig selv. Han kunne ikke tåle at se hende sammen med andre, kritiserede hendes venner og har i det hele taget været krop umulig og urimelig i betragtning af de betingelser, han bød hende.

Herefter fandt de ud af, at de måtte have et sted, hvor de kunne ses under private forhold. Han hjalp hende med at formulere en annonce, og hun fandt to møblerede værelser i Vendersgade. Henrykt for sine nye omgivelser har hun ikke været. Hun var bl.a. bange for, at han ikke skulle synes om stedet. Der var overmøbleret, og navnlig var der et lille grimt bord, som generede hende, „... men vi venner os vel til det“. ¹⁰³

Omkring denne tid synes hun at have hanket lidt op i ham: „Paa en Maade, John, vilde det glæde mig, hvis du læste igen ... Jeg indser jo, hvor jeg trækker dig hen: i Spidsborgerligheden og alt det, du har foragtet, men samtidig ved du jo, at jeg synes, det er den bedste Bestemmelse, du kunde tage“. ¹⁰⁴

Faktisk må hun allerede dengang have haft en betydelig indflydelse på ham, for han fulgte rådet og tog sin afsluttende eksamen to år senere, hvad han sikkert kun kunne klare, fordi han allerede i efteråret 1920 var begyndt at læse mere systematisk.

Selv om det ikke foreløbig kom til nogen endelig afklaring af hans private forhold, havde hun efter blot få måneders hektisk forelskelse givet ham det faste holdepunkt i livet, som han så hårdt havde savnet siden Kiddes død.

Omsider var den krise ved at klinge ud, han havde befundet sig i.

5.7 *Christmas Møllers valg til Folketinget*

Af samtidens referater i presse og KU-bladet kan man let få det indtryk, at Christmas Møllers vej til Folketinget gik som fod i hose: Verden ventede bare på, at den unge mand skulle bekvemme sig til at blive 25 år.

Læser man imidlertid hans breve fra sommeren 1920 til Gertrud Jessen, får man en helt anden opfattelse. Her er ikke tale om triumftog og kåring. Han blev ikke båret på skjolde til sin plads i tinget. Han måtte stride sig frem, og det bekom ham ikke så godt, for han havde alle dage en tendens til at ville gøre sig kostbar. Det synes derfor på et hængende hår, at konservatismens senere leder i det hele taget

blev professionel politiker.

For at kunne blive valgt skulle han have én kreds til foruden Odense 1., og det ser ud til, at bestyrelserne i de kredse, der kunne komme på tale, har været ret skeptiske over for denne unge, overklasseprægede københavner med det arrogante udseende og det alvorlige væsen. Christmas Møller så ikke én dag ældre ud end sine 25 år, og dengang var ungdommelighed næppe en fordel i politik. Mange i vælgerforeningerne synes at have foretrukket en af de ældre kandidater i amtet.

„Bogense-Otterupkredsene behandlede mig for øvrigt lidt mere sjofelt end forrige Gang ... nu maa det være forbi“.¹⁰⁵ Striden drejede sig om kandidatopstilling på partiliste. En sådan ordning ville formentlig være en fordel for Christmas Møller, fordi de personlige stemmer i så fald ville være udslagsgivende. „Jeg gik selv stærkt ind for Partiliste – og er forhaabentlig nu færdig, idet jeg pegede paa, at Eigil Jørgensen skulde opstilles i min Kreds hvis man ikke vilde have Partiliste“.¹⁰⁶ Det hører med i billedet, at Christmas Møller tidligere havde betegnet samme Eigil Jørgensen som „abe“ og „idiot“. De, der har kendskab til senere vendepunkter i Christmas Møllers løbebane, vil imidlertid nikke genkendende til hans holdning og fremgangsmåde, der også ved denne lejlighed gik ud på at trumfe sin sag igennem ved at gøre sig kostbar.

Bag striden om kandidatopstillingen lå tilsyneladende lokale kræfters ønske om at få en fynsk missionsmand – Carlsen Skjødt – valgt. Den aldeles irreligiøse københavnerdreng har formentlig været en lovlig stærk kop te for det missionske småborgerskab på Nordfyn.

Udgangen på det hele blev, at amtets konservative kandidater blev opstillet på partiliste i rækkefølgen: Eigil Jørgensen, Carlsen Skjødt, Badse, Christmas Møller. Mens forhandlingerne stod på, gav Christmas Møller følgende vurdering af situationer: „... Badse var umaadelig forsigtig ... han har sit Mandat at værne – det er saamænd kun Synd, at man trækker Lidelsen eller rettere Angsten for mig i Langdrag over for Jørgensen og Badse – der er intet at sige til, at Vælgerne ikke vil have mig ... Blot Resultatet nu ikke bliver godt for mig – Chancerne er ikke store – men opnaar jeg at faa mit Stemmetail blot lidt ned – og de personlige Stemmer falder lidt fra – saa stiller jeg mig ikke til September – og saa er min straalende politiske Løbebane endt – og sikkert paa rette Tidspunkt“.¹⁰⁷

Jeg finder, at der i ovenstående situationsbedømmelse er en ejen-

dommelig dobbelttydighed. På den ene side fornemmes hans undertrykte, men brændende ønske om, at tingene skal lykkes. Det finder udtryk i både bevidstheden om, at de andre kandidater er bange for ham, og i en usædvanlig angst for hybris. På den anden side udviser han overfladisk set en fatalistisk ligegyldighed over for udfaldet. Det giver sig udslag i en noget urealistisk bedømmelse af mulighederne og en tilbøjelighed til at stille tingene sådan på spidsen, at nederlaget nærmest manes frem.

Et sted i erindringerne skrev han ret umotiveret: „Jeg vil ikke paa-staa, at jeg stiler mod Nederlag; men ...“¹⁰⁸ Det ser imidlertid ud til, at det lige præcist var, hvad han gjorde i afgørende situationer. Eller rettere: Spørgsmålet er, om han ikke var så bange for nederlaget, at han med sin adfærd og gennem de betingelser, han stillede modparten overfor, netop provokerede det frem? Nok kæmpede han sejt for sit standpunkt, men udgangen skulle være modpartens kapitulation, og hans betingelser var sat derefter.

Denne fremgangsmåde, som han i øvrigt kun praktiserede i forhold til partifæller, gjorde ham uhyre sårbar. Den skal muligvis forstås som udslag af det førerprincip, han havde overtaget fra Kidde: skulle han lede, skulle det være betingelsesløst. Kravet herom kan have forbindelse med, at han har haft en fornemmelse af, at han som konservativ sejlede under falsk flag, fordi det var hans mål at lave partiet om. Han har – måske blot instinktivt – følt, at det krævede lydighed uden diskussion af førerens dispositioner.

Aprilvalget i 1920 var en af de store milepæle i den parlamentariske udvikling i Danmark. Ved den lejlighed fik partiforholdene i Folketinget for første gang et tydeligt præg af to-blok-system, og koalitionsmulighederne forblev i det store og hele uændrede til valget i 1966, hvor der opstod et såkaldt socialistisk flertal.

Mens regeringsdannelsen mellem 1901 og 1920 havde vekslet mellem de to midterpartier Venstre og Det radikale Venstre, skete der i 1920 en forskydning mod fløjene. Mest åbenbart var det på venstre-fløjen, hvor rollerne blev byttet om mellem Socialdemokratiet og de radikale som henholdsvis regeringsbærende og støtteparti. Men også udviklingen på højrefløjen var umiskendelig, fordi Det konservative Folkeparti havde vundet så meget i styrke, at det syntes på vej til at blive jævnbyrdigt med Venstre. Mere afgørende var det imidlertid, at Venstres parlamentariske manøvre muligheder var blevet indskrænket, fordi det flertal, partiet hidtil havde haft sammen med de radikale,

nu var gået tabt. Hidtil havde venstrepartiet kunnet spille på denne mulighed, men efter aprilvalget var det afhængigt af samarbejde med de konservative.

På papiret var det altså Det konservative Folkeparti, der havde haft fordel af forskydningerne. I praksis fik partiet imidlertid ikke så meget ud af den nyvundne styrkeposition. Venstre var ikke interesseret i at danne en koalitionsregering med den gamle fjende fra provisorietiden, og de konservative ledere synes ikke at have gjort nogen energisk indsats for at undgå rollen som støtteparti.

For Christmas Møller og hans meningsfæller i ungdomsbevægelsen var det en skuffelse. Siden dannelsen af Det konservative Folkeparti i 1915 havde det borgerlige samarbejde og de konservatives ligeberettigelse med Venstre været et hovedpunkt i deres agitation. Senere i sin karriere, når Christmas Møller udtalte sig om forholdet til Venstre, vendte han altid tilbage til regeringsdannelsen i 1920 og den betydning, han tillagde den for det fremtidige borgerlige samarbejde.

Man kunne tro, at der måske var tale om efterrationalisering, men faktisk kan man af hans mange taler og artikler fra sommeren 1920 se skuffelsen over udviklingen.

På et møde i Kerteminde i anden halvdel af maj gav han problemerne omkring det borgerlige samarbejde en særdeles udførlig behandling. Han pegede på, at man havde hæftet sig så meget ved Venstres fremgang, at man havde overset, at det faktisk var de konservative ideer om samling af alle borgerlige kræfter gennem samvirken på lige vilkår, der havde sejret. Han understregede, at Venstre ikke mere havde flertal sammen med de radikale, og at Det konservative Folkeparti var en del af ministeriet Neergaards parlamentariske grundlag.

Allerede ved valget i juli måtte de konservative betale for deres underordnede stilling med tilbagegang, mens Venstre atter gik frem.

Det fik Christmas Møller til at påpege, at det gang på gang viste sig, at Venstre høstede frugterne af det borgerlige samarbejde, og at det var de konservative, der ydede. „Det kan ikke nytte at undskylde sig med, at Fløjpartiet paa Forhaand er handicappet til Fordel for Midterpartiet. Vi maa søge ned til Ondets Rod og se, om vi kan finde Fejl, som maa være hos os selv.“ „... vi skal lære een Ting: at være os selv nok som Parti ... (Folkepartiet) skal føre sin egen Politik frem, saa maa det gaa med Samarbejdet, som det kan“. ¹⁰⁹ Han mente ikke, det kunne være svært for vælgerne at se forskel på de to partier. I den

forbindelse anførte han en lang række eksempler på, at Venstre havde svigtet sine standpunkter, mens de konservative havde stået fast: Vestindien, rømningen af 3. zone, ekspropriationsloven, forbundsloven med Island. Hvis konservative vælgere svigtede deres parti til fordel for Venstre, ville resultatet kun blive, at Venstre igen ville få flertal sammen med de radikale. Hvis de konservative ønskede at svække radikalismen, skulle de stemme på deres eget parti og ikke på Venstre.

Her kan vi konstatere, at Christmas Møller umiddelbart før sit valg til Folketinget formulerede de principper for konservativ deltagelse i det borgerlige samarbejde, som han som partileder omsatte i handling ved først givne anledning.

Et af de tilbagevendende spørgsmål under valgkampen var „Samfundshjælpen“. Det var en organisation – en forening med ca. 4000 medlemmer – der var blevet oprettet som et borgerligt modtræk mod arbejdsnedlæggelserne i 1919 og 1920. Formålet var at bekæmpe strejker og blokader ved indsættelse af medlemmernes frivillige arbejdskraft, så vigtige samfundsfunktioner kunne holdes i gang. Den fik navnlig betydning over for havnearbejdernes strejke, idet mange af dens medlemmer deltog i losning af skibe under politibeskyttelse.

Under et møde i Fyens Forsamlingshus fik Christmas Møller ørerne i maskinen, da han i en ophedet diskussion kaldte samfundshjælpen et nødvendigt samfundsnødværge, som man måtte regne med i fremtiden. Han mente, at også mange organiserede arbejdere deltog i samfundshjælpens indsats, og satte til sidst trumf på ved at erklære, at han selv var medlem af organisationen.

Den bemærkning synes at have fået helvede til at bryde løs.

Dirigenten mistede kontrollen med mødet. Mange tilhørere sprang op, og der blev råbt „smid ham ud“. Efter nogen tid lagde den værste uro sig, og Christmas Møller fik atter ordet. „Det lykkedes Christmas Møller ved at anstrenge sin Røst til det yderste at overdøve de fortsatte spredte Tilraab og fuldføre sin Tale under jævnlig Tilslutning“.¹¹⁰

Herefter slog Christmas Møller fast, at der skal være ro i samfundet, og at samfundshjælpen var vendt både mod ulovlige strejker og lockouter. Lovlige strejker var derimod arbejdernes ret. Han mindede om, at samfundshjælpen i april af selveste den socialdemokratiske borgmester i København var blevet opfordret til at tage affære. Han hævdede også, at han aldrig havde prædikeret klassehad. Arbejderklassen havde ret til at være medbestemmende, men den skulle ikke

være enebestemmende.

I Stiftstidendes referat hed det: „Som Christmas Møller klarede ovennævnte vanskelige Situation med en Dygtighed, som Faa vilde kunne gøre det, saaledes var det Aftenen igennem ham, der først og fremmest samlede Opmærksomheden om sig ved sin overlegent gode og klare Indsats. Han talte fortrinligt både i sit Foredrag og under Forhandlingen“.¹¹¹

Ved den lejlighed har Christmas Møller rigtigt fået at føle, hvad det ville sige at optræde som klasserepræsentant over for en stor forsamling af jævne mennesker. Det ser imidlertid også ud til, at han netop havde sin styrke under møder, hvor bølgerne gik højt. Han tabte ikke fatningen. Tværtimod evnede han med ironiske og morsomme bemærkninger direkte henvendt til de mest højtråbende modstandere at vende stemningen så meget, at han i hvert fald kunne få ørenlyd. Mens han ofte kunne være hæmmet og reserveret helt over i det visne i en snæver kreds af partifæller, der mente noget andet end han selv, foldede han sig ud på de store møder med politiske modstandere. Ved sådanne lejligheder viste han sin styrke, fordi han var frygtløs. Sammen med sine meningsfæller følte han sig sjældent tryk.

Under valgkampen i 1920 kunne Christmas Møller ikke klage over pressens holdning til ham. Af referaterne kunne man undertiden forledes til at tro, at der ikke var andre kandidater på møderne – og i hvert fald, at han var den eneste konservative. Hans taler fik altid den fyldigste omtale. I overskrifterne figurerede hans navn altid i en positiv sammenhæng: „Christmas Møller klarede sig ypperligt og hilstes Aftenen igennem med levende Bifald.“ Det var formentlig hans gode ven gennem adskillige år, redaktionssekretær Aage Borch, der sørgede for at påvirke vælgerne på denne måde. For dem, der ikke selv kunne være til stede og kun havde aviserne at holde sig til, når de skulle bestemme deres kryds, kan valget ikke have været svært. Hvis de stolede på Stiftstidende, måtte Christmas Møller være deres mand.

I sit trykte opråb til vælgerne slog han på de traditionelle konservative værdier: „Det konservative Folkeparti staar som Garanten for, at alle samfundsbevarende Elementer i vort Folk holder sammen. Svækkes Folkepartiet blot nogle faa Tusinde Stemmer, vil Ministeriet Neergaard svaje mellem os og Det radikale Venstre, som ikke mere staar paa borgerlig Grund ... For alle, som ønsker Ro og Fred i vort Samfund, som vil, at Erhvervene skal have Frihed til at udvikle sig, og som paa Kulturens Omraade vil have Frihed og ikke Tvang – er Valget

let – ...”¹¹²

For Christmas Møller blev septembervalget en succes. Selv om han kun var opstillet som nummer tre på partilisten, og selv om Eigil Jørgensens kreds havde flere konservative vælgere end hans egen, blev han valgt med det største konservative stemmetal i amtet: 5630 mod Carlsen Skjødts 4986 og Eigil Jørgensens 4444.

Da valgresultatet forelå, bragte han sine vælgere i amtet en tak, der mundede ud i en for ham karakteristisk appel om „at Kampen er evigt standende, og at Forberedelserne til næste Valgdag bør begynde Dagen efter sidste Valg. Derfor frem til yderligere Kamp for vor Sag”.¹¹³

Intet kan mere træffende stå som motto for den læretid, der nu var forbi.

6 Sammenfatning

Som skrevet i indledningen har formålet med dette bind af Christmas Møller-biografien været at skildre den proces, hvorved et menneske uddannes til politiker.

Min idé er, at det på den måde skulle være muligt at komme til en bedre forståelse af faser og vendepunkter i den senere politiske karriere. Den overordnede betragtning går ud på, at ganske vist er hele livet at anse for én lang læreproces, men indlæringen i barndommen og den første ungdom er mere dannende, end tilfældet er for senere faser af livet.

Fra psykologien ved vi, at menneskers udvikling kan inddeles i en række faser – kvalitative spring kunne man for så vidt kalde dem – og at hver fase er karakteriseret ved en særlig parathed for tilegnelsen af ganske bestemte færdigheder. Når en fase er gennemlevet, har der fundet en internalisering sted inden for det livsfelt, som denne fase er særligt kodet ind på. Det betyder, at visse færdigheder, holdninger, adfærdsmønstre og værdier er blevet en del af den personlighed, som er under udvikling. Det antages, at de pågældende mønstre herefter kun i mere begrænset omfang lader sig modificere. Den åbenhed over for nyt, der oprindeligt kendetegnede individets forhold til et givet omverdensfelt, er gået tabt. De impulser, der uvægerlig stedse vil komme i en fortsat uafsluttelig strøm, modtages ikke mere af en „tabula rasa“ – af et ubeskrevet blad, et opladt sind, eller hvad man ellers vil kalde den første parathed – men bliver nu sat i forhold til det allerede indlærte.

Det er i denne tilstand, at begreber som „personlighed“ og „modning“ har deres begrundelse.

Konsekvensen af ovennævnte antagelser er, at Christmas Møller ved sin indvælgelse i Folketinget i det store og hele var færdigdannet som politisk personlighed.

Den opgave, der nu står tilbage, er ved hjælp af det foregående at udlede og beskrive denne politiske personligheds karakteristika. Formålet er at bruge det således udledte til at se, hvordan det indlærte forholder sig til og påvirker de roller og situationer, som Christmas Møller i den efterfølgende løbebane kommer ud for.

Firkantet udtrykt lyder problemet: Er politikere som siv i vinden,

der har en så veludviklet bøjelighed og tilpasningsevne, at de kan leve op til omgivelsernes rolleforventninger i enhver situation? Eller bringer de en fast kerne af oprindelige mål og værdier med sig ind i de skiftende roller, som ikke uden videre lader sig ændre efter omgivelsernes behov?

Jens Otto Krags berømte og af hans modstandere ofte misbrugte ord: „Man har et standpunkt, til man tager et nyt,“ har utvivlsomt meget for sig. For de fleste mennesker har dets gyldighed dog også sine grænser. Og godt det samme. Viljen til at fastholde værdier og mål er næppe mindre vigtig – for den enkelte som for samfundet – end evnen til fornyelse. Mens synsvinklen på politikere som indehavere af roller lægger accenten på evnen til at tilpasse sig omgivelsernes forventninger, lægger det personlighedsorienterede perspektiv hovedvægten på politikeren vilje til at trumfe sine standpunkter igennem – og altså til i et vist omfang at omforme rollen og dens indhold.

Man må regne med, at en sådan bestræbelse på at gå mod omgivelsernes forventninger vil fremprovokere spændinger og konflikter, hvis årsag er divergerende opfattelser hos rolleindehaveren og hans omgivelser om de mål og værdier, der skal prioriteres.

Christmas Møllers løbebane er særdeles velegnet for en undersøgelse af dette problem, fordi den udviser talrige konflikter, der synes at skyldes uoverensstemmelser mellem de mål, han havde sat sig, og de forventninger, omgivelserne stillede til de roller, han påtog sig som leder af Det konservative Folkeparti.

I den forbindelse er der særlig fire situationer at rette søgelyset imod: 1. årene 1928-31, hvor han første gang erhvervede rollen som partileder, 2. tiden op til grundlovsafstemningen i 1939, hvor han mistede rollen, 3. 1945, hvor han generhvervede rollen som partileder, og 4. 1947, hvor han mistede rollen for anden gang.

Opgaven i det følgende bind går ud på at søge belyst, hvilken forbindelse der måtte være mellem på den ene side den oprindelige politiske socialiserings indhold i hans læreår og på den anden side de forhold, der førte til henholdsvis hans erhvervelse og fortabelse af rollen som konservativ partileder.

Diskussionen af de spørgsmål, en sådan problemstilling rejser, kunne føres langt omkring, men jeg vil standse den her for at tage den op igen, når undersøgelsen er tilendebragt.

Det tilbageværende problem for mig er nu, efter hvilke retnings-

linjer jeg skal systematisere indholdet af Christmas Møllers politiske socialisering?

Jeg har her valgt at benytte den niveaudeling af den sociale verden, som samfundsvidenskaberne ofte arbejder med: 1. det internationale niveau, 2. stats- og samfundsniveauet, 3. det politiske systems niveau og 4. partiniveauet.

Den helhed, som opfattelserne inden for disse fire niveauer udgør, hvad enten den er logisk konsistent eller ej, vil jeg betegne som Christmas Møllers politiske helhedsopfattelse.

ad 1. Det internationale niveau

Danmarks ambassadør i Washington under anden verdenskrig, Henrik Kauffmann, har ved en lejlighed betegnet Christmas Møller som en „ravnekrogspolitiker“. Udtrykket var næppe særlig elskværdigt ment, men havde det rigtige for sig, at Christmas Møllers politiske interessefelt ikke strakte sig mange kilometer uden for landets grænse. I den her betragtede periode kan det nærmere bestemmes til den linje i Mellemslesvig, hvor han mente, at grænsen mellem dansk og tysk forløb.

Blandt Danmarks omgivelser var Tyskland i virkeligheden det eneste land, han interesserede sig for. Det var herfra, at truslen efter hans opfattelse udgik mod den danske nation; og den slagmark, hvor det danske folk – nord som syd for kongeåen – skulle bevise sin overlevelsessevne, var nationalitetskampen i Slesvig. Som Tysklands fjender havde Ententen derfor Christmas Møllers sympati, men han var hverken franko- eller anglofil i samme forstand som f.eks. H. P. Hansen og Ionas Collin.

Afgørende for forståelsen af Christmas Møllers politiske helhedsopfattelse er, at han mente, at Danmark forstået som nation og folk var truet på sin eksistens. I modsætning til f.eks. Scavenius og P. Munch, der mente, at landets overlevelse var betinget af udviklinger i Danmarks omgivelser samt af et godt forhold til Tyskland, mente Christmas Møller, at Danmarks fremtid stod og faldt med folkets egen vitalitet forstået som dets vilje til at forsvare sig – med våben i hånd om galt skulle være, men først og fremmest på den åndelige slagmark i Slesvig, hvor kampen til alle tider havde stået mellem dansk og tysk.

I filosofisk forstand var hans grundsyn helt igennem idealistisk, hvilket viste sig ved, at de materielle værdier overalt var underordnet

de åndelige.

ad 2. Stats- og samfundsniveauet

„Nation“ og „folk“ var altså nøgleord i Christmas Møllers politiske opfattelse. Begge begreber omfattede for ham mere end datidens danske stat og samfund, fordi der var en danskhed og en gammel dansk folkegrund syd for grænsen. At vinde det tabte tilbage og bagefter fortsætte den nationalitetskamp mellem dansk og tysk, som under alle omstændigheder ville gå videre, var for ham Danmarks og danskernes hovedopgave. Hans synspunkter på stat og samfund var afledt heraf.

Symptomatisk var i så henseende hans kritik af Scavenius' udenrigspolitik i „En Statsmand“. Christmas Møller var i god overensstemmelse med datidens borgerlige magtideologi, når han forbandt statens størrelse, magt og ydre ekspansion med den enkeltes mulighed for at finde identitet, lykke og livsopgave.¹ Heroverfor stod det radikale grundsyn, der med en omskrivning af Dalgas' ord til den sociale politik gik ud på, at hvad udad tabes skal indad vindes. For de radikale var den vigtigste opgave at skabe et samfund, der kunne udgøre de gunstigst mulige rammer for den enkeltes livsudfoldelse under trykke forhold.

I øvrigt var Christmas Møllers syn på statens opgaver liberalistiske. Over for Ove Rodes tale om gimle stillede han kravet om erhvervenes frie udvikling. Han var på den måde en god klasserepræsentant, fordi hans krav om lov og orden i samfundet, selv om det blev begrundet med hensynet til helheden, automatisk vendte sig mod arbejderne, der med strejker og andre aktioner stræbte efter at ændre den bestående ordens skæve fordeling af goderne.

Dette klasseaspekt i Christmas Møllers politiske opfattelse var ikke betinget af et ønske om at varetage kapitalens interesser. Det var afledt af hans prioritering af nationen over delene, af samfundsinteressen over klasseinteressen og afslører netop derved konservatismens klassebestemte væsen. I konkrete sager vil kravet om hensyntagen til helhedens vel altid begunstige den herskende klasse i samfundet.

Et specifikt klasseaspekt kom til syne i Christmas Møllers tilbagevendende interesse for mellemstanden. Men også dette var afledt af hans overordnede nationale hovedsynspunkt. Den opgave, som det efter hans opfattelse ville være at genrejse den danske nation, kunne

kun Det konservative Folkeparti løse og kun forudsat, at det fik den nødvendige støtte hos vælgerne. Den styrke kunne partiet få, hvis det kunne erobre mellemstanden i by og på land.

ad 3. Det politiske systems niveau

For de unge konservative var „radikal-socialismen“ hovedmodstanderen. Som regel udtalte de sig om begrebet som en politisk helhed, men i praksis var de radikale ministre og deres politik skydeskive for det meste af deres kritik. Det skyldtes nok ikke alene, at de radikale var det regeringsbærende parti, men også, at Det radikale Venstre og Det konservative Folkeparti i særlig grad havde gjort forsvars- og udenrigspolitik til de politikområder, der tegnede deres respektive partiprofiler. Klassemæssigt lignede de radikale og de konservative hinanden mere indbyrdes, end de hver for sig lignede de to andre partier. Mens Venstre og Socialdemokratiet var ret homogene klassepartier med et vist monopol på henholdsvis bøndernes og arbejdernes stemmer, havde Det radikale Venstre og Det konservative Folkeparti delt borger- og småborgerskab mellem sig, og kriteriet var den ideologiske holdning til forsvars- og udenrigspolitikken, hvor de to partiers standpunkter udgjorde forskellige løsninger på den samme sikkerhedspolitiske problematik.

De unge konservative syntes dog også på det rene med, at på langt sigt ville Socialdemokratiet – eller socialismen som de noget misvisende betegnede det – blive hovedmodstanderen. Denne opfattelse kommer tydeligere frem hos Christmas Møller end hos Kidde, muligvis fordi sidstnævnte ikke oplevede den polarisering, som fulgte umiddelbart efter våbenstilstanden.

I begrebet „radikal-socialismen“ indeholdes indirekte – sådan som magtforholdene i det danske politiske system nu engang var – forestillingen om nødvendigheden af det borgerlige samarbejde. Både af historiske grunde, men også på grund af aktuelle modsætninger var forholdet mellem Venstre og Det konservative Folkeparti langt fra godt. Og værre blev det, set med Christmas Møllers øjne, efter regeringsdannelsen i 1920, fordi den viste, at Venstre ikke agtede at anerkende Det konservative Folkeparti som en jævnbyrdig samarbejdspartner.

ad 4. Partiniveauet

Denne udvikling synes allerede i 1920 at have fået betydning for

Christmas Møllers syn på det borgerlige samarbejde. Endnu før han var kommet i Folketinget, udtalte han faktisk med rene ord, at opnåede partiet ikke jævnbyrdighed med det gode, måtte det tage kampen op med Venstre, også selv om prisen skulle vise sig at være det borgerlige samarbejdes skibbrud.

Man kan næppe heraf udlede, at Christmas Møller i modsætning til andre konservative prioriterede partiprogrammet højere end det borgerlige samarbejde. Forklaringen er snarere, at de fælles opfattelser af den økonomiske politik, som var det borgerlige samarbejdes egentlige grundlag, for Christmas Møller var mindre væsentlige end de nationalpolitiske standpunkter, som hans parti stod fastere på end Venstre, og som de konservative derfor måtte slå af på som en del af prisen for samarbejdet.

Christmas Møllers syn på, hvad et politisk parti burde være, kan groft sammenfattes således: Organisation, arbejde, kæft, trit og retning.

I forhold til politiske modstandere var han demokrat, men i forhold til sine partifæller var han det ikke. Selv om en Scavenius skrev han, at man måtte tro på hans redelige motiver, men modstanderne i hans eget parti var „aber“, „idioter“ og „upålidelige“, nogen af dem oven i købet med selvstændighedstilbøjeligheder.

Christmas Møller søgte at praktisere det førerprincip, som han havde lært af Kidde, sådan som denne havde formuleret det i sit brev til Dahl i 1916. Det har mindelser om det demokratisk-centralistiske ledelsesprincip, som praktiseres i kommunistpartier, og som går ud på, at de ledende organer vælges nedefra, og beslutninger træffes af ledelsen uden at blive genstand for diskussion nedefter i partihierarkiet.

Hos enhver leder vil man sikkert kunne finde tendenser i denne retning. Men jo mere vedkommende er motiveret af ønsket om at virkeliggøre en bestemt vision, des mere udtalt vil denne tilbøjelighed formentlig være. Visioner og utopier kan naturligvis diskuteres, men de tåler det kun dårligt. Bliver de endevendt for meget – og det går den demokratiske debat jo netop ud på – så krakelerer de og mister deres utopiske karakter. Den fører, der mener, at han sidder inde med sandheden om vejen og målet, har ikke alene ikke behov for demokratisk debat, men bliver direkte frustreret af uafsladeligt at skulle stå til regnskab for sine dispositioner.

Amerikaneren Margaret Hermann har studeret forholdet mellem

personlighed og politik. Det er hendes opfattelse, at jo højere i magt-hierarkiet en politiker befinder sig, des mere vil rolleindehaverens individuelle karakterologiske træk slå igennem i den politiske adfærd.

Hendes opfattelse står altså i modsætning til den traditionelle rolle-teori. I den forbindelse arbejder hun med begrebet „beslutningsstil“. I det begreb indgår flere variable: 1. beslutningstagerens mere eller mindre demokratiske holdning til beslutningsprocessen, 2. beslutningstagerens vilje til at sætte tingene på spidsen og løbe en risiko for at trumfe sin opfattelse igennem, 3. beslutningstagerens større eller mindre åbenhed over for inddragelse af ny information i beslutningsprocessen.²

Netop „beslutningsstil“ synes at være et udtryk, der siger noget væsentligt om Christmas Møller som politisk leder. Endnu før han var kommet i Folketinget, havde han haft lejlighed til at demonstrere sin vilje til at sætte tingene på spidsen – og til at gå, hvis hans forehavende mislykkedes.

Hans tid som formand for Studenterforeningens konservative var ikke vellykket. Det skyldtes ikke alene stormløbet mod Kidde, men også, at Christmas Møller ikke ville eller ikke evnede at samle betroede medarbejdere omkring sig, med hvem han ville drøfte den politiske linje. Efter Kiddes død traf han de afgørende beslutninger alene, derfor kom han, når kriser udviklede sig, til at stå alene med ansvaret og uden den brede støtte fra folk i anden række, som en politisk leder næppe kan være foruden i det lange løb.

Denne tilbøjelighed til ikke at ville inddrage andre gjorde allerede fra de helt unge år Christmas Møller til en ensom skikkelse i politik. Årsagen var hans ulyst til at give noget ansvar fra sig. Bag den lurede formentlig en nagende tvivl på egne evner – sådan som han har givet udtryk for det talrige gange i sit liv. Kun ved gennem et nærmest umenneskeligt slid at gøre sig uundværlig har han kunnet føle sig nogenlunde tryk i en lederrolle.

I modsætning til de tidligere omtalte roere i en „firer uden styrmand“, vidste Christmas Møller ret nøje, hvor han var på vej hen.³ Formentlig kunne han slet ikke forestille sig, at et sådant fartøj kunne være sødygtigt. På hans skib skulle kommandoforholdene være entydige. Han var kaptajnen på broen – den ensomme, ansvarsbebyrdede – der lagde kursen og gav sine ordrer til en besætning, der undertiden kunne føle sig drevet til kanten af mytteri.

I det omfang, hvor konservatismen er en pragmatisk diskuterende

holdning over for en dag-til-dag-udvikling, var Christmas Møller derfor allerede fra de unge år en meget atypisk konservativ.

Materialet

Kilderne til denne fremstilling findes rundt om i et meget stort antal arkiver, tidsskrifter, aviser og trykte fremstillinger.

Det er ikke muligt at pege på et enkelt arkiv eller tidsskrift som hovedkilde. I så henseende udgør Christmas Møllers eget arkiv ingen undtagelse. Før sin afrejse til England i foråret 1942 foretog han ifølge optegnelser i sin dagbog omfattende tilintetgørelser af arkivalsk materiale. Det er formentlig grunden til, at arkivet i hele perioden op til dette tidspunkt forekommer forholdsvis tyndt.

Jeg anser det for overvejende sandsynligt, at en del breve fra Jens Rudolph Dahl, Viggo Schlotfeldt, Gustav Rasmussen og måske andre af hans daværende venner i Studenterforeningen er gået til ved denne lejlighed. Navnlig føler jeg mig overtydet om, at materiale, der ville have kunnet kaste lys over „Kiddesagen“, er blevet destrueret, idet den før nævnte dagbogsoptegnelse er ledsaget af en kommentar nogenlunde sålydende: „Menneskene er sgu søde.“

Det er også påfaldende, at der i arkivet ingen breve findes fra Christmas Møllers forældre eller første kone samt ikke så meget som en stump papir, der røber, at Christmas Møller havde en datter af første ægteskab.

Jeg har i et vist omfang benyttet Christmas Møllers eget erindringsfragment i „Bogen om Christmas Møller“. Som historisk kilde har hans fremstilling den samme skavank som alt andet erindringsstof: den er ikke samtidig. Desuden er det givet, at vigtige begivenheder i Christmas Møllers liv bevidst er udeladt. Jeg har imidlertid brugt den jævnt hen i fremstillingen på den måde, at hans udsagn i erindringerne er stillet op over for andre og i forhold til de skildrede forhold naturligvis helst samtidige kilder.

Age Kiddes arkiv udgør blot en enkelt pakke, men det meste har været af betydning for denne fremstilling. Navnlig er der meget stof, der belyser Kiddes antiministerielle arbejde. Desuden findes en lille dagbog om hans politiske karrieres begyndelse samt en analistisk optegnelse fra 1916/17, der viser Kiddes egen opfattelse af de hændelser, der førte til hans fald i Studenterforeningen.

Foruden Kiddes arkiv findes de vigtigste kilder til det antiministerielle arbejde i To Løvers og i Ionas Collins arkiver. Sidstnævnte, der

er et velordnet arbejdsarkiv på 22 pakker, er navnlig af uvurderlig betydning, og det er ejendommeligt, at dets utallige oplysninger om den borgerlige konspiration praktisk talt ikke er blevet benyttet af forskningen; næsten heller ikke af Tage Kaarsted i dennes bog „Påskekrisen 1920“. Særlig må fremhæves værdien af en dag til dag ført dagbog.

De vigtigste kilder til arbejdet i Højres Ungdom og i Studenterforeningen er ungdomsorganisationens medlemsblad og ugebladet „Studium“. Blandt privatarkiverne må fremhæves Jens Rudolph Dahls og Henrik Brocks arkiver. Endelig skal nævnes, at Ole Bjørn Krafts erindringer tegner et levende billede af tiden. Studenterforeningens store arkiv er vigtigt, idet det indeholder – så vidt det kan ses – en komplet samling af forhandlingsprotokoller og andre officielle foreningsoptegnelser.

Det konservative Folkepartis arkiv er endnu i denne periode meget tyndt. Af betydning for denne fremstilling har dog været rigsdagsgruppens forhandlingsprotokoller.

De øvrige i litteraturliste og materialefortegnelse nævnte stykker har først og fremmest været af betydning ved belysning af enkelte kortere tids- og begivenhedsforløb.

Kilder og litteratur

Institutionsarkiver:

Det konservative Folkepartis arkiv, RA.
Heimdals arkiv, RA.
Hærens arkiv, RA.
To Løvers arkiv, RA.
Studenterforeningens arkiv, KB.

Private arkiver:

Albert Abrahamsens arkiv, RA.
Aage Borchs arkiv, Presse museet, Århus.
G. P. Brammers arkiv, RA.
Henrik Brocks arkiv, RA.
Ernst Christiansens arkiv, Landsarkivet for Sønderjylland.
H. V. Clausens arkiv, RA.
Vilh. la Cours arkiv, RA.
Jonas Collins arkiv, RA.
Jens Rudolph Dahls arkiv, RA.
Carl Dumreichers arkiv, KB.
Aage Friis' arkiv, RA.
H. P. Hansens arkiv, RA.
Bent Holsteins arkiv, RA.
C. C. Holsteins arkiv, RA.
Franz von Jessens arkiv, RA.
Aage Kiddes arkiv, RA.
Chr. D. Kiddes arkiv, RA.
John Christmas Møllers arkiv, RA.
Niels Neergaards arkiv, RA.
Emil Pipers arkiv, RA.
Victor Pürschels arkiv, KB.
Jens Sørensen Vanggaards arkiv, RA.
Carl Willemoes' arkiv, RA.
Erik Withs arkiv, RA.
Carl Th. Zahles arkiv, RA.

Aviser:

Aftenposten, Oslo. Berlingske Aftenavis. Berlingske Tidende. BT. Dagens Nyheder. Ekstra Bladet. Fyens Stiftstidende. Fyens Venstreblad. Jydske Tidende.

Tidsskrifter:

Akademisk Ugeblad. Det nye Danmark. Grænsevagten. Historie, Jyske Samlinger. Højres Ungdom – Konservativ Ungdom. Politica. Rene Linjer. Studium. Sønderjyds Jul.

Pjecer:

Mindeskrift om Aage Kidde udgivet af Det konservative Folkepartis Organisationer i Bogense-, Otterup- og Odense-kredsene. Uden år.

Aage Kidde, mindeskrift uden forfatter, Næstved 1919.

J. Christmas Møller: Af det sydslesvigske Spørgsmaals Historie, København 1947.

– : Fra Hall til Hedtoft, København 1948.

Anden litteratur:

Th. W. Adorno et al.: The Authoritarian Personality. New York 1950.

Francesco Alberoni: Forelskelse og kærlighed, København 1981.

Gordon W. Allport: Pattern and Growth in Personality, London 1967.

Alfred Bindslev (red.): Konservatismens Historie i Danmark I-III, København 1937.

Hans Branner: Småstat mellem stormagter. Beslutningen om mineudlægning august 1914, København 1972.

Eyvind Bratt: Småstaterna i idéhistorien, Uppsala 1951.

Vagn Bro: Politimesteren fortæller, København 1966.

L. P. Christensen (red.): Slesvig delt. Det dansk-tyske Livtag efter Verdenskrigen, Flensborg 1922.

Einar Cohn: Danmark under den store Krig. En økonomisk Oversigt, København 1928.

– : Privatbanken i Kjøbenhavn gennem Hundrede Aar 1857-1957, I-II, København 1957 og 1958.

Vilh. la Cour: To livslinjer, København 1954.

Jack Dennis (ed.): Socialization to Politics: A Reader, New York 1973.

Det konservative Folkeparti: Valgbog 1918, København 1918.

– : Valgbog 1920 plus tillæg. København 1920.

Vagn Dybdahl: Partier og erhverv. Studier i partiorganisation og byerhvervenes politiske aktivitet 1880-1913, 1-2, Aarhus 1969.

Erik H. Erikson: Young Man Luther, London 1959.

– : Identity, Youth, and Crisis, New York 1968.

Troels Fink: Spillet om dansk neutralitet 1905-1909, Aarhus 1970.

– : Da Sønderjylland blev delt, 1918-1920, I-III, Aabenraa 1978 og 1979.

- Alex. Foss: I Krigsaarene 1914-1919, København 1920.
 – : Memoirer fra I. Verdenskrig, København 1972.
- A. Fraenkel: Politisk Læsebog, København 1918.
 Folketingstidende 1918.
- Svend Aage Hansen: Økonomisk vækst i Danmark, I, 1720-1914, København 1972.
- Jørgen Hatting: Fra Piper til Christmas Møller 1915-1929. Det konservative Folkepartis historie i et halv århundrede, I, København 1966.
- Harry Haue et al.: Det ny Danmark 1890-1978. Udviklingslinjer og tendenser, København 1979.
- Bent Jensen: Danmark og det russiske Spørgsmål 1917-1924, Aarhus 1979.
- Franz von Jessen: Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie 1900-1937, I, København 1938.
- Tage Kaarsted: Påskekrisen 1920, Aarhus 1968.
 – : Storbritannien og Danmark, Aarhus.
 – (udg.): Admiral Henri Konows erindringer 1-2, Aarhus 1967.
 – (udg.): Ove Rodes dagbøger, Aarhus 1972.
 – (udg.): Ministermødeprotokol 1916-18; Aarhus 1973.
 – (udg.): C. Th. Zahles dagbøger, Aarhus 1974.
- Asger Karstensen: Et Opgør, København 1921.
 – : Et Liv i Politik, København 1940.
- Ingvald Kieler: Førende konservative og nationale Skikkelser 1864-1894 I. Bind, Tønder 1924.
- Ole Bjørn Kraft: Ung mand undervejs. Erindringer fra Aarene 1912-1926, København 1958.
- Søren Krarup: Harald Nielsen og hans tid, København 1960.
- Helge Larsen og Roar Skovmand (red.): Festskrift til Troels Fink, Odense 1982.
- J. Løth-Jensen: Politiske Strejftog. Højres Valgbog 1913, København 1913.
- Knud Larsen: Forsvar og Folkeforbund. En studie i Venstres og Det konservative Folkepartis forsvarspolitiske meningsdannelse 1918-1922, Aarhus 1976.
- P. Munch: Erindringer III og IV, København 1961.
- Aksel Møller: Konservativ Ungdom 1904-1944, Haderslev 1944.
- Gertrud Christmas Møller (red.): Bogen om Christmas Møller skrevet af hans Venner, København 1948.
- Harald Nielsen: En moderne Reaktionær, København 1911.
 – : Konservatisme, København 1915.
- Ole Karup Pedersen: Udenrigsminister P. Munchs opfattelse af Danmarks stilling i international politik, København 1970.
- Victor Pürschel: Akademisk Skytteforening 1861-1911, København 1911.
 – : Akademisk Skyttekorps 1866-1916, København 1916.
- Erik Rasmussen: Velfærdsstaten på vej 1913-1939, bind 13 af Politikens Danmarks historie, København 1965.
 – : Statslånskrisen 1919, Aarhus 1970.
 – : Komparativ politik 1 og 2, København 1968 og 1972.
- James N. Rosenau (ed.): Comparing Foreign Policies. Theories, Findings, and Methods, New York 1974.

Salmonsens Konversationsleksikon, anden udgave bind XI, København 1921.

Knud Secher: Christmas Møller, Odense 1945.

– : De borgerliges borgerkrig, København 1976.

David Sills (red.): The Encyclopedia of the Social Sciences, Vol. 3, London 1968.

Viggo Sjøqvist: Erik Scavenius I-II, en biografi, København 1973.

– : Udenrigspolitik og parlamentarisme i Danmark. I „Nær og fjern, samspillet mellem indre og ydre politik“. Studier tilegnet professor, dr.phil. Sven Henningsen, København 1980.

Staatslexikon für Recht, Wissenschaft, Gesellschaft, Freiburg 1959.

Per Sundbøl: Dansk Islandspolitik 1913-1918, Odense 1978.

Herbert Tingsten: De konservative Ideerna, Stockholm 1966.

Jens Topholm: Emil Marott, Aarhus 1980.

Kjeld Winding: Konservatismen i Danmark, København 1946.

Noter

Til 1

1. Ole Bjørn Kraft har brugt dette udtryk om ham. Ole Bjørn Kraft: *Frem mod nye tider. En konservativ politikers erindringer 1945-47*, København 1974.
2. Aksel Møller i „Det nye Danmark“, september-oktober 1935, redigeret af Alfred Bindslev og Ole Bjørn Kraft. Det her anførte citat findes p. 249.
3. Christmas Møllers tale ved Aage Kiddes bisættelse. Talen er trykt i et min-deskrift. Uden år.
4. Ved sin død var Christmas Møller i færd med at skrive sine erindringer. Han nåede at skildre årene frem til ca. 1919, og de er trykt i Gertrud Christmas Møller (red.): *Bogen om Christmas Møller skrevet af hans venner*, København 1948. (Herefter: „Bogen om ...“). Citatet findes p. 23.
5. Ole Bjørn Kraft: *Ung mand undervejs. Erindringer fra årene 1912-1926*, København 1958, p. 48 (Herefter OBK I).
6. „Bogen om ...“ p. 72.
7. Alfred Bindslev i det i note 2 anførte værk. Bindslev var samtidig med Christmas Møller i Studenterforeningen og har haft rig mulighed for at følge hans „politiske studier“.
8. „Bogen om ...“ p. 30.
9. I mange socialpsykologiske værker findes et afsnit om begrebet „lederskab“. Alle konkluderer faktisk, at begrebet ikke er til at få hold på.
10. I gamle dage var navnlig godsejere og store forretningsdrivende undtagelser fra denne regel – i vore dage TV-stjerner.
11. Se herom f.eks. Erik H. Erikson: *Identity, Youth, and Crisis*, New York 1968. Særlig p. 22ff og p. 128ff.
12. Der må dog erindres om Th. W. Adorno: *The Authoritarian Personality*, New York 1950.
13. Asger Munk og Finn Reske-Nielsen: *Introduktion til politisk socialisering. Temanummer af Politica nr. 4 og 5, 1975*. Se også Jack Dennis (ed.): *Socialization to Politics*, New York 1973, p. 19.

Til 2

1. „Bogen om ...“ p. 13.
2. Svend Aage Hansen: *Økonomisk vækst i Danmark bd. I 1720-1914*, København 1972.
3. Einar Cohn: *Privatbanken i Kjøbenhavn gennem Hundrede Aar 1857-1957*, København 1957, II p. 371.

4. „Bogen om ...“ p. 12.
5. Samme værk p. 13.
6. Sammesteds.
7. OBK I p. 46.
8. „Bogen om ...“ p. 13.
9. Brevet beror hos forfatteren sammen med enkelte andre arkivalier, der vil blive afleveret til Rigsarkivet.
10. „Bogen om ...“ p. 13.
11. Samme værk p. 16.
12. Samme værk p. 74ff.
13. Samme værk. Gertrud Christmas Møller i forordet.
- 13a Jens Rudolf Dahls arkiv RA.
14. „Bogen om ...“
15. OBK I p. 45.
16. „Bogen om ...“ p. 21. Jens Rudolph Dahl citerer Christmas Møller for den samme bemærkning i „Bogen om ...“ p. 81ff. Nu afdøde overretssagfører Viggo Schlotfeldt, der kendte Christmas Møller fra de unge år, har over for mig flere gange nævnt, at det var Christmas Møllers opfattelse af sine egne evner.
17. Samme værk p. 21.
18. OBK I p. 47.
19. Citatet er fra et interview i Dagens Nyheder den 1.4.1934. I øvrigt henvises til Christmas Møllers erindringer samt til adskillige artikler i KU-bladet fra 1919-20.
20. Aage Brochs arkiv, Presse-museet Aarhus. Brev fra Christmas Møller af 13.2.1940.
21. Ekstra Bladet 14. juli 1920. Flagdemonstrationen var foranlediget af, at Flensborg ikke kom med tilbage til Danmark.
22. Ekstra Bladet 16. juli 1920.
23. Politiken 16. juli 1920.
24. Dagbladet København 17. juli 1920.
25. „Oxbridge“ er en sammentrækning af Oxford-Cambridge, der anses for at være de mest ærværdige universiteter i England.

Til 3

1. H. V. Clausens arkiv, RA. Breve fra Aage Kidde. Brev af 23/6 1908.
2. Ovenstående meget sammentrængte fremstilling af begivenhedsforløbet bygger på en af Kidde udarbejdet dagbog, „Heimdalfejden“. Dag for dag, undertiden næsten time for time kan man følge udviklingen. Sikkert uden selv at vide det har han i sine optegnelser ikke alene vist sin taktiske dygtighed, men også afsløret en betydelig kynisme og hensynsløshed i sin brug af andre mennesker. Optegnelserne, der er de eneste af den art i hans arkiv, vidner formentlig også om den betydning, han selv til-

- lagde dette første skridt på magtens vej. Kiddes arkiv, RA, læg „Heimdal-fejden“.
3. To Løvers arkiv, RA. Bestyrelsesprotokoller. Indføringer for 1908.
  4. Kilderne hertil er flere: Kiddes egen artikel i studenterbladet „Studium“ 4/2 1914, KB. Carl Dumreichers arkiv, KB, III, hæfte 31 1909 og 1910. Aksel Møller i det tidligere nævnte nummer af „Det nye Danmark“.
  5. Henrik Brocks arkiv, RA. Redegørelse fra Bestyrelsen for „Højres Ungdomsforening i København“, dateret december 1910.
  6. Henrik Brocks arkiv.
  7. Sammesteds.
  8. Pjece betitlet „Aage Kidde“. Indeholder Christmas Møllers tale ved mindstensafsløringen ved Langesø 21. september 1919. Trykt i Næstved 1919.
  9. Aksel Møller (red.): Konservativ Ungdom 1904-1944, Haderslev 1944, p. 165ff.
  10. Henrik Brocks arkiv, RA, brev fra Aage Kidde af 1/12 1911.
  11. „Bogen om ...“ p. 23.
  12. Henrik Brocks arkiv. Brev fra Kidde.
  13. OBK I p. 48.
  14. „Bogen om ...“. Jens Rudolph Dahls bidrag.
  15. „Bogen om ...“ p. 26.
  16. Sammesteds p. 24ff.
  17. Sammesteds. Se også Christmas Møllers artikel i „Det nye Danmark“ og i Sønderjydske Jul, Haderslev, 1934.
  18. Se herom redaktør A. Svensson i „Bogen om ...“ p. 220ff.
  19. Kiddes og Christmas Møllers optegnelser i deres respektive arkiver i RA.
  20. Heimdals arkiv, RA.
  21. Tale holdt i Haderslev 10/2 1930. Refereret i Jydske Tidende dagen efter.
  22. „Bogen om ...“ p. 25-26.
  23. Jeg tænker her navnlig på Rubin-sagen, som er refereret udførligt nedenfor.
  24. Aksel Møller i „Det nye Danmark“ p. 249.
  25. Sammesteds p. 253.
  26. „Bogen om ...“ p. 26 og 32.
  27. Højres Ungdom april 1913 og februar 1913.
  28. Højres Ungdom november 1912 og juni 1913.
  29. Om Kiddes forhold til Kruse Jensen se Henrik Brocks arkiv, hvor der findes adskillige breve herom.
  30. Højres Ungdom april 1913.
  31. Samme Blad november 1912,
  32. Samme blad april 1913.
  33. Henrik Brocks arkiv. Brev fra Kidde af 6/1 1912.
  34. Højres Ungdom januar 1912.
  35. Jens Rudolph Dahls arkiv, RA. Brev fra Christmas Møller af 27/6 1914.
  36. Harry Haue m.fl.: Det nye Danmark 1890-1978 p. 70, København 1979.
  37. Højres Ungdom april 1913. Se også artikel i „København“ 12/4 1913, i

- „Vort Land“ 21/11, 15/12 og 22/12 1913 samt i Fyens Stiftstidende 27/11 og 5/12 1913.
38. Højres Ungdom januar 1912.
  39. Højres Ungdom 1/5 1912.
  40. Asger Karstensen havde ganske vist udviklet synspunkter på en konservatisme for bybefolkningen, der byggede på mellemstanden, men han forestillede sig et nært samarbejde med Venstre. Se Asger Karstensen: Et Liv i Politik, København 1940, og „Et Opgør“, København 1921.
  41. „Bogen om ...“, p. 33-38.
  42. Se Studium 4/2 1914.
  43. Viggo Schlotfeldt: „De unge Aar“, mindeartikel i „Studenten“ maj 1948. Jens Rudolph Dahl hævder noget lignende.
  44. „Bogen om ...“ p. 47ff.
  45. Som note 43.
  46. Jens Rudolph Dahl i „Bogen om ...“, p. 82.
  47. Samme værk p. 83.
  48. Studenterforeningens arkiv, KB, generalforsamlingsprotokol.
  49. OBK I p. 43.
  50. Som note 48.
  51. Sammesteds.
  52. Som note 49.
  53. Samme værk p. 49.
  54. Studium 28/6 1916.
  55. Eksempler på Ole Bjørn Krafts digtekunst findes i Studium 6/6 1917. Novellen „Uforberedt“ er trykt i samme blad 18/10 og 8/11 1916. Herefter blev Kraft ofte betegnet som digter eller forfatter. Se f.eks. Studium 15/11 1916 og 19/12 1917. Sprogbrugen kan dog foruden hans lyriske talent skyldes, at han ikke gjorde synderlige fremskridt med sine nationaløkonomiske studier.
  56. OBK I p. 80ff.
  57. „Bogen om ...“ p. 30.
  58. Højres Ungdom november 1911.
  59. Sammesteds.
  60. „Bogen om ...“ p. 32.
  61. Højres Ungdom november 1912.
  62. „Bogen om ...“ p. 50.
  63. Kgl. Bibliotek, håndskriftsamlingen. Brev fra E. Piper til H. L. Møller af 16/7 1911.
  64. Sammesteds. Brev fra Piper til H. L. Møller af 26/7 1914.
  65. Højres Ungdom januar 1914.
  66. „Bogen om ...“ p. 37.
  67. Se Karstensens tidligere omtalte værker.
  68. Højres Ungdom 1/10 1912.
  69. David Sills (ed.): The Encyclopedia of the Social Sciences. Vol. 3, London 1968.
  70. Staatslexikon für Recht, Wissenschaft, Gesellschaft, Freiburg 1959.

71. Herbert Tingsten: De konservative Ideerna p. 157. Stockholm 1966.
72. Af samme grund er de konservative partiprogrammer i forskellige lande i årenes løb kommet til at ligne hinanden mere og mere, idet kapitalen i de højt industrialiserede lande efterhånden stiller de samme krav til statsmagten. Derved bliver den nationale tradition gradvis trængt ud, hvad det danske konservative partis europapolitik er et udmærket eksempel på.
73. Som motto for hedeopdyrkningen udtalte Dalgas: Hvad udad tabes, det må indad vindes.
74. Aksel Møller: Konservativ Ungdom, Haderslev 1944.
75. Egentlig troede jeg, at ordet „demokratisme“ var en af pastor Søren Krarups opfindelser. Men Kidde og andre af hans samtidige brugte det jævnligt. Også Alfred Bindselev har brugt udtrykket i sin „Konservatismens Historie i Danmark“ II, Odense 1938.
76. Højres Ungdom november 1912.
77. „Bogen om ...“ p. 38.
78. Højres Ungdom november 1912.
79. Sammesteds.
80. Samme blad december 1913.
81. Samme blad november 1912.
82. Samme blad januar 1914.
83. Sammesteds.
84. Der tænkes på Pragfredens paragraf 5. Her blev det nævnt, at dele af Slesvig ved en senere folkeafstemning skulle kunne tage stilling til sit fremtidige nationale tilhørsforhold. Det var et folkeretsligt omstridt spørgsmål, om denne bestemmelse i det hele taget gav Danmark nogen ret.
85. Højres Ungdom februar 1912. Aage Friis arkiv, RA. Brev til Christmas Møller af 15/6 1946. Her omtales proceduren forud for artiklens offentliggørelse.
86. Højres Ungdom oktober 1911.
87. Uviljen mod Klaus Berntsen og ringeagten for Højres ledelse synes at stamme fra denne tid.
88. Højres Ungdom februar 1914.
89. Sammesteds.
90. Vort Land 22/11 1913.
91. Søren Krarup: Harald Nielsen og hans tid p. 52ff. København 1960. Se også Povl Bagge i festskrift til Astrid Friis: Nationalisme, antinationalisme og nationalfølelse i Danmark omkring 1900, København 1963.
92. Fra salmen „Aldrig frejdig ...“
93. Harald Nielsen: En moderne Reaktionær, København 1911.
94. Det er desværre ikke lykkedes mig at få adgang til Harald Niensens arkiv, da en anmodning herom er forblevet ubesvaret.

Til 4

1. Højres Ungdom marts 1915.
2. Sammesteds.
3. Erik Withs arkiv, RA, Pk. diverse manuskripter, udklip, Tryksager I. Heri Withs levnedbeskrivelse, her også en omtale af Akademisk Skyttekorps, som han var chef for.
4. Victor Pürschels arkiv, KB, erindringer chartequa A.
5. Sammesteds.
6. Sammesteds.
7. Højres Ungdom marts 1915.
8. Hærens arkiv. Akademisk Skyttekorps arkiv, Chefens arkiv, Pk. 1 Andre kilder til Akademisk Skyttekorps er et jubilæumsskrift forfattet af Victor Pürschel: Akademisk Skyttekorps 1866-1916, København 1916.
9. OBK I p. 73.
10. Datidens frivillige lærlinge i marinen kan bedst sammenlignes med vore dages konstabler. Sektionsfører var den laveste befalingsmandsgrad i AS.
11. „Bogen om ...“ p. 47-49.
12. Skydelærer var et meget ansvarsfuldt hverv, fordi der skydes med skarpt på skydebanerne, og skydelæreren har ansvar for, at der ikke sker uheld.
13. „Bogen om ...“ p. 31-32.
14. OBK I p. 78.
15. Højres Ungdom december 1914.
16. Samme blad januar 1915.
17. Sammesteds.
18. Aksel Møller Konservativ Ungdom 1904-1944 p. 215-16.
19. Højres Ungdom juni 1915.
20. Alfred Bindeslev Konservatismens Historie i Danmark bd. II p. 276.
21. Se f.eks Povel Bagges førnævnte værk.
22. Rektor H. P. Hansen må ikke forveksles med den sønderjyske fører H. P. Hanssen, Nørremølle, som også nævnes adskillige gange i fremstillingen.
23. To Løvers arkiv, RA, Bestyrelsesprotokoller 1901-1918 p. 153.
24. Troels Fink: Kampen om dansk neutralitet p. 60ff. København 1970.
25. To Løvers arkiv, bestyrelsesprotokol.
26. Antallet af desertører kendes ikke nøjagtigt. I To Løvers arkiv er der opbevaret stamblade på desertører, foreningen kom i kontakt med. Det drejer sig om knap 400.
27. To Løvers arkiv.
28. Det rækker ud over denne fremstillings rammer at give en detaljeret fremstilling af dette arbejde.
29. Kun én gang – i 1918 – var det ved at gå galt, og flere af deltagerne i det antiministerielle arbejde kom til afhøring hos statspolitiet.
30. Ionas Collins arkiv, RA. Pk. Div. Korrespondancer, uordnede I.
31. Sammesteds.
32. Kiddes arkiv, RA.
33. Jessens memorandum findes i Kiddes arkiv, og det fremgår, at både Niels

- Neergaard og Alex. Foss har læst det.
34. Generalintendant G. P. Brammer havde gået på officersskolen sammen med Christian X og havde i nogen grad dennes fortrolighed.
  35. Se herom C. Th. Zahles Dagbøger ved Tage Kaarsted 28/3 1915, P. Munchs erindringer III p. 105ff, Ove Rodes dagbøger ved Tage Kaarsted 5/6 1915.
  36. Kofoed-Hansens optegnelser p. 28.
  37. Ove Rodes Dagbøger ved Tage Kaarsted p. 91. Det er i øvrigt et af de meget få eksempler på, at ministeriet synes at have været orienteret om det antiministerielle arbejde.
  38. Jens Sørensen Vanggaards arkiv, RA. Her findes en godt 400 sider maskinskrevet beretning samt fem pakker med bilag.
  39. Det fremgår af adskillige breve og andet materiale i Kiddes arkiv.
  40. Vanggaards arkiv, beretningen.
  41. Sammesteds p. 5.
  42. I Kiddes arkiv findes adskillige breve fra With.
  43. Sammesteds.
  44. Manglen på konkret viden om udenrigs- og forsvarspolitiske forhold var oppositionens største handicap i dens kritik af „tyskerkursen“.
  45. Rapporten findes i Kiddes arkiv. Samtalerne med H. P. Hanssen drejede sig om nordslesvigernes ønsker til den danske regerings politik i det sønderjyske spørgsmål.
  46. Neergaards arkiv, RA. Pk. 47.
  47. Ammunitionssagen er omtalt hos Munch III p. 81ff, i Ove Rodes dagbøger p. 103 og G. Th. Zahles dagbøger p. 70. I betragtning af hvor kortfattet sidstnævntes optegnelser i øvrigt er, er der ofret påfaldende meget plads på dette spørgsmål. Papirerne vedrørende ammunitionsforsyningen hos den danske hær findes både i Neergaards og Kiddes arkiver. Neergaards arkiv pk. 116.
  48. Dette fremgår af to breve fra rektor H. P. Hansen til Agnes Slott-Møller i september 1916. Håndskriftsamlingen KB.
  49. Bent Holstein rejste til Paris i maj for bl.a. at møde Franz v. Jessen.
  50. Studium 4/5 1915.
  51. Sammesteds.
  52. Samme blad 14/4 1915.
  53. Studenterforeningens arkiv, KB. Repræsentantskabet I. Forhandlingsprotokol 1913-18. Mødet 11/5 1915.
  54. Studenterforeningens arkiv, KB. Repræsentantskabet I. Forhandlingsprotokol 1913-18. Mødet 11/5 1915.
  55. Håndskriftsamlingen, KB. Brev fra Christmas Møller til Valdemar Vedel af 14/8 1915.
  56. Studenterforeningens arkiv, KB, Valg 3, Valgopråb m.m. 1915.
  57. Foruden den radikale Fraenckel var Henriques, der var valgt på en upolitisk liste, som regel i opposition til de konservative.
  58. Studenterforeningens arkiv, KB. Repræsentantskabet. Forhandlingsprotokol 1913-18. Mødet 10/12 1915.
  59. Sammesteds.

60. Sammesteds. Mødet 21/2 1916.
61. Sammesteds.
62. Sammesteds.
63. To Løvers arkiv, RA, Bestyrelsesprotokol. Mødet 15/10 1915. Se også Verriers arkiv, RA. Brev fra N. H. Rasmussen af 15/7 1915.
64. Studium 8/3 1916.
65. Studenterforeningens arkiv, senioratets forhandlingsprotokol 28/9 1915.
66. Schlotfeldt: De unge Aar, Studenten 1948.
67. Studenterforeningens arkiv. Senioratets forhandlingsprotokol 6/4 1915.
68. Jens Rudolph Dahls arkiv, RA. Adskillige breve fra Gustav Rasmussen.
69. Senioratets forhandlingsprotokol 4/10 1915.
70. Sammesteds 8/10 1915.
71. Studenterforeningens arkiv. Senioratet 9. Mødereferater 1910-1919.
72. Jens Rudolph Dahls arkiv. Brev fra Christmas Møller af 20/1 1914.
73. Studenterforeningens arkiv. Senioratets forhandlingsprotokol 10/2 1915.
74. „Bogen om ...“ p. 31. Man må huske, at dette er skrevet i 1948, og at der er sket et og andet på området siden.
75. Jens Rudolph Dahls arkiv. Dagbogsoptegnelser fra et studieophold i Lund.
76. Statistisk årbog for 1916. De nævnte huslejer er dog for 1911, de øvrige oplysninger er fra 1916.
77. Se f.eks. Konservativ Ungdom 10/2 1920.
78. OBK I p. 47.
79. Jens Rudolph Dahls arkiv. Brev fra Christmas Møller af 31/12 1913.
80. Sammesteds, brev af 20/1 1914.
81. OBK I p. 48.
82. Jens Rudolph Dahls arkiv. Brev fra Christmas Møller af 26/6 1914.
83. Sammesteds, brev fra Christmas Møller af 20/7 1915.
84. Sammesteds, brev af 5/8.
85. Sammesteds, brev 2/8.
86. Sammesteds, breve af 14/8 og 17/8.
87. Sammesteds, brev af 21/8.
88. OBK I p. 81 ff.
89. Jens Rudolph Dahls arkiv, brev fra Christmas Møller af 2/8 1915.
90. Sammesteds, brev af 5/8.
91. Sammesteds, brev af 6/8.
92. Aage Brochs arkiv, Presse-museet, Århus. Brev fra Christmas Møller af 6/8 1915.
93. Sammesteds.
94. Det konservative Folkepartis historie I p. 23ff.
95. Asger Karstensen: Et Opgør p. 8.
96. Det konservative Folkepartis historie I p. 23ff.
97. A. Fraenkel: Politisk Læsebog. København 1918 p. 109 og p. 229.
98. KU-bladet 1/1 1916.
99. Sammesteds.
100. Asger Karstensen: Et Liv i Politik p 105.
101. Samme værk p. 106.

102. Samme værk p. 53.
103. Se ovenfor, hvor Marius Madsen karakteriseres som Karstensen-mand.
104. Asger Karstensen: Et Liv i Politik p. 90-92.
105. Asger Karstensen: Et Opgør p. 30.
106. Selv mange år efter titulerede gamle skyttevenner ham „Lille“ i deres breve.
107. Jens Rudolph Dahl, kronik i Berlingske Aftenavis 9/8 1965.
108. Sammesteds.
109. Sammesteds.
110. Sammesteds.
111. Sammesteds.
112. Studium 18/10 1916. Flere af hans breve handler om hans indtryk af revolutionen. Han opholdt sig i Petrograd fra maj 1917 til juli 1918.
113. Se Jens Rudolph Dahls arkiv, læg Gustav Rasmussen. Her om Christmas Møllers andel i Gustav Rasmussens udnævnelse til udenrigsminister.
114. Studium januar 1919.
115. Se nærmere herom nedenfor.
116. Studium 9/5 1917.
117. Studium 24/3 1916.
118. Studium 7/4 1916.
119. Jens Rudolph Dahls arkiv. Brev fra Kidde af 14/4 1916.
120. Kiddes arkiv. Brev fra Dahl af 15/4 1916.
121. Studenterforeningens arkiv. Generalforsamling 2, protokol 1910-19.
122. Jens Rudolph Dahls arkiv. Lund-dagbogen.
123. Jens Rudolph Dahls arkiv. Brev fra Christmas Møller, udateret.
124. Jens Rudolph Dahls arkiv. Kopi af brev fra Gerner Nielsen til Kai Zieler af 29/3 1917.
125. Jens Rudolph Dahls arkiv. Lund-dagbogen.
126. Sammesteds.
127. Salmonsens Leksikon bd. XI, København 1921.
128. Jens Rudolph Dahls arkiv. Optegnelse om Kidde-sagen.
129. Sammesteds.
130. Optegnelser om Kidde-sagen.
131. Sammesteds.
132. BT 5/9 1916. Studium 6/9 1916.
133. Jens Rudolph Dahls arkiv. Optegnelser om Kidde-sagen.
134. Kiddes arkiv. Her findes en analistisk optegnelse om hele den langstrakte sag. Heraf fremgår også, at Det konservative Folkeparti blev indblandet.
135. Kiddes arkiv. Optegnelserne.
136. Ionas Collins arkiv. Dagbogen 9/6 1918.
137. Fyens Stiftstidende 30/12 1918.
138. Jens Rudolph Dahls arkiv. Brev fra Gustav Rasmussen af 11/10 1916.
139. Kiddes arkiv, Optegnelserne.
140. Jens Rudolph Dahls arkiv. Brev fra Gustav Rasmussen af 1/11 1916.
141. Sammesteds.
142. Sammesteds.

143. OBK I p. 48.
144. Christmas Møllers arkiv. Pk. 66. Her findes to breve fra og til Schlotfeldt af 1918 og 1922.
145. Jens Rudolph Dahls arkiv. Brev fra Christmas Møller af 22/12 34.
146. „Bogen om ...“ p. 30.
147. Jens Rudolph Dahls arkiv. Brev fra Christmas Møller af 22/12 34.
148. Kiddes arkiv. Optegnelserne.
149. Chr. D. Kiddes Arkiv, RA. Brev fra J.D. Kidde af 28/10, uden år. Det er dog formentlig fra 1917, da sagen netop på det tidspunkt var oppe i de fynske kredse.
150. Jens Rudolph Dahls arkiv. Brev fra Gustav Rasmussen af 28/7 1916.
151. Sammesteds. Brev fra Gustav Rasmussen af 19/10 1916.
152. Sammesteds. Brev fra Gustav Rasmussen af 21/11 1916.
153. Sammesteds.
154. Victor Pürschels arkiv. KB. Dagbogen 1914 og 1917.
155. Vort Land 29/4 1917.
156. Victor Pürschels arkiv. Brev fra C. H. Sthyr af 17/5 1917.
157. Studium 6/6 1917.
158. Samme blad. 3/4 1918.
159. OBK I p. 52-55.
160. Studium 30/4 1919. Om Aage Friis' stilling i denne tid se Troels Fink: Da Sønderjylland blev delt I p. 92ff.
161. Studium 30/4 1919. Aage Friis' arkiv, RA. Breve og koncepter af 12/6 og 14/6 1946, læg Christmas Møller.
162. Ionas Collins arkiv. Dagbogen 1/12, 9/12 og 14/12 1918.
163. Christmas Møllers manuskript til talen findes i Ionas Collins arkiv. Pk. Div. Korrespondancer M. V. Vedr. Slesvig 1918-19.
164. Nationaltidende 15/12 1918.
165. Studium 18/12 1918.

Til 5

1. DKF's historie bd. 1 p. 92-97, Erik Rasmussen: Velfærdsstaten ... p. 120ff.
2. P. Munch III p. 302.
3. Sammen med H. N. Andersen og Emil Glückstadt foretog Foss i krigens tid flere rejser til udlandet for at forhandle på den danske regerings vegne med fremmede magter.
4. P. Munch III p. 75ff, p. 212 ff og p. 312.
5. Fyens Stiftstidende 13/3 1918.
6. Samme blad 21/4.
7. Sammesteds.
8. Sammesteds.
9. Erik Rasmussen: Velfærdsstaten ... p. 139ff.
10. Fyens Stiftstidende 13/3 1918.

11. Samme blad 16/4 1918.
12. Samme blad 21/4 1918.
13. Sammesteds.
14. Samme blad 8/4 1918.
15. Sammesteds.
16. Sammesteds.
17. Det konservative Folkepartis valgbo. Valget 1918. Her gives over knap 200 sider en oversigt over partiets standpunkter i de vigtigste spørgsmål.
18. Fyens Venstreblad, juli 1918.
19. Det konservative Folkepartis arkiv, RA A,V,5. Protokol nr. 20 27/6 1918.
20. Sammesteds 4/10.
21. Sammesteds.
22. Troels Fink: Da Sønderjylland ... I p. 28ff. Se også Viggo Sjøqvist: Erik Scavenius I p. 278.
23. Se f.eks. herom Troels Fink: Da Sønderjylland ... I.
24. Selv Vanggaard, der regnes for udpræget Dannevirkeemand, afgav den 4/11 1918 en redegørelse for sine synspunkter om den fremtidige grænse. Den giver ikke grundlag for at betegne ham som ubetinget Dannevirkeemand. Det samme gælder i endnu højere grad Kidde, og flere andre der var i opposition til ministeriets grænsepolitik.
25. Se herom Troels Fink: Da Sønderjylland ... I p. 142ff.
26. Citeret efter Troels Fink: Da Sønderjylland ... I p. 29.
27. Sammesteds.
28. Munch IV p. 16ff.
29. Det konservative Folkepartis arkiv. Protokol nr. 20, 23/10 1918. Her findes også kopier af ministeriets resolutionsudkast.
30. Sammesteds.
31. Munch IV p. 29. Munch oplyser, at kun den konservative landstingsmand Nordby stemte imod.
32. Sammesteds.
33. Jeg er opmærksom på, at Tage Kaarsted i „Påskekrisen 1920“ p. 34 og Troels Fink i „Da Sønderjylland ...“ p. 50 er tilbøjelige til at bagatellisere disse ændringers betydning. Jeg er ikke enig heri. Faktisk betød ændringerne, at også områder syd for Clausenlinjen blev inddraget som afstemningsområder. For de borgerlige partier ville det have været vanskeligere at foretage den ændring af deres standpunkter, som de gennemførte mellem november 1918 og 14/3 1920. Ændringen fra „nationalitetsprincippet“ til „folkenes selvbestemmelsesret“ var også betydningsfuld. Det første forbandt man med talesproget, og man vidste ret nøje, hvor sproggrænsen gik. Derimod herskede der uvished om „sindelagsgrænsen“ dvs. hvordan den slesvigske befolkning ville stemme kort efter det tyske sammenbrud. Det var til denne uvished, Dannevirkefolkene knyttede deres forhåbninger, og samme uvished var årsag til ministeriets frygt for at få mange tysksindede nord for den fremtidige grænse.
34. Vanggaard har i sin beretning udførligt skildret disse begivenheder (p.

- 29ff). Som flere andre steder er hans fremstilling imidlertid præget af tendens og mangel på nøjagtighed. Han bagatelliserer f.eks. Kiddes rolle uden at have indblik i, hvad der foregik i de konservative gruppemøder. Modsat Vanggaard var det Munchs opfattelse, at navnlig Foss og Kidde stod bag uroen blandt de konservative, hvad han udførligt refererede over for general Wolf, se dennes dagbøger i Hærens arkiv for den 25/10 1918.
35. Folketingstidende 22/10 1918, spalte 538ff, særlig spalte 542-43.
  36. Valdemar Harsløf: Slesvig delt p. 182ff.
  37. Sammesteds. Se også Vanggaards beretning p. 12ff. Kopier af mødeindkaldelser o.lign. findes i Ionas Collins arkiv og J. S. Vanggaards arkiv.
  38. Brev fra Manthey Wagner til Agnes Slott-Møller af 5/8 1919, KB, håndskriftsamlingen.
  39. Tage Kaarsted: Påskekrisen 1920. Her som andre steder har Kaarsted holdt sig til sin hovedkilde – Vanggaards beretning – hvis personligt farvede udsagn indeholder adskillige unøjagtigheder og fejl.
  40. To Løvers arkiv, RA. Bestyrelsesprotokoller. Mødet 3/10 1918. Heraf fremgår, at Kidde informerede om forholdene på Rigsdagen.
  41. Ionas Collins arkiv. Div. Korrespondancer vedr. Slesvig 1918-19, manus (9) p. 2-3.
  42. Ionas Collins arkiv. Dagbogen.
  43. Sammesteds. Dagbogen 11/10 1918.
  44. la Cours arkiv, RA, pk. 21. Kopi af Kiddes brev af 4/11 1918.
  45. Sammesteds. Kopi af fortroligt brev til kredsens medlemmer af 7/11 1918.
  46. Ionas Collins arkiv. Div. Korrespondancer vedr. Slesvig 1918-19.
  47. H. V. Clausens arkiv. Brev fra Kidde af 1/11 1918.
  48. Ionas Collins arkiv. Dagbogen 4/11 1918.
  49. Troels Fink: Da Sønderjylland ... I p. 96ff særlig p. 102.
  50. Den 4. december havde kredsens en forhandling med H. P. Hanssen. Her blev H. P. Hanssens grænsepolitik betegnet som en skændsel. „Den vil altid staa som en Skamplet i Danmarks Historie.“ H. P. Hanssen blev vred og forlod mødet. Kidde løb efter ham, undskyldte det passerede og fulgte ham til hans hotel. Episoden er refereret af la Cour i „To livs-linjer“ p. 162.
  51. Troels Fink: Da Sønderjylland ... I, p. 136. Ernst Christiansen var redaktør af Flensborg Avis og i skarp opposition til H. P. Hanssens grænsepolitik.
  52. Sammesteds.
  53. Erik Rasmussen: Velfærdsstaten ... p. 161 ff.
  54. Bogen om ... p. 70ff.
  55. Christmas Møllers arkiv pk. 66.
  56. Talen er trykt i det tidligere omtalte mindeskrift om Aage Kidde.
  57. Jubilæumsskrift for Studenterforeningens konservative 1934.
  58. Det er ikke nødvendigt at nævne alle de steder, hvor Christmas Møller omtaler sin afdøde ven: Nekrolog i KU-bladet marts 1919. Artikel i det ovenfor nævnte mindeskrift. Sønderjydsk Jul, Haderslev 1934. Kronik i

- Politiken 17.-18. august 1947.
59. Christmas Møllers arkiv pk. 67.
  60. Vilh. la Cour: To livslinjer, København 1954, p. 172ff.
  61. KU-bladet 24/2 1920.
  62. Christmas Møllers rapport af 27/2 1919 om kampagnens forløb findes i Ionas Collins arkiv. Div. Korrespondancer vedr. Slesvig 1918-19.
  63. Henrik Brocks arkiv. Læg „optegnelser vedr. Christmas Møller. Manuskript mrk. Flensborg, 1919, x-mas.
  64. KU-bladet nr. 8, juli 1919. „En Statsmand“.
  65. Sammesteds.
  66. KU-bladet nr. 1, 1920.
  67. KU-bladet nr. 4, maj 1919.
  68. Sammesteds.
  69. KU-bladet august 1919.
  70. KU-bladet 15/8 1919.
  71. KU-bladet 12/9 1919
  72. KU-bladet 25/3 1920.
  73. Christmas Møller: Fra Hall til Hedtoft, København 1948, p. 19.
  74. KU-bladet 25/3 1920. Med udtrykket „politisk Bolschewisme“ sigtes utvivlsomt til, at det revolutionære regime i Rusland efter sin magtovertagelse havde opsagt adskillige af de traktater, som dets forgængere havde indgået. Dette skridt vakte enorm opsigt og forargelse i udlandet.
  75. KU-bladet 20/6 1920.
  76. Sammesteds.
  77. KU-bladet 1/7 1920.
  78. KU-bladet 1/8 1919.
  79. Dagens Nyheder 1/4 1934.
  80. KU-bladet januar 1920.
  81. Christmas Møllers arkiv pk. 6, brev af 10/6 1919.
  82. Studium 16/7 1920.
  83. Fyens Stiftstidende 17/9 1919.
  84. Om syndikalismen se Curt Sørensen: Syndikalismen i arbejderbevægelsen ca. 1910-21. Historie, jyske samlinger, Ny række VIII, nr. 3, 1969.
  85. Hærens arkiv. General Wolfs dagbøger. Optegnelser pr. 9/11 1918. Se også Rodes dagbog for denne tid.
  86. Erik Rasmussen: Velfærdsstaten ... p. 164-196.
  87. Fyens Stiftstidende 17/9, 24/9 og 25/9 1919.
  88. Herom vidner en brevveksling mellem dem fra 1918. Se Christmas Møllers arkiv pk. 67.
  89. Christmas Møllers arkiv pk. 67, kort af 14/3 1920.
  90. Francesco Alberoni: Kærlighed og forelskelse. København 1981.
  91. Christmas Møllers arkiv pk. 67. Brev af 24/3 1920.
  92. Sammesteds. Brev af 31/3.
  93. Sammesteds. Brev af 2/4.
  94. Sammesteds. Brev 13-14/4.
  95. Sammesteds. Brev af 9/4.

96. Sammesteds. Brev af 6/4. Kidde lå begravet på Bispebjerg.
97. Sammesteds. Brev af 18/4.
98. Sammesteds. Brev af 10/4.
99. Fyens Stiftstidende 20/4 1920.
100. Christmas Møllers arkiv. Brev af 25/4 1920.
101. Sammesteds. Brev af 30/4.
102. Sammesteds.
103. Sammesteds. Brev af 2/6.
104. Sammesteds. Brev af 1/6.
105. Sammesteds. Brev af 28/6.
106. Sammesteds.
107. Sammesteds.
108. „Bogen om ...“ p. 18.
109. KU-bladet 1/9 1920.
110. Fyens Stiftstidende 4/7 1920.
111. Sammesteds.
112. Christmas Møllers arkiv pk. 66. Valgopråb.
113. Fyens Stiftstidende 23/9 1920.

Til 6

1. Eyvind Bratt: Småstaterna i idéhistorien, Uppsala 1951. Heri findes en grundig analyse fra oldtiden til udgivelsestidspunktet af de forestillinger, man til skiftende tider knyttede til statsstørrelse og til magt.
2. Margaret G. Hermann: Leader Personality and Foreign Policy Behavior. I James N. Rosenau (ed.): Comparing Foreign Policies. Theories, Findings, and Methods, New York 1974.
3. Se p.

Christmas Møllers politiske læreår

Dette er første bind af en biografi om den konservative politiker John Christmas Møller. Her skildres hans politiske læreår i Studenterforeningen og i Højres Ungdom. Fra de unge år var Christmas Møller besluttet på at ville være politiker. Allerede i sin studentertid havde han de nationale og forsvarspolitiske mål klart for øje, som han kæmpede for resten af livet.

Den seks år ældre Aage Kidde var hans læremester. Af ham lærte han både håndværket og ideologien. Sammen havde de planlagt, hvordan de skulle erobre og omforme Det konservative Folkeparti. Da Kidde døde i 1918 af spansk syge, faldt det i Christmas Møllers lod alene at søge disse ambitiøse og vanskelige mål realiseret.

Som hans professionelle løbebane blev bugtet og dramatisk, var også hans tid som ungdomspolitiker fyldt med kampe og skuffelser. Centralt i dette bind er skildringen af de unge konservatives kamp under verdenskrigen mod det radikale ministeriums neutralitetspolitik og deres indsats efter våbenstilstanden for at få Flensborg med hjem til Danmark.

Det er hovedtesen i dette bind, at vigtige spørgsmål vedrørende Christmas Møllers senere løbebane kan forklares ud fra de mål han satte sig og de erfaringer han gjorde i sin tid som ungdomspolitiker.

